

O AKTUALNOSTI MISLI IVANA CANKARJA

Branko Rudolf

Zapisali bi lahko: o tisoč in prvi aktualnosti misli Ivana Cankarja. Kajti verjetno se je najmanj tisočkrat izkazalo, da Ivan Cankar ni bil samo genialen pisatelj, temveč izredno moder, prenikav, razgledan politik, ki ni znal ceniti samó vrednost socialnega in tudi narodnostnega boja, temveč je znal posebej tudi ceniti vrednost poštenosti in iskrenosti v političnem boju — reč, ki bi jo tudi danes bilo vredno premisliti. Po pravici je zapisal o sebi: »V areni življenja sem stal.« Vpliv njegovih brušenih misli in lepo postavljenih besed bi bil v vsakem primeru zelo pomemben, tudi če Ivan Cankar ne bi bil po smrti kot simbol, kot znamenje »sodeloval« v znani Cankarjevi brigadi, ki je med časom NOB (po pravici) v njegovem imenu prenašala napore, se bojevala in krvavela.

Vendar sledimo samo nekaterim mislim, ki jih je pisatelj leta 1918 izrekel v Trstu, na predavanju »Očiščenje in pomlajenje«. Med drugim je rekel: »... temeljna načela socializma in zadnji cilji njegovi so last vseh narodov; toda pota, ki vodijo do teh ciljev, si more začrtati le vsak narod zase, po svoji posebnosti, po svojih domačih gospodarskih, političnih in kulturnih razmerah. Kar velja za Charlottenburg in za Dunaj, še nikakor ni potreba, da bi veljalo za Trbovlje in Idrijo. — Prvi naši bojevniki za socialistično idejo so bili kakor preroki iz tuje dežele; podobni so bili človeku, ki bi kratko malo presadil palmo na Kras ter si prav nič ne ogledal kraja in tal...« Tega je še mnogo — in vredno je prebrati! Vendar: ali ne zvenijo te besede čudno sodobno — današnjemu času primerno? Kdo se pri tem ne spomni vodstva varšavske peterice in češkoslovaške? Gotovo. Ivan Cankar še od daleč ni mislil izreči splošno veljavnih pravil, ki jih ni, ne obstojijo v normativni, se pravi sistematično tvegajoči dejavnosti, kakršna je politika. Kot kulturno razgledan človek in hkrati politik se je samo zgrozil ob opazovanju, da je (kakor je povedal v predavanju) »socialističen delavec zlasti na Štajerskem in na Koroškem« mislil, »da, ker je socialist, mora biti obenem tudi nemškutar.« Cankar je popolnoma pravilno razumel, da je prav zaradi tega pojava, nenarodnosti in raznarodovanja, bila socialdemokratska stranka »politično skoraj popolnoma brezpomembna. Tuja je bila ogromni večini naroda, naroda kmetov in malomeščanov, naroda — proletarcev«. Kaj se to pravi? Očitno je Cankar mislil na čisto določne pojave, ki so za nas žal tudi še danes na Koroškem in v Trstu zelo aktualni. Vendar pa je tako mimogrede imenitno opredelil sozamerje med nacionalizmom in internacionalizmom s trpkim in v podtekstu skritim (in pristno marksističnim) vprašanjem: »Kako boš delal revolucijo brez ljudstva, brez proletarcev?«

Mnogo kasneje, že leta 1953, je (danes tudi že pokojni) Bertolt Brecht izrekel isto misel v satirični obliki:

»... ali ne bi bilo
le bolj preprosto, da bi vlada
razpustila ljudstvo in
izvolila drugo.«

(Brecht: »Elegije iz Bukowa«)

Brecht je nedvomno imeniten. Vendar je očitno, da je Cankar isto misel izrekel že davno prej, še pred razpadom stare Avstrije, rekel npr., da »mora stranka živeti v n a r o d u in z a n a r o d, če hoče sploh živeti« in še več tega. Spet smo pri Češkoslovaški. Nekateri med idejnimi voditelji Varšavske zveze, ki jim moramo skorajda verjeti, da so osebno poštene in da mislijo (po svoje) dobro, so prepričani, da delajo prav, če hudo nasilno pritiskajo na češkoslovaško partijo v imenu nekakšne namišljene »enotnosti«, glede nekakšne že močne, že grozeče »kontrarevolucije«, ki ne obstoji nikjer drugje, razen v njihovih glavah, zaradi nekakšne »idejnosti«, ki nima ničesar skupnega ne z Marxom, ne z Engelsom, ne z Leninom. Tu prav gotovo ne gre za isti pojav, ki ga je v predavanju opisal Cankar, ne gre za to, da bi — recimo — »palmo presadili na Kras«, temveč je takó, da hočejo »dirižjori« na silo izruvati močno, razvito, sadonosno drevo in namesto njega posaditi — preklo, potem pa čakati, da bo ta prekla po kakšnem čudežu ozelenela — kakor v legendi tista suha Tannhäuserjeva popotna palica. Torej: spet enkrat ima Cankar prav. Zaradi kulturne razgledanosti politično prav. Kajti danes nam je več kakor jasno: Sovjetska zveza je imela v določenem času velikanski, tudi kulturni ugled po svetu. Njenim filmom, njenemu revolucionarnemu slovstvu se je čudil ves svet. Tisti filmi (kakor literatura, poljudna znanost itd.) so bili ljudski, nastali so sredi prakse v narodu in za narod. In vendar je po malem vse propadlo v smislu Stalinove parole: »Vse za maso!«, to se pravi, za množico ljudi, v kateri posameznik ne pomeni nič; prav tako, kakor da masa ne bi ravno živel v posamezniku in črpala najgloblje moči iz doživetja posameznikov, v katerih je sama — kot množica — utelešena. Je torej preveč drzno trditi, da je imel »nepraktični« Cankar tudi politično prav, da pa ni imel prav Stalin, kljub strahotni politični moči in — nedvomno — velikan-skim uspehom, ki pa ne dokazujejo nobene nezmotljivosti, in da nimajo prav sedanje velike glave Varšavske zveze, pa če se na njihov ukaz premakne še toliko težko ogoseničenih tankov in jim (bolj navdušeno ali bolj naveličano) sledi še toliko mladih, zdravih, oboroženih mož? Ni zaman izjavil Lenin leta 1921: »Potrebna je kultura, ki ljudi uči boriti se zoper pisarniški zastoj in podkupovanje. To je bolezen, ki je ni mogoče ozdraviti z nobenimi vojaškimi zmagami in z nobenimi političnimi preobrazbami.« No — danes je bolezen birokratske diktature na silo vdrla na Češkoslovaško v boju — proti kulturi. Kajti mnogim je danes že jasno, da bi svobodno razvijajoča se Češkoslovaška po nekaj letih skrajno verjetno predstavljala razvito socialistično de-želo, privlačen zgled za vse razumne ljudi po vesoljnem planetu Zemlja v imenu tiste novodobne humanistične kulture, ki se je pred stoletji ponovno začela razvijati prav tako v rokodelskih delavnicah, kakor v glavah učenjakov in naravno obsegala vse: umetnost, znanost, tehniko, kakor filozofijo.

Vse to ima prav mnogo opraviti tudi s Cankarjem, ki je (na koncu istega predavanja) izjavil: »Jaz vérujem v to družino svobodnih narodov! Jaz vérujem, da bo iz te brezprimerne preizkušnje izšlo p r e r o j e n o človeštvo! Bil bi hinavec in lažnivec, če bi se imenoval socialista, pa bi v globočini svoje duše n e v e r o v a l v svoje ideale!...« Ali ni to aktualna beseda: o idealih

Božidar Jakac: Ivan Cankar, 1954, sepia

in družini svobodnih narodov? Pa četudi si je Cankar prerodenje zamislil kot bližnjo realnost in žal vemo, da se — kot človeštvo — tudi po brezprimernih trpljenjih druge vojne še nismo posebno uspešno prečistili in prerodili, ne v Evropi, ne v Aziji, ne v Ameriki, ne v SSSR, je končno vera te vrste tudi vera v zgodovinsko utemeljene možnosti. Končno se je le v zavesti milijonov mnogo spremenilo, od tistih časov, ko je Beethoven mogočno uglasbil tiste besede o ljudeh, ki si bodo bratje v radosti in je Prešeren kmalu zatem napisal »Zdravico«.

Cankar je ljubil vse tisto, kar je v zgodovini bilo vredno spoštovanja, vse dragoceno meščansko izročilo, vse, kar si je (po Leninovih besedah) človeštvo pridobilo kot »zaklade znanja«. In ravno zato je za nas aktualen v današnjem svetu in tudi pri nas, v Sloveniji, kjer se je od Cankarjevih časov dalje gotovo tudi mnogokaj spremenilo na boljše, nemalo tega tudi po njegovi zaslugi. In vendar danes mnogi preradi pozabljajo, kaj vse dolguje Slovenija ravno *kulturi* zato, ker sploh obstoji, ker diha, ker se je bojevala, ker je našla *duševno* moč kljubovanja grozotnim nasprotnikom. S čim je bila drugače bogata? Z ljudmi? Z denarjem? Z močjo industrije? Z — kdo se ne smeje? — vojno silo? Ni mogoče dovolj pogostokrat ponavljati: Cankar je bil presenetljivo dober politik, zato, ker je bil kulturni in je ravno prek spoznanja tistih zanj bolečih kulturnih vprašanj razumel premnogo tega, kar je — žal — številnim tedanjim in današnjim politikom zaprto in zapečaten s sedmimi pečati. (Gotovo — ni pa bilo tuje Leninu, ki je sredi državljanske vojne kot revolucionar in Rus zmeraj s seboj prenašal knjigo Puškinovih pesmi, občudoval Tolstoja, znal poslušati plemenito glasbo itd.)

Kulturo so že po pravici primerjali s kompasom, z radarjem, s sekstan-tom, torej z napravo, s katero »izmeriš daljo in nebeško stran« (Župančič). Vse take primere so kar dobre. Kultura je pa še več. Je očitno sama esenca, bistvo socialne in »proti stvarnosti sveta obrnjene« človeške aktivnosti. In o kulturi je Cankar vedel mnogo. O mnogočem je krepko spregovoril — s kle-nimi, lepo brušenimi besedami. Če pa bi hoteli v tem spoznati vso njegovo resnično moč, bi morali predvsem raziskati, kako je na pojave reagiral, kako se je vprašanj loteval. Ker še ni dela, ki bi bilo obdelalo Cankarjevo reagira-nje, je mogoče vprašanje samo nakazati. Naravno je, da je zameril zaslužnemu dr. J. Ev. Kreku, ker v knjižici o Slovencih ni pomislil »na poglobljeno stvar, na srce. Dr. J. Ev. Krek nima besede, niti ene same bore besede za slovensko umetnost. Naravnost in premišljeno trdim, da je bil nanjo kratko malo po-zabil.« (Pozabljene rokavice.) Cankar je imel prav. Širšega pomena je njegova kritika avstrijskega šolskega sistema, šol, ki naj »vzgajajo c. kr. uradnike, ne vzgoje pa niti takih ne, temveč le c. kr. pisalne stroje. Mladenič napravi ma-turo, je do vrha nabasan z različnim znanjem, a bolj od lune in zvezd mu je tuj tisti svet, v katerem živi in na katerega je navezan z vsemi nitmi svojega bitja in nehanja.« (Kako sem postal socialist.) Danes vemo, da so v franc-jožefovskih šolah res dovolj skrbno prikrivali premnoge življenju potrebne resnice, da so v naših krajih (po dolgih bojih) res poučevali slovenščino, da pa človek ni besede slišal o ljudski kulturi. Vendar te šole v nekaterih rečeh niso bile slabe — tako da se ravno danes lahko sprašujemo, ali se ne ravnamo po njenih slabih straneh, ali nismo ravno tudi mi v naših šolah uvedli sistem neživiljenjske, mnogobesedne, življenje zasenčujoče metode učenja? Med prav globoke Cankarjeve zamisli sodi ravno zmeraj spet poudarjena misel o po-vezavi z ljudstvom in življenjem. Pravi: »Dosedanji naši literarni zgodovinarji so izluščili literaturo iz vsega ostalega kulturnega življenja, obesili so jo tako

rekoč v zrak. In vendar je literatura tisto ogledalo . . . » (Predavanje o slovenski literaturi.) Tisto, kar je Cankar tu mimogrede izrekel, ni nič več in nič manj, kakor zahteva po dialektičnem obravnavanju literature, pa tudi vsake umetnosti, ki je — v pomenu Shakespeara — prav gotovo ogledalo, pa še nekaj več, namreč spoznanje, predpostavka za ustvarjanje vsakega vodila, načela za orientacijo. Cankar je s tisto besedo, da so »literaturo« . . . »obesili tako rekoč v zrak« izrekel prepričanje o dialektični povezavi literature (in vsake umetnosti) z življenjem. Tu bi se kdo mogoče našel in ugovarjal: »Kako pa mi to vemo? Ali ne gre taka razlaga predaleč?« Ne gre — če le pazljivo preberemo ostale Cankarjeve spise (pa čeprav samo tiste v X. zvezku izbranih del). V predavanju »Trubar in Trubarjeve slavnosti« (X. zv., str. 264) govori Cankar o pritožbi, ki so jo kranjski plemiči leta 1525 poslali v Augsburg o zmešnjavah, »ki so jih največ zakrivali predikantje« in razloži: »Iz te pritožbe se vidi jasno, da je versko in socialno gibanje v šestnajstem stoletju v tesni zvezi med seboj, ker je oboje zraslo iz istih, nadvse žalostnih ekonomičnih, političnih in etičnih razmer, iz bede, nezadovoljnosti in nevednosti ljudstva ter iz skrajne izprijetosti vladajočih stanov.« To je — kaj ne? — dialektično postavljanje v smislu danes pri nas tako zelo diskreditiranega historičnega materializma, ki ga je prav gotovo *mogoče* razumeti zelo narobe, ki ga pa — ravno Cankar je primer za to — *ni treba* razumeti ne smešno, ne grobo, ne izkrivljeno. V istem smislu »ne-izolacije« umetnosti od življenja je Cankar še povedal mnogokaj. Na primer je (spet na predavanju Tržačanom) »Anton Aškerc in njegova doba« izrekel nekaj tehtnih besed o tem, kako se je pesnik v zadnjih letih »začutil poklicnega propagatorja svobodomiselnih idej ter bojevnika zoper katolicizem . . . Ni mu bilo več ne do lepe oblike ne do živih plastičnih podob, temveč samo še do liberalne tendence. Jasno pa je, da plitka in prazna slovenska svobodomiselnost ne more dati poeziji krvi in življenja; prej bi bilo pričakovati, da zraste pšenica iz kamna.« Torej — Cankar je z žalostjo ugotovil Aškerčevo (in Gregorčičevo) pesniško propadanje. Poskusil je ugotoviti vzroke in jih našel v zagledanosti v ideje, kakršne so se konkretno uveljavile pri nas, kakor so dobile obliko v plehkem in površnem okolju. Ali ni tudi tako postavljanje danes zelo aktualno? Kajti poleg navadne, plehke hudobnosti je ni hujše napake, kakor je površnost. Ravno proti tej (nujno zlagani) površnosti se je bojeval Cankar. Znal se je mimogrede vmisliti v likovni svet in lepo ovrednotiti delo slovenskih likovnih umetnikov na Dunaju. Tudi ob tej razstavi je znal izreči nekaj tehtnih besed o tem, kaj je v resnici ljudsko in kaj ni. Znal se je neusmiljeno, zelo razumno in pogodljivo delati norca iz »proletkulta«, davno prej, preden so iznašli to besedo: »Delajte za ljudstvo! Ti, Župančič, skoči na železnico in beri tam kurjačem svoje sonete! Ti, Lajovic, vleci svoj klavir v rudnik in komponiraj rudarjem simfonijo! Ti, Grošelj, pojdi v predilnico in razlagaj delavkam Darwinovo teorijo! . . . » (Slovensko ljudstvo in slovenska kultura.) Tisto, kar je v tem (spet Tržačanom namenjenem) predavanju še povedal, je prav posebej vredno prebrati. Obračunal je s slabim razumevanjem ljudske kulture in s slabimi vrstami popularizacije umetnosti tako razumno, da bi bilo treba danes spet dobro premisliti vse njegove besede. Posebej bi še moral te besede dobro premisliti vsak socialist — pa če že stanuje bližje Trstu ali pa Vladivostoku. Kajti — dobro vem — mogoče je popularizirati vsako umetnost, tudi najbolj komplicirano, tudi neposredno v tovarnah — ampak ne kar tako, ne brez priprave, skratka: ne površno in »proletkultovsko«. Žal — tudi take Cankarjeve besede so danes še aktualne.

In na predavanju v Slovenskih goricah je leta 1911 izrekel tehtne besede o vsem duhovnem bogastvu, ki ga Slovenci imamo, o kulturi: »... dala bi nam p o n o s , ki nam je dandanašnji po mojih mislih še bolj potreben kakor slovensko vseučilišče!« No — vseučilišče na srečo že nekaj časa imamo, nikakor pa ne moremo trditi, da nam ponos ne bi bil več potreben, ali ne? Sploh — ponos, ponos, ali ni Cankar s to besedo mislil še nekaj drugega? Seveda je mislil! Treba je Cankarja samo brati. V komediji »Za narodov blagor« pravi nekje ščuka: »Kadar se vzbudi v hlapcih gospod, v sužnjih kralj! Dragi moj, kadar ne bo več naroda; kadar bodo samo ljudje, sami svoji, predrzni in ponosni...« Ponosen je človek, ki se čuti povezan z veliko stvarjo, z ideali in idejami, za katere je vredno se bojevati, truditi, trpeti, umirati. Naši bojovníki, naši talci so bili ponosni. Brez poštenosti ni ponosa in narobe. In čeprav je mogoče tako »poštenost«, kakor »ponos« razumeti hudo narobe in omejeno, Cankarjeve besede tudi v tem pogledu niso prav nič obledele, so prav tako aktualne kakor takrat, ko jih je izrekel — v svojem razumnem, kulturnem pomenu.

Še to. Kipar Zadkin je napravil kip van Gogha, ki so ga meščani poznali kot nevisokega, čudaškega, nelepega, ne zmeraj treznega, malo potepuškega umetnika. Ampak Zadkin je napravil kip velikega, junaškega, v sebi trdnega, samozavestnega umetnika, ki drži svoje slikarsko orodje pred seboj kakor orožje, ponosen kakor zmagovalec. In Zadkinov kip pove *resnico*! Tudi Cankar je bil droben, v življenju neurejen, ne zmeraj trezen državljan. Ampak kot osebnost je bil velikan, tudi danes n a j m a n j tako pomemben, kakor ob svojem času. In zato je želeli, da bi njegove spise pri nas res brali in ne pustili, da bi se na njih — čeprav samó duševni — prah nabiral na policah.

IVAN CANKAR, GLASNIK SOCIALNE MISLI

Rudolf Golouh

Z Ivanom Cankarjem sem se spoznal v Trstu, tu je do leta 1918 večkrat predaval o kulturnih, socialnih in narodnih vprašanjih tistega časa. Njegova predavanja so močno razgibala tržaško slovensko javnost, tako da je vselej, tudi v letih med svetovno vojno, napolnila veliko dvorano v Delavskem domu. Cankar ni bil govornik; svoje napisane misli je podajal z mirnim, toplim podarkom; poslušalce je privlačevala in osvajala njegova jasna beseda. Cankar je bil sploh ves jasen, naraven, iskren. To sem še posebej ugotovil v osebnem stiku z njim; in ne samo to, hkrati sem spoznal, da ni bil le v svoj notranji ustvarjalni svet poglobljen umetnik, temveč tudi razgledan poznavalec političnih problemov in znanstvenih socialnih nauk. O Cankarju pisatelju in mojstru slovenske besede je bilo že mnogo napisanega, vse premalo pa o Cankarju borcu za pravice delovnih ljudi, aktivnem članu delavske stranke, predirljivem raziskovalcu družbenih pojavov, pogumnem glasniku socialne misli.

Ivan Cankar se je pridružil Socialistični stranki v času, ko so le redki slovenski intelektualci osvajali njena načela; tega ni storil le trenutno in zgolj

iz čustvenih nagibov. V njene vrste je stopil zavestno kot temeljit poznavalec doktrine in metod delavskega gibanja. Po vsakem osebnem razgovoru s Cankarjem o tej temi sem se večkrat vprašal, odkod to obsežno znanje s področja, ki je bilo tako daleč od njegovega tako plodnega umetniškega ustvarjanja. V spisu *Kako sem postal socialist* je s plastično besedo poudarjal: »Strahote, ki jih človek v vsakdanjem življenju vidi in sam doživi in ki bude sočutje mehkih duš, so le tisočera znamenja ene same težke bolezni. Človeška družba, ki zavedno ali nezavedno čuti svojo bolezen, katera je obenem njen greh, poskuša ta posamezna znamenja zabrisati, jih ublažiti ali celo odstraniti. Vse ne pomaga nič; bolezen ostane in telo gnije dalje. Uredba družbe, tista uredba, ki je dodelila vse bogastvo zemlje in vse sadove človeškega uma kapitalu brez imena ter mu zaslužnija človeštvo, je izvirek vsega hudega; in posamezna krivica, ki se pokaže očem na cesti, je nenadoma čisto malenkostna, navidez skoraj slučajna in zadobi svoj pomen šele v zvezi s celotno, vesoljno krivico.«

Ista jasnost misli odlikuje vse njegove spise o socialnih, narodnih in kulturnih problemih. V svojih izvajanjih v zvezi s tivolsko resolucijo iz leta 1909, ki je videla rešitev slovenskega narodnega vprašanja le v delni kulturni avtonomiji, se je Cankar postavil odločno na stališče popolne narodne individualnosti in neodvisnosti. Z nenavadno dialektično predirljivostjo je osvetlil slabe in dobre strani slovenskega delavskega gibanja v predavanju o Očiščenju in pomlajenju v Delavskem domu v Trstu 20. aprila 1918. To predavanje kaže, kako pozorno je sledil delu stranke, kateri je pripadal. Objektivno je ugotavljal veliki pomen njenega dela za naše ljudstvo in njene dejanske uspehe, hkrati pa kritično ocenjeval njene slabosti. Bližal se je konec okrutne vojne, z njo pa tudi konec Avstrije. Približeval se je s tem dan, ko se bo slovensko ljudstvo končno otreslo osemstoletnega cesarskega jarma in se svobodno postavilo na svoje lastne noge. Spričo splošnega prebujenja našega ljudstva, ki se je hotelo združiti z brati na jugu, je bridko obžaloval, da se ni delavska stranka postavila na čelo ljudskemu gibanju, ga spodbujala in vodila. Kritiziral je njeno pasivnost in njeno dogmatsko okostenelost. To predavanje kaže, da se je Cankar podrobno ukvarjal tudi z organizacijskimi vprašanji svoje stranke. Spremljal je aktivno njen razvoj in ga intenzivno pospeševal.

Redki so primeri, da bi se bil kakšen velik umetnik s tolikšnim zanimanjem poglobil v probleme svojega socialno prebujenega ljudstva in njegovih organizacij. Émile Zola je prav tako stal tesno ob strani svojemu francoskemu ljudstvu, posegel pa je neposredno v francosko politično življenje le tedaj, ko je napisal svoj znameniti *Obtožujem*. Heinrich Heine se je v zvezi z bojem izstradanega nemškega delavstva oglasil le s pesmijo o tkalcih, ki tkejo stari Nemčiji mrliški prt. Cankar pa je stalno zasledoval dan za dnem, korak za korakom rast osvobodilne ljudske sile na naših tleh in se zvesto boril v njenih vrstah. Ko se je v slovenski socialistični stranki pojavila opozicija »mladinov«, ki so opominjali staro vodstvo na revolucionarne naloge stranke in jo skušali premakniti na pozicije radikalnejših bojnih metod, je Cankar takoj vneto podprl akcijo mladinov in postal njihov zagovornik ter ideolog. Z bistrim poznavanjem razmer je v omenjenem predavanju med drugim takole orisal hibe in vrline gibanja v preteklem času: »Prvi naši bojevniki za socialistično idejo so bili kakor preroki iz tuje dežele; podobni so bili človeku, ki bi kratkomalo presadil palmo na Kras ter si prav nič ne ogledal kraja in tal. Organizacijsko in miselno naobrazbo, ki so si jo bili pridobili v tujini, so brez premisleka uveljavili doma. Delali so na domačih tleh, v svojih mislih pa so živeli v bogato razvitih nemških industrijskih pokrajinah... Mladi inteligentje v

stranki so uvideli, da okostenelost v dogmah, zamaknjenost v davno preteklost pomeni smrt — smrt za človeka, za stranko, za narod. Najživejše in najbolestnejše so to občutili zdaj, v času vojne, ko se je po vsem svetu razlegal klic po samoodločanju narodov, po demokratizaciji narodnih držav in po utelešenju socialističnih idej ... Govori človek, govori stranka, govori narod, kadar je čas! In zdaj je čas! ... Naj stopi na plan krepko organizirano slovensko delavstvo, ki je vajeno preizkušenj in trpljenja, vajeno bojev, in je vztrajno v bojih ... Zdi se mi, da imajo mladi socialisti popolnoma prav in da bo iz njih stremljenja in dela izšla stranka očiščena in pomlajena.« Tako govori aktivni politični bореc, prizadeto povezan z usodo gibanja, kateremu je pripadal.

Svojo misel o položaju slovenskega delavca v takratni družbi in o pomenu političnega dela za njegov dvig in odrešenje je ponovno poudaril v svojem zadnjem predavanju v Ljubljani 1. junija 1918. Izvajal je: »Če je kje bil delavec suženj, je bil v naših slovenskih krajih dvakrat suženj! Drugod so mu izrabljali roke in glavo, pri nas so mu povrhu tega še vzeli ponos, odrekli mu dušo in odrezali jezik. Za tujega kapitalista in uradnika je bil slovenski delavec žival, ki mora molčati, zato ker ne zna govoriti ‚po človeško‘. S čez-naturnim naporom, s požrtvovalnostjo brez primere so posamezniki — malo jih je bilo! — vzdramili to naše delavstvo k višjemu kulturnemu življenju ... Dano je zdaj življenje našemu narodu — proletarcu — nihče mu ga ne more vzeti! Saj si je s svojim delom, s svojim umom in srcem zaslužil sončno življenje, ta narod kmetov in delavcev, ta narod sužnjev, ki ne mara več biti narod sužnjev!«

Tako je poudaril svojo vero v poslanstvo delovnih ljudi in izrazil svojo slutnjo o bližajočih se nadaljnjih preobratih.

Po Cankarjevi smrti so na več straneh skušali prikazati njegovo pripadnost delavski stranki kot nekaj slučajnega in vzporednega, kot neko veliko-dušno gesto do zapostavljenega dela našega ljudstva, čeprav vsi njegovi spisi in vse njegove izjave pričajo o njegovi socialni zavesti, o njegovi predanosti delavski stranki, s katero je do smrti tesno sodeloval. O Cankarju umetniku so že mnogo pisali in še bodo, o Cankarju kot socialnem delavcu in političnem borcu pa še vse premalo. Razprave o njegovem življenju in delu bi morale dopolniti še s tem, zanj takó častnim poglavjem. Cankar je svoje zadnje predavanje v Trstu končal z besedami: »Jaz verujem v to družino svobodnih narodov. Jaz verujem, da bo iz te brezprimerne preizkušnje izšlo prerojeno človeštvo! Bil bi hinavec in lažnivec, če bi se imenoval socialista, pa bi v globočini svoje duše ne veroval v svoje ideale!« V Cankarja in v njegove ideale je verovalo tudi slovensko delavstvo, ki se je do druge vojne vsako leto na dan njegove smrti zbralo ob njegovem grobu in se z govorom in s cvetjem poklonilo njegovemu spominu. In še več: njegovo ime je dalo brigadi, s katero je šlo v drugi vojni v boj za svoje cilje.

Hinko Smrekar: Ivan Cankar — arestant, 1913, akvarelirana risba

CANKAR IN CANKARJEVA BRIGADA

Živko Bernot

Tisti, ki so našim brigadam izbirali imena, so gotovo želeli s tem doseči več namenov. Verjetno pa se niso tedaj zavedali, kako so brigadam s tem vtisnili tudi poseben značaj.

Ne vem dobro, kako je bilo s tem v drugih brigadah, prepričan pa sem, da so pri oblikovanju Cankarjeve brigade imele velik vpliv tudi ideje in dela moža, čigar ime je nosila.

Brigadi je slavno pisateljevo ime pomagalo ustvariti še večji ugled, kot bi ji ga dala samo njena borba. S takim imenom je zbujala do sebe pač drugačne odnose, kot pa jih je doživljal njegov tragični junak — usodno zaznamovani Polikarp.

V vrstah brigade so bili zbrani borci z vseh strani naše domovine. To je gotovo pomenjalo in pogojevalo nekatere posebnosti in razlike med posameznimi sestavnimi deli brigade. Razlike so obstajale tudi v starosti borcev, v njihovem socialnem izvoru in njihovi izobrazbi. Vendar pa so bile vse te razlike majhne v primerjavi s tistim, kar jih je družilo in jim je bilo skupno. In skupno jim je postalo kaj hitro tudi ime brigade, saj je predstavljalo del tiste, vsem skupne narodne lasti, ki so se ji morebitne lokalistične posebnosti kaj lahko podredile. Še več — pozitivne posebnosti posameznikov in skupin so se pod vplivom tako močnih združevalnih momentov — med katerimi osebnost pisca simbolizirana z njegovim imenom — ni bil zadnji — še laže zlile v novo vsebino in kvaliteto.

Borcem brigade je Cankarjevo, sedaj tudi njeno ime, posebno v začetku pomenjalo predvsem povezanost naše tedanje borbe z borbo od včeraj, povezanost z nečim, kar je naše, za kar so se borili že naši predniki in med njimi tudi Cankar — ta iz ljudstva zrasli človek. O njegovih delih marsikdo ni vedel veliko. O njegovi ljubezni do matere, o »enaajsti šoli«, o Hlapcu Jerneju pa vendarle toliko, da smo vsi zavestno čutili, da je tudi naš glasnik in je naš boj nadaljevanje tistega, za kar se je boril tudi on. Zato se nam je zdelo, da je poimenovanje brigade po njem pravilno. S tem smo se čutili počaščene. Tako smo mu postali živ spomenik in glasnik njegovih idej.

Že prve čase obstoja brigade smo o Cankarju in njegovem delu veliko govorili. Razgovori pa so bili površni, bolj čustveni kot stvarni. Znani citati iz njegovih del so nam bili teme razgovorov. In tisočkrat, ob vseh prilikah in v vseh oblikah ponovljena izjava »Narod si bo sodbo pisal sam« je postala naše borbeno geslo, naša vera in naš program.

Cankarjevo literarno delo je bilo še tako živo in času primerno, da se je lahko aktivno vključevalo v naš boj in ga tudi podpiralo. To, da ga je uradno ocenjevanje krogov iz predaprilske Jugoslavije skušalo le enostransko prikazati narodu le kot mojstra besede in ne kot glasnika novih idej, se je tedaj izkazalo kot njihova slaba taktika. V novih razmerah je budniški in revolucionarni značaj njegovih del prišel na dan z vso elementarno močjo.

Cankar je pomagal postavljati na laž italijansko varianto kulturne avtonomije in fašistično pojmovanje narodnega vprašanja. Njegovi liki političnih talarjev in drugih, za narodov blagor borečih se politikantov, pa so s pre-roško močjo razgaljali poizkuse prikrivati reakcionarne namene z verskim in narodnim plaščem. Njegova umetniška beseda je našla pot v srca borcev in jih

bolj kot gola logika ogrela za resnično narodno stvar. S to, njegovo umetniško besedo, je bilo tedaj mnogo laže, če že ne edino mogoče, izraziti marsikatero čustvo in misel, ki bi drugače nemo živela med nami. Zaupanje v jasnovidnost genija pa nam je dajalo marsikdaj to, česar nam težka stvarnost ni mogla dati. Cankarjevo ime je bilo kot nekako geslo, ki nas je še bolj združevalo in ki je najbolj zgoščeno izražalo naša hotenja in našo predanost borbi.

Pri iskanju »Naše pravice« so nam bili njegovi junaki blizu in mnogo so nam pomenili. Samo spomnil si se na Hlapca Jerneja, in ko si začutil, da iščeš pravico tudi zanj in njemu podobne, ti je bilo laže. O, kolikokrat je bilo spominjano to ime, bilo kot vzdih, ki naj nam olajša težave, bilo kot kletev, ki naj nam očvrsti korak.

V brigadi njegovega imena smo bili zbrani vsi taki, ki jih je klicalo njegovo pero v boj za svetlejši jutrišnji dan. Tu je bilo veliko kovačev, delavcev, hlapcev, učiteljev, študentov, umetnikov, kmetov in še drugih, ki so si hoteli pisati svojo usodo sami. V »Bobnarju« Cankarjeve brigade so se za to borili Rob in še drugi pišočji borci, da bi prispevali svoj delež NOB. In to glasilo, pisano v izrednih časih in okoliščinah, je spodbujalo v najhujših dneh po jesenski ofenzivi 1942. leta lačno in premraženo Cankarjevo enoto in ji dvigalo duha ter moralo visoko nad raven materialnih odnosov tedanje borbe. Če bi le materialne osnove in okoliščine tistega časa določale obseg in moč našega odpora, bi bil ta bore šibak. Ker pa so ga na svojih perutih nosile v nas navdihnjene vizije jutrišnjega dne, vera v izpolnitve jasnovidnih napovedi kot tudi zaupanje v nujnost zgodovinskega razvoja, so okviri tega boja lahko bili taki, da so sprejeli vase vse za napredek boreče se človeštvo, pri tem pa imeli tako široke perspektive.

V brigadi so bili kot iz njegovih del rojeni predstavniki njegovega ljudstva. In ko so se ti na svojih poteh srečavali in se borili, so se srečavali in se borili s poosebljenimi liki, mnogi ki jih je prav tako dobro opisalo njegovo pero in jim je navzočnost okupatorja samo še močnejše začrtala njihove poteze ta še bolj izklesala njihove značaje.

Cankarjevo ime je bilo tudi geslo, ki nam je odpiralo hiše in srca naših ljudi. S tem imenom smo prihajali mednje in skoraj vsak razgovor, vsak miting ali politično poročilo je bilo prepleteno z besedami in mislimi našega velikega pisatelja.

Človek o stvareh, ki so skrite v ljudeh, težko govori. Boji se, da bi pripisal svoja čustva drugim, ki le-teh nimajo. Toda gotovo se dajo čustva tudi občutiti. In na to postavljam svojo trditev, da smo se ob navzočnosti velikega imena hitreje in bolje razumeli. V zbrani skupini se je skoraj vedno našel kdo, ki je poznal kakšno Cankarjevo delo, predvsem pa njegovo prizadetost v boju za delovnega človeka. Saj ni bilo treba veliko, le da je pogovor stekel in že smo govorili kot stari znanci, ki nas je povezovala ugotovitev, da vemo, kdo je Kralj na Betajnovi in kdo kovač Kalander — in kdo so tisti v naši družbi, ki so za eno ali drugo. Da ni v Cankarjevih delih toliko našega, toliko najgloblje človeškega, predvsem pa tako iskrenih priznanj, bi ga težje razumeli in priznali. Toda človeku, ki se nam je razkril, kako je zatajil mater, kako ga je to peklo in kako ga je pekla kriva »desetica«, človeku, ki je imel pogum za to izpoved, smo lahko verjeli in razumeli njegove misli, tudi če smo poznali le del tega, kar je napisal.

Tudi preprosti ljudje so vedeli, kdo ga je preganjal in zakaj. V tistih časih je to postalo še bolj očitno in razumljivo. Zato so še bolj čutili z njim

in z brigado, ki je nosila njegovo ime in tudi s tem dajala jasno vedeti, zakaj in za koga se bori.

Na naših poteh je bilo mnogo dolgih pohodov in mnogo prečutih noči. Ko si stopal v molčeči koloni, si lahko z njo čutil, si jo lahko razumel. Morda si celo spoznal vzdih ranjenega soborca in vstajale so pred teboj slike, kako je omahnil tvoj tovariš in kako je potekala kaka borba. Pogovarjati se na pohodu pa je bilo le malokdaj mogoče. Tedaj si se dostikrat pogovarjal s seboj, s spomini, ali s sobesednikom, kot je bil Cankar in drugi naši pisatelji. V mislih si lahko oživiljal njihove like, njihove mladosti in njihove življenjske poti. To, česar si se nekoč morda naučil z odporom, se ti je tedaj bogato poplačalo. Prek gora in planjav, čez mnogokateri »Klanec« si tako stopal v družbi, ki je pomagala dati času čas in je fizične težave naredila znosnejše in razdalje krajše. Ta družba ni nikoli dovoljevala, da bi bila trdost življenja in brezobzirnost boja zmagala nad tistimi občečloveškimi zakoni, za katere so se najboljši med ljudmi že skozi vso zgodovino človeštva borili. In tudi zato je bilo v naši borbi, vključ vseh njenei srditosti, toliko humanizma in človečnosti.

Vsi, tudi majhni in mladi narodi imajo svoje svetinje, ki jim veliko pomenijo in si jih ne dajo vzeti. Te svetinje so del njih samih, del tistega, kar je njihov narodni značaj. Če bi jim jih kdo vzel ali popačil, čutijo, da bi bil ranjen in popačen njihov značaj.

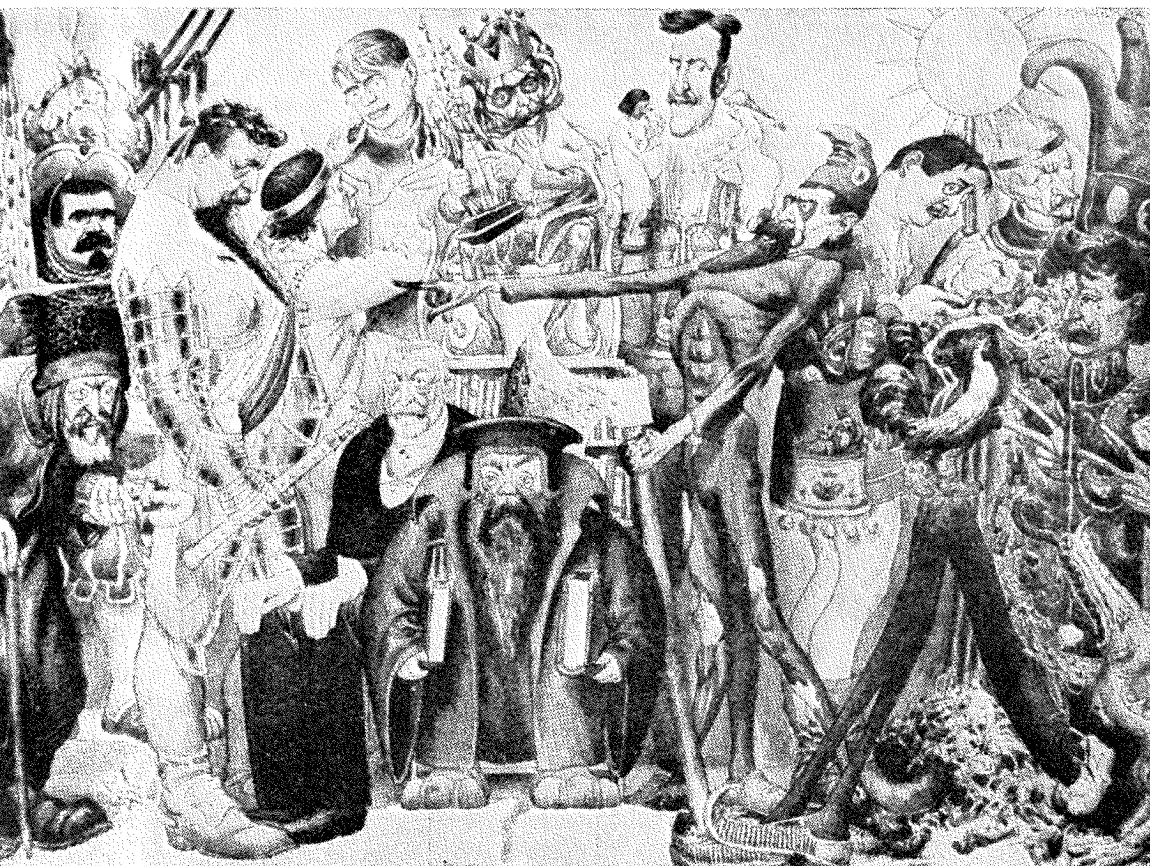
Cankar je ena teh svetinj. Mi smo se naučili z njim misliti, mi se med seboj z njim bolje razumemo in mi se končno strinjamo z njegovimi pojmovanji. On pa nam pomeni tudi enega tistih čvrstih temeljev, ki je sposoben nositi še več kot le dognanja včerajšnjega dne. Širina in občečloveškost njegovih misli nas tesno povezujeta s sodobnimi tokovi, ki izhajajo iz tistih temeljev in virov.

Mi, borci brigade, smo mu globoko hvaležni, da nam je njegovo ime in delo stalo ob strani. Da nam je svetel spomin nanj pomagal pri zblževanju z našim ljudstvom, da sta nam njegovo ime in genij bila spodbuda v tistih najhujših dneh naše borbe. Kot smo bili in smo ponosni nanj, smo danes ponosni tudi na to, da smo se borili v brigadi njegovega imena. Da smo na tisočih kilometrih naše poti in borbe njegovo delo in ime še bolj približali našim ljudem, da smo častno izpolnjevali svoj dolg do domovine in smo mu z borbo brigade postavili tak spomenik, kot ga ima malokdo.

KAKO SEM POSTAL SOCIALIST

Ivan Cankar

Bilo je v tisti blaženi petošolski dobi, ko je srce polno pesmi, glava polna upanja na sijajno prihodnost. Godilo se mi je nadvse slabo, večkrat sem bil lačen nego sit; kakor se pač godi študentu iz delavske družine. Ali nadlog nisem občutil, še prav zavedal se jih nisem. Ne samo, da nisem poznal življenja okrog sebe, niti svojega življenja nisem poznal. Edino in vse na svetu mi je bila poezija; bližji od očeta, delavca, mi je bil rajni Klopstock; in bolj nego vse materine skrbi in bolečine me je zanimal en sam Prešernov sonet.

Hinko Smrekar: Maškarada slovenskih literatov, 1913, akvarelirana risba

Za politiko se nisem menil. Kolikor sem od daleč slišal o nji, mi je bila ogabna kakor tista spolzka, črno-žolta žival, ki se lena in smrdeča plazi po tleh in ki ji pravimo močerad. Takrat (1890—1894) se je prelivalo po Slovenskem tisto vzdihujoče slogaštvo, ki je pogasilo v našem malomeščanstvu še ono malo samozavesti, kar je kdaj bilo, in ki je že tako jetični slovenski liberalizem spravilo čisto na bergle. Bil sem mlad. Omleto pa obrajša mlad človek samo na krožniku, v politiki nikakor ne. Demokratične klerikalne stranke v tistih časih še ni bilo; doktor Krek je šele vzgajal njene apostole. O socializmu nisem vedel ničesar, o socialni demokraciji pa le toliko, da je nekakšna politična sekta, ki je tako rekoč izobčena iz cerkve in države in ki jo stražijo od vseh strani policisti in državni pravdniki. Tudi mi je bilo znano ime »nekega krojača«, o katerem so spodobni ljudje sodili, da je norec ali razbojnik, ali pa oboje hkrati. To je bil Železnikar.

Delavcu in celo mladoletnemu vajencu se bo čudno zdelo, kako da petnajstleten človek, ki je drugače brihten in za silo izobražen, ne ve ničesar o tako važni stvari, kakor je ustroj človeške družbe, in sploh ničesar ne o tistem

življenju, ki ga tudi samega krvavo bije. Ali ta ganljiva nevednost ni le posledica, temveč je predpisana poglobljena zapoved, je duh in vsebina avstrijske šolske vzgoje. In ne le na vseh šolskih vratih, temveč tudi na vseh mejnikih Avstrije bi moral biti z velikimi črkami napisan strogi ukaz: »Roke na klop!«. Kolikor avstrijski študent pridobi modrosti, si jo mora tako rekoč spotoma in naskrivaj pobrati na cesti; domača vzgoja mu je dala malo, šolska pa nič. Trdim celo, da šole, s kakršnimi nas je bil avstrijski Bog udaril, ovirajo duševni razvoj človeka, da nam, rekel bi, zaplankajo razum, ker ga stiskajo ter po navadi sčasoma res potisnejo v eno samo tesno strugo. C. kr. šole so bile že prvotno ustanovljene za posel, da vzgajajo c. kr. uradnike; ne vzgoje pa niti takih ne, temveč le c. kr. pisalne stroje. Mladenič napravi maturo, je do vrha nabasan z različnim »znanjem«, a bolj od lune in zvezd mu je tuj tisti svet, v katerem živi in na katerega je navezan z vsemi nitmi svojega bitja in nehanja. Med nami žive ljudje, ki so bili izvrstno opravili svoje tako imenovane »študije« in ki jih spoštljivo prištevamo cvetu izobraženstva; ali vprašaj jih o stvareh, katerih se niso bili »iz glave« naučili, pa se boš razjokal od smeha in bridkosti. Ko sem bil dovršil realko, so mi bile pač znane rodbinske razmere cesarja Nerona, poznal pa nisem politične zgodovine slovenskega naroda; vedel sem, kakšen da je bil razvoj agrarne zakonodaje v rimljanski republiki, nisem pa vedel, kakšen je volilni red za kranjske občine.

V onih časih, kakor sem omenil, je doktor Krek učil svoje apostole. Tudi meni je prvi povedal, da so na svetu stvari, o katerih se šolski modrosti ne sanja. Nekoč, v trdi zimi, sem gazil sneg na cesti iz Ljubljane proti Vrhniki. Tam nekje na Brezovici me je dohitel s svojimi sanmi ugleden rodoljub in naprednjak ter me je povabil, da naj prisedem. Med vožnjo mi je pravil o neki knjigi, ki se ji je reklo »Črne bukve kmečkega stanu« in ki jo je bil napisal doktor Krek. Rodoljub je bil take misli, da je knjiga dobro pisana, ali da je na vso moč nevarna in puntarska in da bi preprostega človeka lahko pohujšala. Koj sem jo iztaknil in sem jo bral. Ob tem branju pa se je pokazala vsa žalostna pomanjkljivost moje šolske učenosti. Stvari, ki bi jih bister kmet z lahkoto razumel, sem moral brati po dvakrat, da so mi bile vsaj za silo jasne. Toliko sem navsezadnje občutil, da nekaj na svetu ni v redu; ali ta nedoločni, nekako zamolkli občutek je bil že od nekdaj v meni, že od zgodnje mladosti.

Krivica, ki jo doživi otrok, pa če je bila zadela njega samega ali če jo je bil ugledal po naključju na cesti, če je bila storjena vedoma ali ponevedoma, se zaseka v mlado srce ter ostane tam za zmerom neizbrisljiva, napravi otroka zgodaj zrelega in zgodaj trpkega, odpira mu siloma oči, da vidi prve nerazložne sence tistih strahot, ki se mu kasneje razodenejo v vsej kruti gototi. Gledal sem take vsakdanje krivice, tudi na svojem telesu sem jih občutil mnogo in preveč. Vedel sem res, da je v njih nekaj zopernaturnega in zoperčloveškega, ali razložiti si nisem mogel, od kod ta zopernaturnost. Vse, kar sem videl in okusil krivičnosti, bede, zlobe, hinavstva, vse trdo in divje življenje me je navdajalo edinole z bolestjo in studom. Namesto da bi ogledoval in raziskaval, sem se zatekel v poezijo, o kateri sem takrat mislil, da je izluščena iz »grdega vsakdanjega življenja« in da plava nad njim v meglenosončnih višavah. Življenje me je teplo do krvi, jaz pa sem pilil gladke rime. Storil sem kakor Kraljevič Marko, ki je mirno praznil svoj bokal, ko ga je bil črni Arapin z buzdovanom po plečih.

Kratko razdobje mojih prvih dunajskih let (nekako od 1896. do 1900. l.) je stalo za tako imenovano inteligentno mladino slovensko skoraj izključno

v znamenju literature, literarnih bojov in prepиров. Listi, ki dandanašnji niti na kratko ne oznanijo novih knjig, so takrat prinašali dolge članke o čisto literarnih vprašanjih; in ljudje so take članke celo brali. Vse to po mojih mislih ni bilo edinole beg iz puste vsakdanjosti v lepšo poezijo, temveč je bilo izraz splošne nezadovoljnosti z javnim življenjem, izraz mržnje do tega življenja, ki tudi zares ni zaslužiло drugega nego mržnje in studa v obili meri. Nekam se je ta grenka nezadovoljnost morala izliti, nekje si je morala najti strugo; in našla si jo je v literaturi. Od tod tedanjih pismenih bojov brezobzirnost, ki se ni ustrašila niti osebne žalitve niti očitne krivice.

Boji tistih let so književnosti sami donesli obilo koristi, vzdignili so jo iz mrtvila do nepričakovane višine ter jo oplodili z mnogimi novimi semeni. Veliko pa jih je bilo med tedanjo študentovsko mladino, ki v umetnosti in v lepi knjigi niso našli vsega zadoščenja, katerega so bili tam iskali. Občutili so, da je na svetu nekaj stvari, ki so važnejše od poezije. In zaslutili so, da je treba spoznati tiste sile, ki gnetejo življenje posameznika, naroda in človeštva, ne pa se jim vdati na slepo ter sanjati o zvezdah. Nekateri iz najmlajšega rodu so v svojem odporu zoper gospostvo literature segli tako daleč, da so jo sploh in kratko malo zavrgli, tajili visoki njen pomen za kulturno moč narodovo ter jo obsodili za škodljivo uspavanko mladine. Še letos je nekdo očitno in zaresno napisal, da pridejo časi, ko te mehkužne solzavosti, ki ji pravimo slovenska literatura, »noben pes več ne bo povohal«.

Ze od nekdaj so študentje »politizirali«, ali do teh dob le bolj na nedolžno sorto. Bili so tako rekoč »navdušeni živioklici«; posebno ob počitnicah. Narodna napredna stranka, zastopnica slovenskega malomeščanstva, je že dolgo smrdela po trohnobi in je smrdela zmerom bolj. To naše malomeščanstvo ni stalo kulturno nikoli posebno visoko, politično je bilo nezrelo, zbegano in brez ciljev, gospodarsko pa je v zadnjih desetletjih strahotno propadlo. Mladina je občutila, da »tako ne gre«. In mlada garda napredne stranke se je očitno spuntala. Samosvoja in samozavestna se je polastila politike, ter jo je seveda kar koj polomila, prav po mladeniško. Cilj vsega nehanja te mladine je bil, da osveži staro napredno stranko, jo poglobi, oplodi z novimi idejami ter da jo iz čitalnic, iz plesnih dvoran in iz gostilniških »extrazimmrov« presadi v široki narod sam. Zaradi poti, kako bi se to vstajenje napravilo, je bilo veliko prerekanja in modrovanja, nastalo je brez števila struj in strujic, ki so se med seboj neusmiljeno bičale. Vem natanko, da so bili ti mladi ljudje, razen par štrebarjev, plemeniti idealisti, ki so zares želeli svojemu narodu vse najboljše. Ali sama plemenitost v misli in volji ne zaleže, kjer ni drugih trdnejših temeljev, kjer vsled pomanjkljive šolske in domače vzgoje ni bilo znanja, izkustva pa nič. Vse početje te mladine ni bilo spet nič drugega nego malo krepkejši živioklic, ki se je časih glasil kakor klic »na korajžo«. Navsezadnje se je zgodilo, kar se zgodi vselej in povsod: idealisti so ostali v ozadju in so utihnili, štrebarji pa so potrgali sadove, kolikor jih je pač bilo. Napredna meščanska stranka se ni ne poglobila, narobe: razdrobila se je v sebi, posurovela je ter šla nevzdržno svojo usojeno pot navzdol.

Živel sem takrat v šestnajstem okraju dunajskem, ki je ves podoben eni sami ogromni delavnici. Ta okraj ni samo trdnjava socialne demokracije, temveč obenem dom uboštva in jetike. Tam sem gledal dan za dnem stvari, ki bi morale tudi duševno plitkega in v srcu revnega človeka siliti k premišljevanju. Krivičnost družabnega »reda« se je kar na cesti razkazovala in razmahovala v vsi svoji brezsrarni goloti. Pozimi, v mrazu in snegu, so metali na ulico družine brezposelnih delavcev in »samosvojih«, stradajočih malih obrt-

nikov. Videl sem človeka, ki je bil brez zavesti obležal na tlaku; mislili so, da je žganja pijan; ko so poklicali rešilni voz, je zdravnik dognal, da se razcapani jetičnik ni bil zgrudil vsled pijanosti, temveč vsled gladu. Ali še na cesto mi ni bilo treba stopiti, če sem hotel gledati bedo in skrb in krivico. Stanoval sem pri šivilji, ki je izdelovala kravate za moške; delala ni le sama, vpreženi so bili tudi njeni otroci, koj ko so prišli iz šole pa vse do noči. Zaslужila je po petindvajset do trideset krajcarjev za ducat kravat. Če pa je bil trgovec čemeran, ker je slabo spal, je odtegnil, kolikor je hotel, zato ker je bilo lačnih delavk na izbiro. In kljub vsemu je za silo še izhajala — pozimi; toda poleti, ko ni bilo dela, je romalo v zastavnicó, kar je moglo romati; najprej ponižni »luksuz« delavke, prstani in uhani, naposled pa obleka in perilo kos za kosom. To družino so smatrali sosedje za »boljšo«, najbrž zato, ker je vsak dan obedovala, ker se je spodobno oblačila in ker ni bila jetična.

Strahote, ki jih človek v vsakdanjem življenju vidi in sam doživi in ki bude sočutje mehkih duš, so le tisočera znamenja ene same težke bolezni. Človeška družba, ki zavedno ali nezavedno čuti svojo bolezen, katera je obenem njen greh, poizkuša posamezna ta znamenja zabrisati, jih ublažiti ali celo odstraniti. Vse ne pomaga nič; bolezen ostane in telo gnije dalje. Uredba družbe, tista uredba, ki je dodelila vse bogastvo zemlje in vse sadove človeškega uma kapitalu brez imena ter mu zaslužnjila človeštvo, je izvirke vsega hudega; in posamezna krivica, ki se prikaže očem na cesti, je nenadoma čisto malenkostna, na videz skoraj slučajna in zadobi svoj pravi pomen šele v zvezi s celotno, vesoljno krivico. To spoznanje je utrdilo in poglobilo tisto zamolklo, grenko nezadovoljnost, ki je bila od nekdanj v meni. — Povedal sem že, da se mi je tedaj komaj sanjalo o socialni demokraciji. Poznal sem jo iz pisanja meščanskih dnevnikov, torej prav nič drugače, kakor jo večina tako imenovane »intelligence« še dandanašnji pozna in sodi. Verjeti sem moral, da socialna demokracija na debelo in vsak dan posebej izdaja »narod« — katerikoli »narod«, ali pa kar vse skupaj; da zapeljuje ubogega delavca v brezdomovinstvo in brezverstvo ter ga moralno kvari; da mu obeta paradiž na zemlji, o katerem sama ve, da je nedosegljiv; da se voditelji socialne demokracije pasejo in rede ob delavskih žuljih; in kolikor je vse še takih molitvic, ki jih molijo kakor vsakdanji očenaš in ki bi se dale vse skupaj spraviti v kratke in jedrnate besede rajnega dunajskega kralja Luegerja: »Die Leute, die am ersten Mai in der Prater ziehn, sind lauter Lumpen!« — Nikoli nisem imel veliko zaupanja do pameti in poštenosti meščanskih dnevnikov; do pameti še posebno ne. Zaupanje je bilo še huje omajano, ko sem dospel sčasoma do prav zanimivega izkustva. Razločil sem namreč kmalu že od daleč organiziranega delavca od »divjaka«; ne po rdečem nageljnu, po krvavi kravati ali po znamenju v gumbnici, temveč že po hoji, po obleki, po obrazu, po vsem vedenju. Morda ni živel nič laže od drugih, morda je bil tudi sam že okusil, kaj da se pravi brezposelnost in beda; vse na njem je razodevalo ponos in samozavest, vero vase in v prihodnost; torej same čednosti, ki jih je v Slovencih preklicano malo, v slovenskem meščanstvu pa čisto nič.

Sedel sem nekoč v dunajski kavarni in sem bral »Neue Freie Presse«. Ta list ni samo glasilo dunajskih nemško govorečih Židov, temveč tudi glasilo avstrijske inteligence vseh narodnosti in vseh ver. Uvodni članki, ki jih v palestinsko pojočem slogu piše gospod Moriz Benedikt, so avstrijski evangelij. Tisti dan je pisal gospod Benedikt o nekem štrajku, ob katerem je prišlo do tepeža in krvi, ter je nazadnje ves užaljen vzkliknil: »Das sind die Argumente aus Schwarzschanerstrasse!« Šel sem koj iz kavarne pogledat, kaj da

se godi v tisti Schwarzspanierstrasse in kakšni posebni argumenti da rastejo tam. Ugledal sem prav doli ob tlaku dolgo vrsto oken, ki so gledala na cesto iz nekake zelo prostrorne kleti; tam spodaj je takrat živela »Arbeiter-Zeitung«, osrednje glasilo avstrijske socialne demokracije.

Spoznal sem res prav kmalu, da so argumenti iz Schwarzspanierstrasse vse drugačni od onih iz Fichtegasse, kjer je domoval Moriz Benedikt. Prav kmalu pa sem tudi občutil, kar sem še krepkeje občutil pozneje, ko sem bral znanstvene knjige o socializmu: da ne berem novega, tujega evangelija, temveč da sem bil vse to spoznanje že ob mukah in dvomih sam v sebi doživel; ter da sta mi znanost in zgodovina le do dobrega dokazali, kar mi je bilo povedalo življenje samo.

Tako sem prav na kratko in le v poglavitnih črtah narisal pot, ki jo napravi »šolan« človek do socialne demokracije. Mislim namreč, da se tudi drugim ni godilo veliko drugače nego meni. Preplezati mu je treba trudoma devetkrat devet plotov, ki mu jih stavijo stare, priučene in posvečene fraze, dokler mu trpkost življenja, stud do »narodne«, »napredne« in »krščanske« politike ter naposled znanstveno spoznanje ne pokažejo tistih ciljev, ki so vredni njegovega razuma in njegovega srca. Tako politično prepričanje in tako svetovno naziranje, ki si ga je priboril človek sam, mu je nadvse dragoceno in mu ga ne more vzeti nobena sila na svetu.

KRALJ NA BETAJNOVI V DOBRIJAH

Prežihov Voranc

Guštanjski fužinarji so že leta 1920 ustanovili svoje prosvetno društvo, svojo »Svobodo«, ki je delovala vse do prihoda Hitlerja v Jugoslavijo l. 1941. Od takrat so imeli svojo knjižnico, ki je postala sčasoma ena največjih podeželskih knjižnic, saj je štela okrog 5000 knjig. »Svoboda« je imela tudi svoj dramski odsek, ki pa ni mogel redno delovati zaradi velikih težkoč. »Svoboda« ni imela lastne dvorane in tudi ne lastnega odra in si je vse morala izposojati pri drugih društvih.

Leta 1920 je bil Guštanj zelo ponemčurjen in po krivdi avstromarksistov stare države je tudi fužinarsko delavstvo plavalo v nemčurskih vodah. Težko je bilo sprva dobiti igralce, ki bi obvladali slovenski jezik. Vendar je »Svoboda« tudi na tem polju storila veliko delo, ki ni važno le glede na samo dramatiko, temveč na naši severni meji važno in vzgojno tudi v narodno-političnem pogledu. V prvih desetih letih je šlo čez oder »Svobode« mnogo del naše dramske umetnosti, od katerih so se nekatera igrala celo prav dobro.

Malo je na Slovenskem delavskih in drugih podeželskih odrov, ki bi v teh časih mogli uprizarjati igre, kakor so jih guštanjski fužinarji. Na svojem odru so dajali Cankarjeve »Hlapce«, »Kralja na Betajnovi«, Gogoljevo »Ženitev«, Finžgarjevo »Razvalino življenja« in še mnogo drugih del. Treba je priznati, da so bili igralci pridni, a treba je povedati tudi to, da se je ljudstvo iz Gu-

štanja in okolice v velikem številu udeleževalo teh predstav. Predstave guštanjske »Svobode« so bile najbolj obiskane.

Tu vidimo, kaj zmore kulturna iniciativa, ki prihaja iz delavskih vrst. Drugi krogi, ki bi bili poklicani, da bi med delavstvom pomagali kulturnemu gibanju, so kakor povsod po večini stali ob strani in kvečjemu sumničili, da se za to iniciativo skriva komunistični lintvern z devetimi glavami. Kultura se je takrat pri nasprotnikih ljudstva vodila z vidika političnih interesov. Usoda pa je hotela, da je guštanjska »Svoboda« v tem pogledu imela posebno srečo. To moramo priznati pred vsem svetom. Guštanjski »Sokol«, ki se je rekrutiral iz vrst učiteljstva in fužinarskega uradništva, je že takrat široko pojmoval naloge ljudske kulture. Ne le da so delavci vedno skoraj brezplačno dobivali na razpolago sokolski oder, kadar so ga potrebovali za svoje prireditve, sokolska družina je dajala »Svobodi« na razpolago tudi svoje igralce, če jih je ta potrebovala.

Tu ima največjo zaslugo Ivo Turk od Gozdne uprave, ki je vedno podpiral kulturne napore »Svobode« in je tudi sam pomagal kot igralec težkih vlog. Sokol Ivo Turk je ostal v svojem življenju dosleden. Takoj leta 1941 ga je Hitler dal zapreti, ga vlačil po raznih zaporih in taboriščih, dokler ga ni uničil v Dachauu malo pred našo svobodo. Tudi velika večina članov tega društva je šla na pravo pot narodne časti. Brezdvomno je pravilnemu delovanju guštanjske »Svobode«, ki je v stari Jugoslaviji nosila prapor bratstva, ki je zbiral zdrave sile ljudstva okrog sebe, pripisati, da se je ljudstvo v Guštanju med okupacijo pravzaprav zelo dobro držalo, dasiravno so bile med njimi velike sile, ki so čustveno in zavestno z vsemi sredstvi delale na tem, da bi naše delavstvo ne šlo z borbo slovenskega naroda. Na guštanjskem pokopališču leži 15 domačih partizanov, nekaj jih skrivajo še naše planine. Mnogo sinov naše globače, naših fužinarjev je šlo skozi krematorije raznih fašističnih taborišč križem po Nemčiji. Med okupacijo se je nekajkrat zgodilo, da tako važno vojno podjetje, kakor je jeklarna na Ravnah, po 14 dni ni delalo, ker je bila tega kriva sabotaza.

Vse te zasluge guštanjskega prosvetnega in političnega dela pred vojno je treba poudariti zaradi tega, ker je bilo to veliko delo hudo preganjano od takratnih oblasti.

Naslednje vrste naj podajo en sam primer težav kulturnega dela v dobi naših prvih naporov.

Guštanjska »Svoboda« si je prizadevala uprizoriti »Kralja na Betajnovi«. Takrat je ravno nekaj tednov živel na Ravnah generalni direktor jeklarne grofa Thurna inž. Luckmann iz znane ljubljanske rodbine Luckmannov. Z uprizoritvijo te drame smo hoteli predočiti delavstvu njegovo magnetno vlogo, ki jo je delavstvo samo občutilo na svojih plečih, razen delavstva pa še trško prebivalstvo. Zakaj smo se odločili ravno za »Kralja na Betajnovi«, ni nihče pogruntal in tudi okrajno glavarstvo na Prevaljah ne, ki je sicer očitno podpiralo vlogo Luckmanna, in nam je takoj dovolilo predstavo.

Igra je bila za »Svobodo« zelo težka, ker nam je manjkalo izvežbanih igralcev. Tu nam je priskočil na pomoč načelnik »Sokola«, gozdni uradnik Turk, ki se je ponudil, da prevzame vlogo Kantorja, kralja na Betajnovi. Sedaj smo bili že na konju tako rekoč. Vse drugo bo lažje šlo. Druge vloge smo nekako spravili pod streho, le za vlogo župnika še nismo imeli prave osebe.

Vsi smo vedeli, da bi to vlogo najbolje rešil kovač Ocepek iz Fužin, ki je vsega Cankarja sploh na pamet znal. Toda vedeli smo še eno, da je bil

Ivan Cankar: Otroek, ca. 1912, risba

namreč Ocepek strahovit pijanec. Bil je tako imenovani kvartalni pijanec, ki dva, tri mesece alkohola niti poskusil ni, ko ga je pa enkrat napadlo, je pil do onemoglosti tudi po nekaj tednov skupaj.

Nekoč se mu je pri takem napadu zgodilo, da mu Milovnikova natararica ni hotela več dati piti. Ocepek se je znal rešiti iz zagate. Hodil je po vino čez veliki trg v gostilno k Lečniku, si ga tam dal natakati in ga nosil nazaj v Milovnikovo gostilno, kjer je še ves dan na ta način zdržal in jezil natararico.

Ocepek je nekega dne pil pri Brančurniku blizu Prevalj. Ko je zjutraj ravno stal pred gostilno, sta šla mimo dva njegova tovariša, delavca iz jeklarne.

»Kam pa gresta ob tej uri?« ju je vprašal Ocepek resno.

»Delat,« sta odgovorila delavca.

»Ali nista neumna, da hodita tako daleč na delo, ko ga pa lahko kar tukaj opravita. Koliko pa imata na uro?« je rekel Ocepek in stopil bliže.

»Jaz imam 6 dinarjev na uro, ker sem kvalificiran delavec. Jaz pa 4 dinarje, ker sem težak,« sta rekla delavca, ki še nista vedela, kaj bo.

»Za ta denar vaju vzamem jaz na šiht. Osem ur bosta delala in zvečer vaju bom plačal.«

»Kaj bova delala?« sta barala delavca.

»Pila bosta,« je dejal Ocepek.

Delavca sta odšla za njim in sta pila ves dan, to se pravi zjutraj od sedme do dvanajstih. Od dvanajstih do ene ure je bil odmor, ker Ocepek to uro ni dal prinesiti nobene pijače. Ob eni uri sta spet začela in sta pila do pete ure zvečer, kakor je trajal šiht v jeklarni. Piti sta morala veliko. Če je kateri malo sabotiral, ga je Ocepek takoj nahrulil:

»Ti bom odtrgal od šihta. Zakaj sem te pa potem najel!«

Opoldne jima je kupil kosilo in ob devetih jima je dal prinesiti pošteno malico. Zvečer ob petih jima je vsakemu izplačal zasluženi šiht točno na podlagi temeljne mezde, nato pa so odšli vsi trije, delavca z zaslužkom proti domu, Ocepek pa k sosednji gostilni, kjer je nadaljeval s pijačo.

Tega človeka smo nameravali napraviti za župnika v »Kralju na Betajnovi«.

»S tem pijancem ne igram!« je vpil zvečer Kantor.

Turk je bil sama potrpežljivost, toda to mu je bilo preveč. Vsi smo bili prepričani, da bi Ocepek dal najboljšega župnika, vendar nas je bilo vse skupaj strah, kaj bo. Ker sem najbolj jaz silil k temu in sem bil naposled tudi režiser, so drugi rekli:

»Naj bo, na tvojo odgovornost. Mi si operemo roke.«

»Na mojo odgovornost.«

Tako je tudi bilo.

Ocepek je pri prvih vajah pokazal, kaj zna na odru. S tako vlogo bi lahko nastopil tudi na ljubljanskem odru. Kantor, ki je bil dober igralec, je bil ves navdušen:

»Ha, to bo predstava!«

Francka je kar živela z njim. In celo Nina, ki je bila malo preveč bojazljiva, je pri Ocepku postala naravnejša. Ocepek je potegnil igralsko družino za seboj.

Škoda, da mu nismo dali kar Maksove vloge. Ta je bil nekoliko presuh.

Bližal se je dan predstave. Ocepek je hodil na vaje le še zaradi drugih, zakaj svojo vlogo je že po nekaj nastopih igral do popolnosti.

Nekega večera pa me potegne Bernot za kulise in mi pošepeta:

»Ti, Ocepek že tri mesece ni bil pijan...«

»To se pravi...« Meni je postalo mraz, dasiravno je bila temperatura tiste prve jesenske dni gotovo 15 do 20 stopinj nad ničlo.

Župnik je ravnokar imel v rokah ubogo Nino in ji prigovarjal, kako sijajna je njena odločitev, da gre v kloster. S takim blagoslovom bi tudi vsako drugo dekle šlo isto pot, ne le bogaboječa Ninica.

»Poglej ga! Ali čuješ njegov glas?« je neusmiljeno nadaljeval Bernot, ki je bil zelo škodoželjen človek.

Zijal sem prestrašen v župnika in sem res videl to, kar mi je sugeriral zlobni Bernot.

Župnikov obraz se mi je zdel nepopisno žejen in suh, njegov glas pa je bil naravnost pohlepen po pijači. Posebno sumljive pa so se mi zdele njegove globoke oči, iz katerih je kar vpilo po vinu. Moj bog, saj ima Bernot čisto prav. S tako poželjivostjo je župnik posušil kar tri steklenice vina, medtem ko se je razgovarjal s Kantorjem. Toliko pijače vendar ni predpisane v njegovi vlogi. Kdo mu jo je prinesel? Saj sem vendar jaz režiser...

»Ali se ti ne zdi?...« Zopet ta prigovarjajoči Bernotov glas.

Na odru je župnik govoril:

»...Tudi jaz mislim. — In zdaj pa dovolite, gospod Kantor, da vas še enkrat prav prisrčno zahvaljujem — res, današnji dan je bil izmed najlepših v mojem življenju...«

Preden pa je končal, je že spet nalival kozarec in ga v dušku zvrnil vase. To presega že vse meje. Hotel sem poseči vmes kot režiser in ga opozoriti, ker tako očitno pada iz svoje vloge. Tedaj pa me je zadržala Bernotova roka in njegov glas:

»Najpozneje v treh dneh bo Ocepek začel...«

Po vaji sem govoril s Kantorjem in še z nekaterimi drugimi igralci, kaj mislijo o Ocepku. Razen Kantorja nihče ni opazil, le Kantor je dejal:

»Malo se mi res zdi spremenjen, najbrž pa si bo dal dopovedati. Saj ni otrok.«

»Treba bo govoriti z njim.«

Bilo je sredi tedna, torej le še nekaj dni do predstave. Vsi smo vedeli, da je vse izgubljeno, če Ocepka pred predstavo prime njegova kvartalna pijanska strast. Zato sem po vaji stopil za Ocepkom, ki je hotel takoj domov. Že to je bilo sumljivo.

»Poglej, Luka, sijajno igraš. Ti boš vso stvar rešil. Jaz sem to vedel. Zanimanje za igro je velikansko. Prišli bodo tudi od daleč. Tudi sam Luckmann pride in je že naročil vstopnico. Mi bomo s tem pridobili — veliko pridobili... zatorej moramo gledati, da bomo vsak na svojem mestu. Če ga polomimo, je z nami konec... na nas posebno gledajo, saj veš, kako je, Luka.«

»To se zna, mi moramo biti na mestu!« je odgovarjal Luka ponosno kakor vedno.

Meni se je delal led po hrbtu. Ni me razumel, gotovo ne. Ali naj mu rečem kar naravnost, česa se bojimo?

»V nedeljo je torej predstava.«

»V nedeljo je torej predstava,« je popolnoma mirno ponovil Ocepek.

To je popolnoma nemogoče.

»Glej, Luka, da se v nedeljo ne boš napil,« je bruhnilo iz mene. Če bi poleg mene ne hodil Ocepek, ampak kdo drug, bi se mu gotovo smilil.

»Ha, ha, ha...« se je s širokim glasom zasmeljal Ocepek, potem pa je poln samozavesti dodal: »Kako bi se mogel napiti, ko pa veš, da jaz sploh ne pijem. Menda že pol leta nisem imel alkohola na jeziku...«

Glavno je bilo, da sem mu razodel svojo bojazen in da mi tega ni zameril. Vedel sem pa, da je name Luka veliko dal in če bo koga ubogal, bo ubogal mene.

Potem sva se razšla.

Drugi igralci so me čakali v kavarni. Tako se je imenoval majhen lokal, ki je imel vsega tri mize na razpolago in katerega lastnico so naši ob svobodi zaprli.

»Ali si mu povedal?«

»Povedal sem mu kar naravnost.«

»In kaj je rekel?«

»Rekel je, da se ni bati, da bi se pred igro napil.«

»Potem se bo gotovo napil,« je trdovratno sklenil Bernot, zopet ta Bernot.

Nato smo se vsi skupaj posvetovali, kaj je storiti.

»Gotovost je gotovost,« je menil Kantor.

Maks je dal zelo pameten predlog. Enemu soigralcu naj se poveri naloga, da bo strogo pazil na Ocepka in da mu bo do nedelje stalno za petami. To ni bila lahka naloga in težko je bilo najti primerneža človeka za to. Stvar je morala biti tako opravljena, da je Ocepek ne bi niti opazil. Razen tega bi ta paznik moral biti še najmanj abstinent.

Pravih abstinentov takrat v Guštanju sploh ni bilo najti, kakor jih tudi še dandanes ni. Edini človek, ki res ni pil, ali vsaj nikdar ni bil pijan, je bil ta, ki je igral sodnika.

»Boš prevzel to nalogo?« so vprašali sodnika vsi obupani.

»Toda če boš ti stražil Ocepka, se bo ta že iz obupa napil,« je menil stari Krnec, ki bi bil sam rad stopil na sodnikovo mesto.

»Name se lahko zanesete!« je poudaril sodnik. »Mojmuš, jaz se še takrat nisem napil, ko sem se oženil.«

S tem je bila stvar končana.

Sodnik je kakor senca hodil za Ocepkom. Iz tovarne se je z njim takoj in redno napotil v tovarniško kantino, kjer je Ocepek bil na hrani, dasiravno je sodnik doma jedel. Te izdatke smo mu morali seveda povrniti. Luka Ocepek se je delovne dni zelo dobro držal. Pri jedi je redno pil steklenico hotuljske slatine. Tudi sodnik je moral izprazniti steklenico te vode, ki izbije želodcu dno. Kam drugam pa Ocepek sploh ni šel. Sodnik je to stvar res tako imenitno izpeljal, da Ocepek niti opazil ni, da je nadzorovan.

V soboto popoldne pa je Ocepek padel v razvpito trško gostilno, kjer so že nekaj dni popivali tolstovrški kmetje. Ti so se ga zelo razveselili. Luka je moral prisesti in jim pomagati pri sodčku piva, ki so ga ravnokar nastavili zanje. Ocepek je bil prevelik lokalni patriot, da bi se tej solidarnosti odrekel.

To je za »Kralja na Betajnovi« slabo kazalo. Sodnik si ni vedel pomagati drugače, kakor da je na vso silo pil z Ocepkom. Ravnal se je po pravilu, da bo na ta način za Ocepka toliko manj ostalo.

Zvečer je bila generalna vaja. Ocepek in sodnik sta sicer nekoliko zamudila, toda prišla sta oba. Toda kaka smola: Ocepek je bil samo malo nakajen, sodnik pa popolnoma pijan. Biti smo morali še tiho, ker je bil sodnik Ocep-kova žrtev. Generalna vaja je še kar potekla.

Sodnika smo potem naravnost prosili:

»Do jutra Lukana nikakor ne izpusti iz rok. Drži se ga kakor cvek.«

Te "Podobe iz sanj" so
bile napisane v letih
obratov 1914-1917. Jste
je razumljivo, da marsi
kateri beseda ni tako
poslanjena, kakor bi
po vsej pravici morala
biti; in da je marsi kateri
peshča in prbrisana. Tudi
darle pa ni ostane vse,
kakor je bilo; pa ogle
dalo teh besed da in
pa spomin.

Jesen 1917.
Ivan Cankar

»Če je treba, bodi tudi hud,« je nasvetoval Kantor.

To pa je bil napačen nasvet, ki bi lahko vse pokvaril. Zakaj le to je še manjkalo, da bi bil kdo z Ocepkom surov. Tega ni prenesel in se je takoj postavil po robu ter se je tudi stepel. Kantor pač ni poznal delavcev.

Sodnik je seveda obljubljal:

»Če drugače ne pomaga, se bova pa stepla.«

Toda to je bila zame jalova tolažba. Prepričan sem bil, da se je z Ocepkom že začelo in da bo s predstavo »Kralja na Betajnovi« namesto uspeha prišla polomija.

Drugi dan sem že dopoldne zvedel, da sta Ocepek in sodnik že zjutraj izginila iz trga. To je bilo najslabše za mene. Dopoldne sem še sam obredel vseh devet gostiln, da bi ga kje odkril, toda zaman, ne duha ne sluha ni bilo za njima nikoder. Ocepek se je gotovo zagnal na kmete. To je bilo najhujše, kar se je moglo zgoditi. Tega leta so namreč v okolici Guštanja kmetje napravili najmanj kakih 500 polovnjakov mošta.

Predstava se je imela začeti ob treh popoldne. Davno pred napovedano uro je bila dvorana v sokolski baraki, ki ni bila majhna, nabito polna. Veliko ljudi se je moralo vrniti, ker niso dobili prostora. Pridrignili niso le delavci, ampak tudi kmetje od blizu in daleč, čemur sem se čudil. Kako se je to tako razneslo.

Igralci so bili tudi že dolgo pred tretjo uro zbrani za odrom. Družina je bila nekoliko nervozna, kakor je to že navada. Toda to še ni bilo nič. Vsakemu se je na obrazu poznal strah. Zakaj manjkala sta Ocepek in sodnik. Kantor je bil čisto prepaden. Francka in Nina sta hodili kakor senci okrog. Maks je stiskal pesti in tako glasno klel, da so ga slišali v dvorano.

Meni je bilo najbolj sitno zadelj Kantorja, ker je bil iz drugega tabora in nam je hotel pomagati. Zato sem se ga izogibal, toda mož je prevestno vzel svojo nalogo in me je prijel naravnost:

»Kaj če Ocepka ne bo? ...«

Nisem mu mogel kaj odgovoriti.

»Igrati moramo. Župnika boš pač moral ti igrati,« mi je dejal.

»Kdo bo pa igral sodnika?«

Meni se je bledlo, kajti zdelo se mi je, da so oči vseh tovarišev polne očitkov. Pet minut pred tretjo uro je vse skupaj doseglo svoj višek. Frizer je šminkal za odrom in mene so že nekajkrat klicali, naj se pripravim za župnika. Prokleti Ocepek, ta mi jo je skuhal. Pijanec je pač pijanec, četudi zna Cankarja na pamet.

Minuto po tretji uri se je na stopnicah, ki so vodile v garderobo, zaslišal velikanski hrup.

»Ho, mi smo tukaj, mi bomo igrali župnika,« sem slišal hripav, pijan glas. Vsi smo skočili pokonci. To je bil Ocepek, to je bil naš župnik. Po glasu in po hoji se mu je poznalo, da je popolnoma pijan. Takrat se je v pogovoru zmerom vikal: »Mi.«

Navzlic temu smo se vsi oddahnili in skoraj zakričali od zadovoljstva. Ocepek je tu. Ocepek je prišel točno ob treh. Moj obraz je bil gotovo zelo ponosen, ko sem strmel v igralce, mogoče preponosen. Torej sem le jaz zmagal.

Medtem se je Ocepek pojavil vrh stopnic. Ta pogled je bil tako obupen, da je bil moj ponos takoj na tleh. Mož je bil popolnoma pijan, njegove oči so bile krvave in pohlepne, njegov obraz strašno bled in grd. Dolgi črni lasje so mu padali po čelu do nosu. Komaj je prišel v hodnik, se je že z glavo zagnal v odrsko steno tako, da jo je skoraj podrl.

Toda to še ni bilo nič. Mnogo huje kakor Ocepek je bil nadelan ubogi sodnik, ki se skoraj ni več mogel držati pokonci. Čisto odsotno je buljil vame in hropel:

»Prignal sem ga, jaz sem ga prignal.«

Ubogi sodnik.

Hotel nam je pripovedovati historijo tega prigona, toda jezik se mu je komaj obračal.

Situacija je bila gotovo obupna, zame, ki sem bil režiser, pa naravnost porazna. Ko bi le teh ljudi bilo malo manj v dvorani. Naj zlodej vzame vso to kulturo sploh in našo delavsko kulturno politiko še posebej. Nikdar več se ne bom mešal v te stvari.

Z Ocepkom sploh ni bilo mogoče diskutirati o tem, da bi ga kdo zamenjal na odru. S sodnikom stvar že ni bila tako huda, ker je bil nekoliko manj prevzetan in njegova vloga tudi ni bila prehuda.

Predstava se je začela z malo zamudo. Občinstvo je postalo že nervozno; nekateri so čuli hrup na odru in so se pri tem začeli muzati. Spoznali so Ocepkov pijani glas.

Jaz bi se bil najrajši pogreznil pod dvorano, ker pa to ni bilo mogoče, sem pustil, da gredo stvari, kakor hočejo. S pridržano sapo sem čakal, kdaj bo moral Ocepek na oder. In ko je ta trenutek prišel, sem zaprl oči.

Toda kaj je to.

Medtem ko je bil hodnik prepoln Ocepkovih korakov, jih na odru skoraj ni bilo slišati. Tudi glas, ki je odmeval na deskah, je bil skoraj popolnoma spremenjen, čist in gladek, pravi glas župnikov. Tedaj sem si šele upal odpreti oči in jih upreti na oder.

Ocepek je bil popolnoma spremenjen. Bil je naravnost eleganten in resničen namestnik božji. Sicer se mu je res nekoliko poznalo, da ga ima malo preveč v glavi, toda to se je tako prijetno skladalo z njegovim glasom, z njegovim celim nastopom, da je bila njegova igra popolna in čisto naravna. Občinstvo, ki ga je poznalo, je naravnost živelo z župnikom. To se je poznalo po neki napetosti, ki je vela iz dvorane.

Prokleta baraba, ta Ocepek. Jaz sem se globoko oddahnil in začel zmago slavno dihati. Prvo dejanje je izpadlo dobro, glavni junak je bil pa Ocepek, ki je vse potegnil za seboj. Dvorana je navdušeno ploskala. Tedaj se za igro ni bilo več bati. S sodnikom se bo že nekako uredilo, tudi če nam pade iz vloge.

Tako je tudi bilo. Ocepek je vlogo župnika do kraja igral zelo dobro, skoraj vedno bolje, tako da smo se vsi čudili, dasiravno ni mogel prikriti, da je pijan. Toda njegova pijanost je na odru nekako odstopila od vloge župnika in je ni motila. Prinesla pa je na deske tisto živost in naturnost, ki je podeželskim odrom včasih hudo manjka.

Sodnika smo morali pa zamenjati v zadnjem trenutku. Nekdo drug je skočil na njegovo mesto in ga igral, kolikor je najbolje mogel. Zamenjava se skoraj ni poznala.

Predstava je bila končana in je vse osvojila. Seveda je Kantor s svojim značajem dal predstavi svoj pečat. Ljudstvo je bilo navdušeno in je igralce nekajkrat poklicalo na oder. Ocepek je dobil velik šopek.

Po predstavi, ko je občinstvo že začelo zapuščati dvorano, se je Ocepek na pol mrtev spustil na stol, ki je stal za odrom. Obraz mu je pokrival znoj, da se je šminka cedila v kapljah po licu. Lasje so bili kakor prilepljeni, oči zaprte, le roki sta mu drgetali na kolenih. To je bil znak, da mož še živi.

Njegovi živci so popustili. Med potekom igre se je držal s skrajnim naporom na meji treznosti. To se je sedaj poznalo. Sedaj je omagal in se prepustil usodi.

Z žganjem smo ga počasi zopet spravili k sebi. Toda bil je zopet pijan kakor takrat, ko je prišel na oder. Njegove oči so bledele.

Prijel sem ga za rame in ga stresel. Občutil sem do njega veliko prijeteljsko hvaležnost, ki mu je nisem mogel drugače izraziti.

»Luka, dobro, da si nas rešil,« sem mu rekel.

Luka je stresel z glavo. Toda ni mogel priti popolnoma k sebi. Zaman je skušal z glavo vreči raz lice kodre, ki so mu ga pokrili. Potem me je zgrabila njegova raskava dlan in nato sem slišal tople besede:

»Ker je bilo za nas ... več ... samo za to ...«

Da, verjel sem sedaj njegovi spremembi na odru: premagal in držal se je s krajnim naporom zato, ker je bilo za nas.

Videl sem Luckmanna, generalnega direktorja, ki je zapuščal dvorano in goreče nekaj pripovedoval domačemu ravnatelju.

Nekaj dni pozneje me je ravnatelj klical v pisarno in mi rekel z očitkom:

»Zdaj vem, zakaj ste igrali ravno »Kralja na Betajnovi«.

To je bilo menda leta 1926.

CANKARJEV »KRALJ NA BETAJNOVI« NA PARTIZANSKEM ODRU

Dušan Moravec

Bilo je zares čudežno doživetje, ko si prišel prek roških host ali Gorjancev v belokranjsko prestolnico in sédel na večer v razsvetljeno dvorano. Krog in krog boji, v tej »mali Ljubljani« pa pravi teater s poklicnimi igralci, z žarometi in zavesami, s kulisami in kostumi iz zavezniških padal. Vse partizanska improvizacija, in vendar vse čisto zares; vse kakor nekdanj, le publika je bila nova: po večini mladi ljudje iz Črnomlja in okoliških vasi, ki jim je bilo prej gledališče tuje, predvsem pa borci iz brigad, ki so prihajale ure in ure daleč prav zaradi tega gledališkega čara.

O vsem tem je bilo že veliko napisanega. Bilo pa je nekaj izjemnega, zato je prav, da se spominjamo tega gledališča in njegove prve predstave — »Kralja na Betajnovi« — tudi ob letošnjem Cankarjevem jubileju, saj bo ostala ta predstava vselej izjemno in dragoceno pričevanje o Cankarjevi poti med najširše kroge gledaliških obiskovalcev. Izjemnost vsega tega je bila že v tem, da je imel sam Boris Kidrič sredi vrveža tistih dni in let toliko razumevanja za delo, ki je bilo prav gotovo ob robu vsega, kar je moral takrat opraviti, toliko zavzetosti za tako delo, da je dal pobudo in skupaj s predsednikom Josipom Vidmarjem podpisal odlok o ustanovitvi — ne frontne igralske skupine — temveč Slovenskega narodnega gledališča, ki naj »v času naše osvobodilne borbe posreduje narodnim množicam gledališko umetnost« in hkrati »iz samih ljudskih množic dvigne nove talente«. Bilo je to 12. januarja 1944, ko je bilo gledališko življenje v samih vojaških enotah že vrsto let zelo uspešno, kolikor so pač dopuščale vsakokratne razmere; zdaj pa je šlo za nekaj več: za pravi teater z odrom in z ljudmi, ki so dajali jamstvo za njegovo uspešno delo.

*Hinko Smrekar:
Maškarada slovenskih
literatov (detajl), 1913,
akvarelirana risba*

Pomembno pa ni bilo samo to, da je imelo novo gledališče urejen, četudi skromen ansambel in dvorano z odrom sredi črnomaljskega mesteca. Poseben pomen daje temu gledališču prizadevanje njegovega vodstva, da bi igralci posredovali svojim obiskovalcem — borcem in vsem drugim — poleg novih besedil, pripravljenih po Zupančičevih besedah »za današnjo rabo«, tudi izročilo domače preteklosti, primere slovanskega dramskega sporeda in celo delo, ki je budilo takrat marsikateri pomislek: Molièrovo komedijo! Tako so prihajala na novi oder poleg partizanskih skečev in prve resnične drame s snovjo iz osvobodilne borbe, Borovih »Raztrgancev«, tudi dramska dela Branislava Nušića (»Sumljiva oseba«), Antona Pavloviča Čehova (»Medved« in »Snubač«), potem »Namišljeni bolnik«, že omenjena Molièrova komedija, in »prva krajnska jegra«, Linhartova »Županova Micka« kot primer domačega dramskega izročila.

Domače delo pa je bila tudi prva drama v sporedu tega gledališča, njegova otvoritvena predstava: to je bil Cankarjev »Kralj na Betajnovi«, uprizorjen 20. februarja 1944, dober mesec zatem, ko je bil podpisan odlok o ustanovitvi gledališča.

Cankar pa ni prišel na spored kot izročilo preteklosti, kot klasik slovenskega gledališča, temveč ko vselej živ in takrat še posebno aktualen pisatelj, ki je vedel preprostemu poslušalcu sleherni dan govoriti prav o tistem in o jutrišnjem dnevu. Mnoge Cankarjeve besede so bile poznane slehernemu borcu, na primer tiste o narodu, ki si bo pisal sodbo sam, odlomki iz njegovih del so pogosto sestavljali sporede mitingov in podobnih prireditev, še preden

je bilo ustanovljeno pravo gledališče. Pa tudi to gledališče je imelo na sporedu ob raznih proslavah, na tečajih itd. mnoge recitacije, ob katerih so se poslušalci seznanjali s Cankarjem, ne samo z njegovimi bojevitimi, temveč tudi intimnimi besedili. Posebno skrb je namenil temu delu Jože Tiran, ki je ob takih večerih bodril borce s pripovedjo Cankarjeve črtice »Naše veliko jutro« in iskal snovi za svoje recitale vse od krhkih spominov na mladost, kakršen je v »Skodelici kave«, pa do grozljivih vizij vojne v »Podobah iz sanj«. Ob Cankarjevi proslavi na tem odru so bili na sporedu odlomki iz domača vseh njegovih dramskih del, tudi iz tako poredko uprizarjane »Lepe Vide«.

»Kralj na Betajnovi« pa je ostal edina Cankarjeva drama, ki je bila v celoti uprizorjena na tem odru. Bil je svečan večer, pripravljen ob zaključku prvega zasedanja Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta v Črnomlju. Pred predstavo sta govorila Edvard Kocbek, poverjenik za prosveto pri NKOJ, predhodniku zvezne jugoslovanske vlade, in Filip Kumbatovič, ravnatelj novega gledališča. Režiral je pesnik in nekdanji gledališki kritik Matej Bor, sceno je napravil akademski slikar Drago Vidmar, tehnična dela opravil Milenko Doberlet, znani slovenski lutkar. Kantorja je igral Lojze Potokar, ki je slavil nekaj mesecev kasneje že svoj srebrni igralski jubilej, Hana je bila Bogdana Stritarjeva, Francka Ema Starčeva, Nina Vladoša Simčičeva, Krnec France Presetnik, Maks Jože Gale, župnik Milan Košak, Bernot Jože Tiran, sodnik Stane Česnik, Lužarica Nada Stritarjeva. Milenko Doberlet in trije igralci so se v zadnjih letih poslovili — Lojze Potokar, Jože Tiran, Ema Starčeva; ko smo pred nekaj leti skupaj obiskali Črnomelj in so tam znova zaigrali »Raztrgance«, je bila nekdanja družina še skorajda vsa zbrana, ustvarjalci »Kralja na Betajnovi« še vsi pri življenju.

O kasnejših predstavah Slovenskega narodnega gledališča so bila napisana podrobnejša poročila; ta, prva, živi le v spominu sodelavcev in nemara še koga od živih prič. Eno izmed takih pričevanj je ohranjeno v »Veselem vetru« Filipa Kalana. Če že ne pove, kakšna je bila sama predstava, pa nam dodobra opiše razpoloženje, v kakršnem je bila odigrana:

»Nove luči na stropu. Domače in zavezniške zastave ob obeh straneh odra. Parole po stenah. V dvorani se po dveh dneh parlamentarnih posvetov znova zbirajo delegati iz vseh slovenskih krajev. Med domače poslance za Svet narodne osvoboditve Slovenije se mešajo gostje z juga... Med gosto zasedene vrste prihajajo težki koraki okovanih škornjev: komandanti sedajo v prve vrste med člane Glavnega štaba in Izvršnega odbora. Brzostrelke, zlasti naši na novih uniformah partizanskih oficirjev, pisana mešanica nemških, italijanskih, angleških uniform, značilna zunanja podoba partizanske vojske... Toliko ljudi tako različnega nazorskega in političnega porekla, pa ena sama, v težkih časih preizkušena celota. Temeljna celica bodoče države... Še nikdar nismo nastopali slovenski igralci pred takšnim občinstvom... Ko bom napisal članek, bom zapisal, da so igralci v Kočevju igrali kot partizani med partizani, v Črnomlju pa da govorijo svojo besedo kot državljani, kot državljani nove države. Ustanovili smo se. Da, ustanovili smo tudi gledališče.«

Tako se je začelo prvo gledališko leto v novih, skorajda urejenih razmerah, v tej čudežni belokranjski zelenici sredi zasedene in ustrahovane Evrope. Začelo se je s Cankarjem, sredi boja proti nasilju, ki ga je Cankar tolikokrat napovedal v svojem delu, tudi v tej drami: »In dali boste krono z glave, žezlo z roke! — — — Ali ste čutili, da se že giblje tam doli, da se že upirajo vaši sužnji?«

ZASTOR IN LUČ PRVE BESEDE NA ODRU

(Spomini na črnomaljsko premiero Cankarjevega Kralja na Betajnovi)

Filip Kumbatovič

Ta premiera je bila 20. februarja, v Črnomlju, po prvem zasedanju Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta.

Nove luči na stropu. Domače in zavezniške zastave ob obeh straneh odra. Parole po stenah. V dvorani se po dveh dneh parlamentarnih posvetov znova zbirajo delegati iz vseh slovenskih krajev.

Med domače poslance za Svet narodne osvoboditve Slovenije se mešajo gostje z juga, člani Antifašističnega sveta in Nacionalnega komiteja. Delavci iz Znanstvenega inštituta razpravljajo z znanci iz propagandnih ustanov Izvršnega sveta, uredniki raznih listov sprašujejo aktiviste iz oddaljenih okrožij o političnem delu na terenu, o bojih z nemškimi patrolami, o izkušnjah z domačimi ovaduhi, o gospodarskih težavah, o agitaciji za bližnje volitve v krajevne in okrožne odbore. Med gosto zasedene vrste prihajajo težki koraki okovanih škornjev: komandanti sedajo v prve vrste med člane Glavnega štaba in Izvršnega odbora. Brzostrelke, zlati naši na novih uniformah partizanskih oficirjev, pisana mešanica nemških, italijanskih, angleških uniform, značilna zunanja podoba partizanske vojske. Nekje na levi pred odrom široka, ploščata rumenkasta čepica majorja Jonesa (drugače nosi titovko, čeprav je šef angleške misije), zraven njega tista zlato obrobljena očala na hudomušnem obrazu ameriškega poročnika Vuchinicha. Ljudje iz okrožij, borci iz brigad, znani obrazi iz ženske organizacije, mladinci in skojevci, člani centralnega komiteja, bivši kurzisti s političnega tečaja krščanskih socialistov. Sokoli, pripadniki vseh narodov in veroizpovedi v Jugoslaviji.

Razmišljam čisto patetično:

Toliko ljudi tako različnega nazorskega in političnega porekla, pa ena sama, v težkih časih preizkušena celota. Temeljna celica bodoče države. Ko bo vojne konec. Vojne bo konec. Pa tudi zmagali bomo. Kar tako ne moreš zborovati, če ne boš zmagal. Temeljna celica bodoče države.

Tako razmišljam, čisto zmedeno, in čisto jasno hkrati:

In zbudi me šele zvonec izza odra. Luč v dvorani ugasne. Počasi stopam po stopnicah na prostor pred rampo. Nekje v poltemi še vidim nekaj znanih obrazov za modrikastim dimom cigarete. Doli šumi kakor v panju. Nato tišina. Rampa je prižgana. V zraku utripa nekaj takšnega kakor slovesen spomin. Spomin na dogodek zadnjih dveh dni. Ustanovili smo si državo. Ustanovili smo si svojo državo. Nikoli nismo imeli svoje države. Zdaj smo si jo ustanovili. Še nikdar nismo nastopali slovenski igralci pred takšnim občinstvom. Res, da so doli v somraku znani obrazi s kočevskega zbora in na odru za spuščeno zaveso so povečini še tisti partizanski igralci, ki so v oktobru nastopili s Klopčičevo »Materjo«. Pa niso več isti ljudje. Ne, to niso več isti ljudje. Takrat je bilo zborovanje. Zdaj je to parlament. Tisto je bilo gibanje. To je država. Da, brati moram zasedbo. Tovariši in tovarišice! Brati moram zasedbo. Povedati moram, da odvarjamo Slovensko narodno gledališče. Ko bom napisal članek, bom zapisal, da so igralci v Kočevju igrali kot partizani med partizani, v Črnomlju pa da govore svojo besedo kot državljani, kot državljani nove države. Ustanovili smo se. Da, ustanovili smo tudi gledališče.

Takšne slovesne in nevajene misli mi meglijo pogled, ko stojim pred rampo:

»Tovariši in tovarišice!« In komaj čakam, da pridem do zasedbe. Tista je napisana na listu. Pa je ne morem brati, ker jo znam na pamet. Torej: Ivan Cankar: »Kralj na Betajnovi«. Torej: z mojim glasom ni vse v redu. Pa ni trema. Ginjen sem. Čisto navadno ginjen. Pred nekaj tedni sem še prenašal nahrbtnik po vlažni hosti. Tu pa je rampa. Razsvetljena rampa. In tukaj so zborovali. Dva dni. In bodo še zborovali, bomo še zborovali. Za menoj govori Edvard Kocbek. Kocbekov govor je uraden, mora biti uraden: on je poverjenik za prosveto pri Nacionalnem komiteju. Poudarja vodilne težnje novega prosvetnega dela in da je te težnje nakazal že prvi zbor kulturnih delavcev, zbor v Semiču, in da je v teh težnjah to, da se porajajo vse nove kulturne vrednote iz dediščine Prešerna in Levstika in Cankarja.

Zdaj je že dobro. Vse je dobro. Dobro je, da smo začeli: zastor in luč in prve besede na odru.

Ivan Cankar: »Kralj na Betajnovi« v izvedbi Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju. Premiera je bila v Crnomlju 20. februarja 1944. Režiser je bil Matej Bor, na sliki pa so: Kantor — Lojze Potokar, Krnec — Franc Presetnik in Maks — Jože Gale

V CANKARJEVIH DELIH NAJDEM VEDNO TOLIKO ŽIVIH ODMEVOV NA NAŠO SEDANJOST

Vladoša Simčič-Tiranova

Kako daleč je že vse to. Četrto stoletja je minilo od takrat. Bil je večer pred kapitulacijo Italije v Prešernovi brigadi, ko se je na poti proti Gorenjski ustavila na Travnj gori.

Z Jožetom Tiranom, mojim pokojnim možem, sva bila še novinca, komaj teden dni stara partizana.

»Kulturniki, zvečer bomo imeli miting. Sestavite program!« se je glasilo povelje. »Kajuh bo recitiral svoje pesmi, Brina bo plesala kazačok, kaj pa vidva, Jože in Vladoša?«

Bila sva v zadregi, saj partizanskih pesmi še nisva znala in v ušesih so nama še zmeraj zvenele besede mladega kulturnika, ki nama je odrezavo dejal: »Tiran, odslej ne bomo več recitirali Cankarja in Prešerna, temveč samo še pesmi, ki so jih napisali partizani.

Jože ga je pomenljivo pogledal in pribil:

»Jaz pa bom vendarle recitiral Cankarja. Prepričan sem, da ga bodo borci razumeli. Pa tudi Prešeren jim bo všeč!«

Nikoli ne bom pozabila tiste najine partizanske premiere na gozdni jasi, ob tabornem ognju, v mesečini zgodnje septembrske noči. Jože je pripovedoval Cankarjevega »Gospoda stotnika« z vsem ognjem, kot je to znal edinole on in partizani so ga zavzeto poslušali. Bojazen nekaterih tovarišev, da Cankar za partizane ni primeren in da ga partizani ne bodo razumeli, je bila zares popolnoma odveč. Jože doslej prav gotovo ni imel bolj hvaležnih in bolj navdušenih poslušalcev. Miting smo zaključili s Prešernovo »Od železne ceste« in borci so naju tisto noč sprejeli za svoja.

Tudi ob ustanovitvi partizanskega gledališča so se mnenja o programu križala. Nekateri so zagovarjali načelo, naj uprizarjamo partizanske tekste. Zmagali pa so vendarle zagovorniki Cankarja zaradi živih, prav tiste dni aktualnih besed, s katerimi so partizani odhajali v boj in spodbujali ljudstvo.

Januarja 1944 je bilo ustanovljeno Slovensko narodno gledališče na osvobojenem in po enotah NOB in POS kontroliranem ozemlju. Iz brigad in divizij so poklicali v Črnomelj vse poklicne igralce in druge kulturnike, 20. februarja pa smo že imeli premiero. Bilo je po prvem zasedanju Slovenskega narodno-osvobodilnega sveta. Ni naključje, da so za otvoritev izbrali prav Cankarja, saj je tudi kočevski zbor izzvenel v znamenju njegovega gesla: »NAROD SI BO PISAL SODBO SAM«.

Težko je opisati naše razpoloženje na tej premieri. Preden se je po vseh slavnostnih govorih zastor dvignil, smo bili igralci tiho in skoraj pobožno zbrani za zaveso. Srca so nam v slovesnem pričakovanju razburjeno utripala. Bil je to veličasten večer. Predstava, prava gledališka predstava sredi bojne vihre, ko smo bili tako rekoč obkoljeni od sovražnika in še sredi Bele krajine spremljali bobnenje topov in gledali soje gorečih domačij. Tem mojim občutkom so bili podobni samo še tisti v Trstu, ko se je po desetletjih dvignil zastor pred večstoglavim slovenskim občinstvom in se je z odra vnovič oglasila slovenska beseda. Predstava je pokazala prav to, kar smo med študijem čutili: da je to Cankarjevo delo, četudi staro pol stoletja, ne samo še vedno aktualno,

temveč tudi živo in neposredno, zato so ga v dvorani zbrani odposlanci in pa preprosto belokranjsko ljudstvo in borci brigad sprejeli z navdušenjem. Predstava Kralja na Betajnovi pa je bila doživetje tudi za tuje obiskovalce. Neki angleški novinar, dopisnik BBC je zapisal: »Ko sem se odpravljaj v Jugoslavijo med partizane, sem bil prepričan, da bom v gozdovih srečal divje može z noži med zobmi — toda po vsem sem v Sloveniji gledal pravo gledališko predstavo s pravimi poklicnimi igralci-partizani.«

Nam igralcem je dala ta predstava toliko zadovoljstva kot malokatera druga, kolikor smo jih odigrali pred vojno v dosti bolj ugodnih razmerah in seveda pred izbrano gledališko publiko.

Tudi naš gledališki ansambel se je zavedal, da je z vzorno uprizoritvijo Kralja na Betajnovi opravil pomembno dejanje in dal marsikomu prav s to predstavo nove in dragocene pobude.

Ko se danes po tolikih letih spominjam gledaliških predstav na osvobojenem ozemlju, zlasti pa še tistih, ki jih je napisal Ivan Cankar, se mi mimogrede poraja misel, da je prisotnost tega kulturnega velikana slovenskega naroda še zmerom aktualna. Ko vedno znova prebiram njegova dela, najdem v njih toliko živih odmevov na našo sedanost. In prav v tem je tudi Cankarjeva preroška veličina.

CANKARJU NAJ SE TUDI LJUBLJANA ODDOLŽI S SPOMENIKOM

Stane Česnik

Docela razumljivo je, da si je Slovensko narodno gledališče ob ustanovitvi na osvobojenem ozemlju v letu 1944 izbralo za svojo prvo uprizoritev Cankarjevo delo »Kralj na Betajnovi«. Lahko rečem, da smo za to predstavo imeli dobro zasedbo, pa tudi razpoloženje med študijem tega dramskega dela je bilo v tistih razmerah zares enkratno. Študija vlog se nismo lotevali tako, kot je to že dolgo v navadi v poklicnih gledaliških hišah. Bil je to pravzaprav nekakšen kolektiven pogovor o tem, kaj je Cankar hotel povedati našemu ljudstvu, ko je napisal Kralja na Betajnovi, in kaj je ta velikan slovenske kulture v svojem času in desetletja po njem pomenil za nas.

V vlogi kralja smo imeli Lojzeta Potokarja — izrednega interpreta. Ta igralec je tedaj na črnomaljskih gledaliških deskah pokazal toliko znanja in toliko smisla za interpretacijo te mogočne figure. Pa tudi Ema Starčeva je vlogo Franke odigrala z velikim uspehom, saj je do prihoda v partizane imela za seboj že dobršen del bogatih gledaliških izkušenj. Izredno zanimivo osebo Bernota je, lahko rečem, mojstrsko upodobil Jože Tiran — torej že tretji od naštetih igralcev, ki so danes žal že pokojni in so v predstavi »Kralja na Betajnovi« v predzadnjem letu vojne na osvobojenem ozemlju imeli tudi glavne vloge.

Vlogo Maksa je vodstvo gledališča zaupalo Jožetu Galetu, Krnca je upodobil France Presetnik, Hano Bogdana Stritarjeva, Vladoša Simčičeva kot

Nikolaj Pirnat:
Osnutek za Cankar-
jev spomenik na
Vrhniki, 1929, mavec

Nina — Nina že dolgo poprej, pa je bila v februarju 1944 izredna, skorajda nepozabna!

Partizansko gledališče, ki se je lotilo izvedbe tako zajetnega in tako zahtevnega dela, pa seveda še zdaleč ni imelo pri roki vsega tistega, kar taka predstava v normalnih razmerah tudi zahteva. Zgodilo se je na primer, da je igralec, ki je nastopal šele v tretjem dejanju, v prvem in drugem bil šepetalec ali pa sta igralca pomembnih vlog v dejanju, ko nista nastopala — tu imam v mislih Tirana in Galeta — preprosto statirala. V Kralju na Betajnovi sem sam igral sodnika in reči moram, da sem se potrudil dati od sebe čimveč in se resnično uigrati v igralsko celoto. Milan Košak je z izkušnjami, ki si jih je že pred vojno pridobil v Šentjakobskem gledališču v Ljubljani, dobro upodobil župnika iz tega gledališkega dela in nasploh smo se za premiero Kralja na Betajnovi pripravili več ko temeljito. Na vaje je prišel tudi Josip Vidmar in dobro se še spominjam, da je bil zlasti z interpretacijami vlog Lojzeta Potokarja in Vladoše Simčičeve izredno zadovoljen.

Premiera je bila doživetje, ki ga zlepa ne bom pozabil, saj je pomenila dejanski začetek — slovesen začetek delovanja Slovenskega narodnega gledališča na osvobojenem ozemlju. Ne bo neskromno, če povem, da je bila predstava tudi umetniško na precej visokem nivoju, aplavz, s katerim nas je nagradilo pisano partizansko in civilno občinstvo v nabito polni dvorani, pa je bil nepopisen, da ne omenjam posebej »izrednih« nagrad, ki nam jih je igralcem podaril tovariš Miha B. — zavojčke cigaret Drava.

Pa še nekaj, kar se je zgodilo zares lahko samo še v partizanih. Premiera je bila komaj mimo in komaj so ugasnile odrske luči, že smo začeli diskusijo o tem, kaj je dala predstava, kako se je posamezni igralec vključil vanjo, kaj je bilo dobrega in kaj slabega... V tej diskusiji so nas igralce počastili v svojo navzočnostjo Josip Vidmar, Marijan Breclj, Rodoljub Čolaković, in če me spomin ne vara, tudi pokojni Moša Pijade in Vlado Žečevič. Rodoljub Čolaković je v razgovoru posegal v podrobnosti. Ugotavljal je, da sta bili po njegovem mnenju prvi dejanji Kralja na Betajnovi zelo dobro izvedeni, da je bil gledališki ansambel čudovito uigran, da pa je predstava malce zašepala v tretjem dejanju, zlasti zaradi dveh statistov, ki da sta bila tam pri oknu in povrh vsega še precej nerodna. Ta dva »statista« pa sta bila Tiran in Gale, ki sta poprej igrala v večjih vlogah in sta se na odru nekam okorno obnašala gotovo zato, da ju občinstvo v tretjem dejanju ne bi prepoznalo! Seveda smo se tem Čolakovićevim »ugotovitvam« tistega večera februarja 1944 od srca nasmejali in mu šele potem zaupali, kdo da sta bila pravzaprav nerodna statista. In tako naprej do poslednje podrobnosti v zvezi s predstavo.

Toliko o premieri na tisti nepozabni večer v Črnomlju. Tej premieri pa je sledila še vrsta repriz. Belokranjsko občinstvo, pred katerim smo s tem delom nekajkrat gostovali, nas je vselej pristrčno pozdravljalo v svojih dvoranah ali dvoranicah, pa tudi borci naših brigad in aktivisti osvobodilnega gibanja so bili našemu gledališkemu ansamblu, ki ga je vodil Filip Kumbačević, hvaležni za sleherno tako doživetje.

* * *

In danes, po skoraj petindvajsetih letih od te uprizoritve? Po petdesetih letih od smrti pisatelja »Kralja na Betajnovi« ter vrste drugih dramskih oziroma leposlovnih del? Menim, da Cankarja v gledališču še nismo postavili dokončno, pa tudi z modernizacijo njegovih del, kakršni smo bili pred ne-

*Hinko Sntrekar:
Ivan Cankar in »Vesna«,
ca. 1932, perorisba*

davnim priča, se osebno ne strinjam. Cankar je povedal mnogo več in Cankar naj tudi v prihodnje pove še več.

Bil sem še mlad, ko je bilo na Vrhniki slavlje, ki bo za vse življenje ostalo v mojem spominu. Odkrivali smo spomenik pesniku, pisatelju in dramatik Ivanu Cankarju. Vrsta let je minila poslej: mimo je šla druga svetovna vojna in več kot dve desetletji po njej, toda Ivan Cankar v naši Ljubljani še danes ni dobil skromnega in vendar tako zasluženega spomenika, pa čeprav nam ima, tako kakor v časih, ko je živel in ustvarjal, tudi danes povedati še marsikaj.

IVAN CANKAR V PODOBI

Slovanska knjižnica v Ljubljani. Ob stenah so knjižne police, polne knjig. Levo od pisalne mize je olje, podoba Ivana Cankarja, delo slovenskega slikarja Ivana Franketa, ustvarjeno leta 1919. Ta umetniška upodobitev bo na častnem mestu v albumu Ivana Cankarja, ki ga je pripravil ravnatelj Slovanske knjižnice profesor Francè Dobrovoljc. V tej, s knjižnimi policami obdani sobi sta se leta in leta zbirala slikovno gradivo in material o pisatelju Ivanu Cankarju. Profesor Dobrovoljc ga je zbiral potrpežljivo in vztrajno.

Slikovno gradivo o Ivanu Cankarju je začel profesor Dobrovoljc zbirati leta 1949. Prihodnje leto naj bi namreč izšel pri Slovenskem knjižnem zavodu album o Ivanu Cankarju. Dobrovoljca je napotila k zbiranju gradiva misel, da bi bilo treba pregled literarnih stvaritev izpopolniti tudi s slikovnim materialom. Takrat je zbral okoli 400 ilustracij, vendar pa je založba v soglasju z avtorjem po prvih poskusnih odtisih sklenila, da je stvar še premalo dozorela za objavo. Zato album pred dvajsetimi leti ni izšel. Francè Dobrovoljc

pa je nadaljeval zbiranje slikovnega gradiva in podatkov za njegova pojasnila dalje.

»Pri zbiranju,« pripoveduje profesor Dobrovoljc, »sem naletel na mnogo ljudi, ki so mi bili pripravljeni nesebično dati material in podatke o Ivanu Cankarju.«

Spominja se predvsem treh: profesorja doktorja Izidorja Cankarja, pisateljevega bratranca, ki mu je dal ilustracije stanovanj Cankarjeve družine na Vrhniki za časa Ivanove mladosti. Kasneje mu je poslal še več drugih fotografij. Nekatera Cankarjeva ljubljanska stanovanja sta si tudi skupaj ogledala.

Veliko mu je pomagal vrhniški lokalni zgodovinar Rafael Ogrin, železniški kontrolor v pokoju, ki mu je posredoval tudi gradivo drugih Vrhnčanov o Cankarjevih znanih in znankah.

Profesor Dobrovoljc se je z Ogrinovim posredovanjem seznanil s hčerko bivšega vrhniškega župana Gabrijela Jelovška, ki je bila živa kronika polpretekle vrhniške dobe. Dala mu je več fotografij ter mu povedala marsikaj o Cankarju in o ljudeh iz njegovih časov.

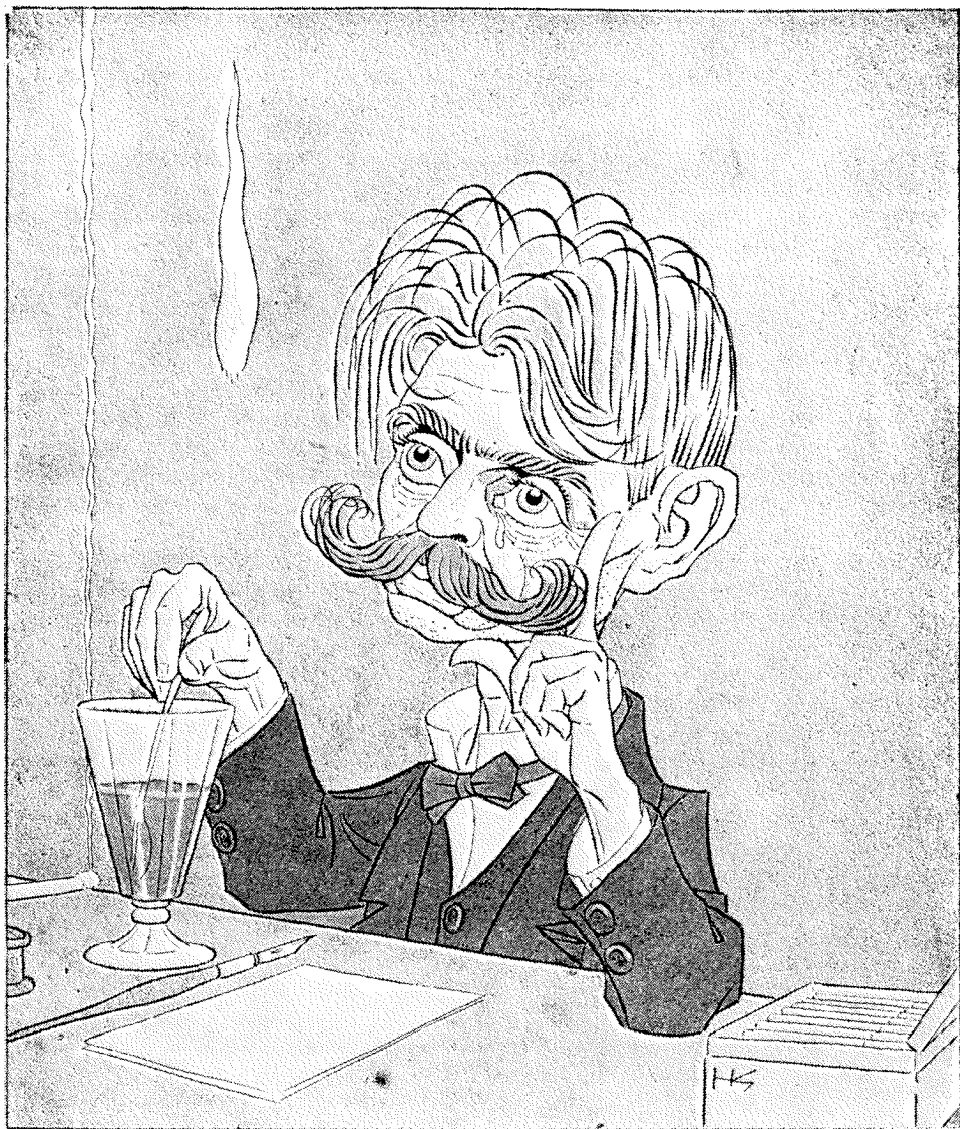
»Gradivo teh treh sodelavcev je bistveno obogatilo album,« je dejal urednik in dodal, da je še vrsta ljudi darovala oziroma dala v prefotografiranje slikovni material.

Sicer pa je bil že skrajni čas, da se je nekdo lotil njegovega iskanja in zbiranja, saj so začeli Cankarjevi sodobniki umirati. Gradivo bi se lahko izgubilo ali uničilo. Predvsem bi za vedno izginili podatki, sloneči na živi pripovedi. Tako zbiranje je podobno sestavljanju mozaika. En sam podatek brez zveze z drugimi, pogosto ne pomeni mnogo. V mozaik sestavljeni pa kažejo pot k novim, še skritim podatkom, odkrivajo nova, še neznana dejstva. Tako sestavljeni in preverjeni podatki držijo. Seveda se ob tem vedno najde kdo, ki očita zbiralcu pozitivizem. Zbiranje podatkov terja nemalo vztrajnosti in je kdaj pa kdaj tudi naporno. Profesor Dobrovoljc je zbiral gradivo o Ivanu Cankarju skoraj dvajset let, zadnja tri leta intenzivno. Zato je toliko naraslo, da je moral marsikaj izločiti. Predvsem v albumu ni zajel gradiva o uprizoritvah Cankarjevih dram, ki zaslužijo posebno knjigo. Kljub obilici zbranega gradiva se še vedno najde kaj novega, zato se album Ivana Cankarja še kar naprej bogati z novimi slikami in podatki.

Zamisel albuma »Ivan Cankar v podobi« je literarnozgodovinska. Takšno zamisel je narekovalo gradivo samo. Urednik želi z albumom razbistriti nekatere neznane in tudi nejasne trenutke iz Cankarjevega življenja, pisatelja pa približati bolj kot živega človeka, ki hodi po naši zemlji, ne pa kot človeka, ki se sprehaja po estetskih oblakih.

Album spremlja Ivana Cankarja od rojstva do smrti. Imel bo sedem poglavij: življenjska pot; delo; nekaj modelov za Cankarjeve literarne postavbe in prizorišča; Cankarjeve lastne risbe (kot prehod); Cankar v likovni umetnosti; Cankar v karikaturi; posmrtni dolg Ivanu Cankarju v kamnu in bronu. V albumu bodo tudi obsežna pojasnila k slikovnemu materialu. Prinesla bodo marsikaj novega, kar bo bolj temeljito pojasnilo Cankarjevo življenje in delo.

Prvo poglavje »Življenjska pot« je najobsežnejše in zajema skoraj polovico knjige. Na začetku so fotografije Cankarjevega rojstnega kraja in bližnje okolice z veliko neobjavljenega ali novega gradiva, ki se tiče deloma Cankarjevega sorodstva, prijateljev, znancev, sodelavcev, sploh ljudi, s katerimi se je Cankar tako ali drugače srečal v življenju. Tako bodo med drugim v albumu zbrane tudi fotografije Cankarjevih znank: Olge Grudnove, Franke

Hinko Smrekar: Ivan Cankar, 1917, risba

Opekove, Milene Pehanijeve (doslej je bila znana le ena njena slika, urednik pa jih je zbral kar deset), Pavle Kermavnerjeve, Anice in Minke Lovšinove, Štefke Löfflerjeve, Mici Keslerjeve in še druge. V tem delu so tudi fotografije ljudi, ki so odločali o Cankarjevi usodi v mladosti.

Slike se vrstijo v kronološkem redu, ki zaradi značaja gradiva ni vselej čisto strog. Podan je tudi izbor Cankarjevih prijateljev in znancev, kot tudi ljudi, ki so mu križali pot.

V drugem delu so posnetki naslovnih strani vseh prvotiskov Cankarjevih knjig in nekaterih prevodov pa še izbor fotografij nekaterih predelav in uglasbitev Cankarjevih del. V drugi polovici poglavja »Delo« so ilustracije Cankarjevih knjig, nekateri neobjavljeni osnutki za ilustracije pisateljevih del — predvsem Smrekarjevi — in nekateri motivi iz Cankarjevih umetnin.

V naslednjem poglavju je izbor modelov za nekatere literarne postave in prizorišča iz Cankarjevih del. Velja opozoriti predvsem na doslej še neobjavljeno serijo slik »Gospe Judit« (Aleksandre — Olge Kuster).

V poglavju »Cankarjeve lastne risbe« objavlja urednik kakih 25 Cankarjevih izvirnih risb.

Sledi izbor likovnih upodobitev Ivana Cankarja v vseh mogočih tehnikah, nad petdeset umetniških upodobitev, med njimi nekaj doslej neobjavljenih.

Od karikatur Ivana Cankarja je urednik upošteval predvsem Hinka Smrekarja. Objavlja pa tudi nekatere druge.

Poglavje »Posmrtni dolg Ivanu Cankarju v kamnu in bronu« daje pregled spomenikov in spominskih plošč Ivana Cankarja. Začne se z osnutki z natečaja za Cankarjev spomenik na Vrhniki leta 1929. Sledijo fotografije Jurkovičeve realizacije in slike z odkritja spomenika. Dalje prva spominska plošča na Cankarjevi hiši in njeno odkritje leta 1930, spomenik in njegovo odkritje v Jugoslovanskem kulturnem vrtu v Clevelandu leta 1937, odkritje (druge, glede na podatke pravilnejše) spominske plošče na Vrhniki leta 1948, fotografije iz Cankarjevega muzeja na Klancu, slike poprsja na Rožniku in njeno odkritje leta 1948, spominska plošča na Dunaju na Lindauergasse 26, kjer je Cankar stanoval nad deset let (1952) in plošča moderni na Cukrarni v Ljubljani leta 1955. Z njo bo zaključen album »Ivan Cankar v podobi«, album, v katerem bo nad šesto slik, vmes tudi nekaj v barvah, album, ki je nastajal skoraj dvajset let, in predvsem album, ki bo povedal veliko novega, še neznanega o velikem slovenskem pisatelju in borcu za pravičnejšo družbo — Ivanu Cankarju.

Zapisal M. Liška

NAPAD NA PLETERJE

Janez Kozlevčar

Šestnajsti februar 1943 je bil sončen zimski dan. Naša brigada je po hudih bojih na Hrvaškem zapustila Donji Pribič. Pred odhodom sta nam komandant bataljona Dule in komisar Vipotnik povedala, da nas čaka dolga in naporna pot, pa jo moramo hitro premagati in prispeti na cilj v najkrajšem času. Zaradi konspiracije in ustaških postojank smo morali hoditi po težko prehodnih pobočjih in grebenih, zato pa je bila pot še napornejša.

Ko smo popoldne zapustili dolino, je bilo lepo vreme in tla so bila suha. Čim bolj smo se bližali Gorjancem, tem hladneje je postajalo, zemlja pa je bila ode-ta v snežno odejo. Nekatere je to zelo prizadelo, ker so bili brez primerne obuvala. Stopala so si povili s krpami ali pa z vrečami, če so jih dobili. Tudi naš vod je imel tako obutega borca. To je bil tovariš Urinek. Težko je hodil in kmalu je imel krvave podplate. Krpe na nogah so se v snegu zmočile, nato pa zmrznile. Kamorkoli je stopil, je na snegu ostal rdeč madež. Ni ga zeblo, le žgalo ga je. V prsih je žgalo nas vse. Vsi smo na tej naporni poti dajali drug drugemu pogum, tako da je pohod proti Sloveniji potekal v redu.

Okoli polnoči je brigada prispela v vas Strmec, ki leži na grebenu Gorjancev. Po krajšem počitku smo zopet nadaljevali pot in 17. februarja prispeli v Hotje, Petričkovno selo in Grič. Tu se je brigada ustavila. Razvrščeni smo bili po hišah. Ni bilo veliko prostora, ker je pred nami v omenjene vasi prispela tudi

trinajsta proletarska brigada. Zaradi stroge konspiracije je bilo potrebno vasi dobro zavarovati, da ne bi kdo iz vasi odšel ali prišel. Takoj po prihodu sem bil — še ves utrujen — določen na stražo z nalogo, da na svojem sektorju nobenemu človeku ne dovolim oditi iz vasi. Če pa bi kdo prišel, ga je treba zadržati in predati dežurnemu bataljonu. Razen nas, ki smo varovali vas, so legli vsi k prepotrebni počitku.

Naslednjega dne dopoldne smo čistili orožje in preštevali naboje. Kdor je imel več nabojev, jih je moral oddati v kolektiv, kajti puškomitraljezci in puškarji so bili brez njih. Okoli poldne so nas razdelili po hišah za kosilo. Še s tremi tovariši smo bili določeni v skromno domačijo, kjer je živela starejša ženica z dvema otrokoma. Povedali smo ji, da smo k njim dodeljeni za kosilo. Inako se nam je storilo ob pogledu na otroka in na zares skromno zalogo hrane, da bi bili najraje kar odšli, a smo bili zelo lačni. Ženica nam je v plitvem pločevinastem krožniku pokazala približno za dve pesti koruzne moke in nam dejala: »Tovariši, to je vse, kar imam. Skuhala bom močnik in skupaj bomo obedovali.«

Tako je tudi bilo. Vsak je zajel le nekaj žlic redkega močnika in že je bila skleda prazna. Nekateri tovariši so imeli srečo, da so bili dodeljeni v premožnejše hiše.

Po tem skromnem obedu smo v popoldanskih urah skupaj s trinajsto proletarsko brigado krenili prek gorjanskega grebena in se proti večeru spustili v

dolino Krke. Že v mraku smo prispeli v Dolnje Vrhpolje, od tam pa je naša brigada zavila proti Pleterjem, trinajsta pa proti Dolnji Brezovici. Neposredno pred Pleterjami je naš bataljon zavil proti Drči, drugi in tretji pa proti glavnemu vhodu v samostan.

V Drči je četni komandir Frenk ukazal vso prtljago odložiti pod neki skedenj. Vsak vod, vsak borec je tu dobil svojo nalogo. Jaz sem poleg oborožitve dobil še železni drog, s katerim naj bi ob sodelovanju ostale desetine razbil stranska samostanska vrata.

Tovariši so ob visoki stranski zid že postavili dve lestvi: eno z zunanje in drugo z notranje strani. Ob točno določen uri je bilo vse pripravljeno. V najstrožji tišini nam je uspelo premagati prvo oviro. Ko pa smo nadaljevali pot po manjšem hudourniku, so iz postojanke že začeli padati posamezni streli. Preden smo prispeli do cilja napada, smo razločno slišali krik nekega belogardista: »Kaj se bojiš! Streljaj!« Prvi rafali so prebili vrata in naš desetar je obležal smrtno zadet. Takoj za menoj je stal moj sovaščan Karel. Bil je laže ranjen. Krogla je zadela še nekega borca. Bolničarka Sonja je takoj poskrbela za ranjence in odnesli so tudi padlega desetarja. Našo desetino je takoj prevzel njegov namestnik Rajko. Uspešno nas je vodil v nadaljnjih bojih.

Kljub naši prizadetosti in požrtvovalnosti nam bunkerja ni uspelo zavzeti. Belogardisti so imeli dovolj municije in so se zelo upirali. Streljali so tako močno, da ni bilo mogoče niti uničiti vrat niti preplezati zidu.

Prva noč nam torej ni bila naklonjena. Pred svitom nam je komandir velel, naj se umaknemo v smeri Drče, edino naša desetina je ostala v smrekovem gozdu med notranjim in zunanjim obzidjem. Tu naj bi preprečevali izpad belogardistov. Kmalu za tem je bil tam hudo ranjen mitraljezec Lojze Avguštin. Krogla ga je zadela v desno stran hrbtenice tako močno, da je obležal nezavesten. Potem je prišlo povelje, naj se tudi

mi umaknemo iz postojanke. Umik ni bil težak, ker so drugi borci pri odtoku hudournika že odstranili železno ograjo, ki nas je prej zelo ovirala.

Priključili smo se k svojemu vodu, ki je zasedel položaj na grebenu poleg samostana, kjer je bil vinograd. Kmalu nato je bil ves vod premeščen v zasedo ob poti proti Šmarju. Ta sektor so varovali tudi deli trinajste proletarske. Iz Šentjerneja so se Italijani nekajkrat poskušali prebiti do samostana, da bi pomagali obkoljenim belogardistom, a smo jih vselej zavrnili. Nazadnje smo jih le spravili v beg. Naslednjo noč, to je 19. februarja, smo postojanko napadli ponovno. Po ostrem boju je bil zavzet bunker, ki je varoval vhod v staro cerkev, nato se je vnel boj tudi v njej. V ostrem spopadu so naši borci potisnili bele iz cerkve. Ti so se umaknili proti glavnemu vhodu, kjer so imeli celo vrsto dobro utrjenih bunkerjev. Za njimi ni bilo mogoče, ker so bila vrata preozka. Na tej strani je napad vsaj delno uspel. Drugače pa se je godilo naši četi, ki bi morala zavzeti bunker iz smeri Drče. Dva tovariša sta že padla, bunker pa še vedno ni bil naš.

Izgubili smo že dosti dobrih tovarišev. Nič več nismo smeli tvegati, posebno še, ker smo se bali, da bodo belogardisti priklicali pomoč iz drugih postojank. Zato je bilo sklenjeno, naj bi kartuzijo zažgali. Težka je bila ta odločitev. Največ zaradi tega, ker so menihi, preden so se v njej vgnezdili belogardisti, dajali partizanom živež in zdravila ter so sploh veliko pomagali partizanom. Toda drugega izhoda ni bilo. 20. februarja okoli druge ure zjutraj se je pokazal prvi plamen. Najprej so zagorele celice in dva kraka križnega hodnika. Požar se je naglo širil, vendar vse ni zgorelo.

Končna likvidacija te tako močno utrjene postojanke je bila določena za naslednjo noč. In ravno ta dan so belogardisti dobili pomoč. Prišli so Italijani s tanki. Le nekaj pred prihodom italijanske oklopne kolone je bil ranjen mitraljezec Joža, s katerim sva bila skupaj

na položaju. Zamenjal ga je njegov pomočnik. Sem pa tja sva streljala na postojanko. Nenadoma se je po našem položaju usul plaz krogel, min in granat. V strašnem ognju sem iz mitralješkega gnezda pred samostanom zagledal tank in nekaj oklopnih vozil, iz katerih so streljali po naših položajih. Pomočnika sem poslal pogledat, če je še zveza z drugimi. Kmalu se je vrnil in povedal, da je vse v redu. Še nekajkrat sem ustrelil proti tanku, a preveč nisem upal, ker sem imel le še nekaj nabojev. Počasi so strelj iz postojanke postajali redkejši. Tanki in ostala oklopna vozila so kmalu zapustili kartuzijo. Nastala je moreča tišina, le iz samostana se je zdaj pa zdaj oglasilo mukanje govedi. Odšel sem po položajih in ugotovil, da tam ni niti enega partizana več. Srh me je spreletel, ko sem se zavedel, da sva s pomočnikom ostala sama pred tolikimi sovražnikovimi oklopnjaki. Najprej sem okaral pomočnika, zakaj se mi je zlagal, da je zveza v redu. Skrušeno mi je priznal, da zaradi močnega ognja sovražnikovih tankov ni upal iskati zveze. Nekaj časa sva ugotavljala, kje naj bi bili tovariši. Lakota naju je prisilila, da sva odšla v negotovost. Sklepala sva, da belogardistov in Italijanov ni več v samostanu, pa sva se zato odpravila tja.

Pri stranskem vhodu sva najprej naletela na šupo. Tu se je iz neke posode

cedil med. Kako sva se ga razveselila. Malo sva se takoj posladkala, nekaj medu pa sva nastrgala v porciji. Zidovje samostana sva pogledovala s strahom, ker nisva vedela, ali so belogardisti odšli ali so se le potuhnili. Odločila sva se in po poti odšla do vhoda. Tam sva pobrala vsak po eno francosko puško in več municije. Zdaj sva bila skoraj prepričana, da sovražnikov ni več tu, vendar sva stopala naprej previdno in tiho. V hodniku sva zagledala meniha, ki je kukal skozi neka vrata. Namignila sva mu, naj pride bliže. Prestrašen je napravil nekaj korakov in naju vprašal, kaj želiva. V naglici sva ga vprašala, če so belji še tu. Odvrnil nama je, da ne ve. Nekoliko pomirjena sva ga prosila, naj nama da kaj za pod zob. Rad nama je ustregel. Prinesel je celo kolo sira in hlebec kruha. Kot sestradena volka sva planila na hrano. Potem pa po isti poti, po kateri sva prišla, tudi odšla. Spotoma sva si v šupi napolnila porciji z medom. Napotila sva se proti Drči. Tam sva naletela na naše in zvedela, da je vsa brigada na Banu.

Napad na pletersko kartuzijo, v kateri so nekaj časa neusmiljeno gospodarili belogardisti, je bil uspešno končan. Belogardistov sicer nismo zajeli, a smo jih vendarle pregnali. Nikoli več se niso vrnili vanjo niti jo skušali obnoviti.

DO ZADNJEGA NABOJA

Stepko — Djuro

Tiste mrzle januarske dni 1943 smo imeli dolg pohod. V začetku meseca smo napadli belogardistične postojanke v Temeniški dolini, potem smo se premaknili na Kočevsko, v tiste zapuščene, nekdanje bogate vasi pod Rogom. Črmošnjice so nam kazale svoje bogato lice, toda v njih je bilo le malo življenja. Tretji

bataljon je imel prasko z Italijani v Brezju, pa jih je brž pregnal. Pozno zvečer tega dne — bilo je 23. januarja — je Cankarjeva vzela spet pot pod noge.

Naš tihi sen se je izpolnjeval. Vzpenjali smo se nad Semič in pod znanim predorom smo prišli v našo obljubljeno Belo krajino. Ne le naši tovariši, ki so

od tod doma in so z belokranjskim odredom prišli v sestav Cankarjeve, prav vsi smo se veselili te dežele, kot da se bližamo domu. Tudi to pot nas je vse ljudstvo pozdravljalo, nas gostoljubno vabilo v hiše in gostilo. Kot praznik veselo in hitro nam je minil dan, ki smo ga prebili v Lokvicah. Zato pa je bilo slovo toliko teže — in ko smo prešli v Metliko in se bližali Kolpi, smo se toplo v mislih poslavljali od dragih krajev.

Takrat je že bilo tudi jasno, kam gremo. Od obveščevalcev pa smo po malem tudi zvedeli, zakaj nas pot pelje na Hrvaško. Močna fašistična kolona 2000 mož je šla nedaleč pred nami v isti smeri. Prav gotovo so fašisti pripravljali večje akcije — pozneje smo zvedeli, da je šlo za 4. ofenzivo — in pohiteli smo na pomoč hrvatskim enotam, s katerimi smo že prej in še večkrat pozneje kovali borbeno bratstvo. Tudi tomšičevci in gubčevci so imeli iste namene, stike pa smo dobili še s XIII. proletarsko brigado s Hrvaškega. Bil je torej dobro pripravljen načrt, kako naj zmanjšamo sunke okupatorskih sil.

Zadnjega januarja je bilo, ko smo se že tudi spopadli z deli fašistične kolone. Del naše druge čete iz drugega bataljona je pregnal fašiste iz dobro utrjene zidanice, katero so uporabili, da bi zavarovali dohod v vas. Nismo imeli prav lahkega posla. Zidanica je bila na vzpešini, na katero se je bilo težavno splaziti. Italijani so se s težko bredo in težkim minometom odločno branili. Iz naše čete so se javili trije bombaši, da bi fašiste z bombami zasuli skozi lino. Toda večkratni poizkusi so se izjalovili, ker je imel sovražnik naše bombaše stalno na muhi. Komandir naše čete Marko Badovinac je skoval drugačen načrt in kot nalašč se je že pričel spuščati mrak. Takrat se je izpod zidanice vrnil eden izmed bombašev in Marko mu je oskrbel palico s snopom slame, da bi tako prižgano vrgel v sovražni bunker. To pot ni spodletelo; zidanica se je brž vnela in fašisti so z dvignjenimi rokami prilezli iz nje. Toda ni jih bilo volja predati se.

Le za hip so držali roke kvišku, potem pa jo ucvrli na vse strani, misleč, da jih bo tema varovala. Toda mi smo jih pokosili in vse orožje, ki so ga imeli v zidnici, je postalo naša last. Posebno težko orožje nam je prišlo prav kot le kaj; za tiste čase je bila težka breda zelo dragocen plen.

Se vse huje pa smo imeli naslednjega dne. Italijanska kolona se je ustavila po vivodinskih vaseh. Že ob prvi zori sta odšli dve četi našega bataljona s komandantom Ilijem Badovincem nad griček nad vasjo Sv. Križ, kjer so se vgnездili Italijani. Na tem gričku je cerkvice s pokopališčem, kjer segajo nekateri grobovi še zunaj obzidja. Prejšnji dan zaplenjena breda je dobila častno osrednje mesto v zvoniku, četi pa sta bili razdeljeni za pokopališkim obzidjem in za nagrobnimi kamni zunaj pokopališča.

Fašisti so se menda kmalu zavedeli, kakšno napako so zagrešili, ko so nam prepustili hrib. Bil je obvladajoča točka, zato so si ga hoteli prilastiti. Na mah smo občutili, s kakšno silo so se zagnali v to. Začelo se je z artilerijskim ognjem z nasprotnega hriba. Kmalu so zadeli cerkev in nagrobniki na pokopališču in zunaj njega so leteli na drobne kose. Ko se jim je zdelo, da je artilerija opravila svoje, so začeli jurišati. Zdaj smo jim mogli dati dostojnejši odgovor. Breda in zbrojevka sta imeli pri tem levji delež. Tako smo odbili prvi napad. Toda za bredo je zmanjkalo municije, tudi zbrojevka je ni imela na pretek in ne borci v puškah. Pri prihodnjem napadu — nismo dvomili, da bo do tega skoraj prišlo — bo treba z municijo kar se da varčevati.

Ni se še polegel smodnikov smrad po prvem napadu, ko je spet završalo v zraku. Artilerija je začela znova. Streho na cerkvi je scefiralo, naša ambulanta se je morala umakniti iz notranjščine cerkve: drobec granate je ubil borca, ki je bil ranjen že pri prejšnjem napadu. Nekako sredi dopoldneva je artilerija prenehala in spet so navalili fašisti po bre-

gu navzgor. Na naših položajih je šlo od ust do ust: »Niti enega naboja ne sme nihče zaman potrošiti.« Fašisti so namerjali dobili vtis, da nas ni več pri pokopališču, tako blizu smo jih spustili. Potem pa smo usekali in vsak od nas je imel na muhi svojega fašista, ki se ni več vrnil z odditimi pajdaši.

Zdaj deseter Pišek tudi za zbrojevko ni imel več municije, puškarji pa kvečjemu vsak še po pet nabojev. In srečen je bil, kdor jih je imel toliko. Potrebni so bili odločni ukrepi. Namestnik komandanta Ciril je poslal kurirje k enotam na drugih položajih po municijo, poleg tega pa je moral vsak borec oddati po en, dva naboja za zbrojevko. Vedeli smo, da nas čaka odločilni boj. Pa tudi Italijani so se pripravljali, kajti razmeroma dolgo je bilo ozračje mirno.

Že tretjič je bruhnila artilerija. Italijanski topovi so besneli in granate so deževale okrog nas, pa tudi na nas. Za drevesom je stal naš borec z naperjeno puško. Granata je odžagala drevo in drobec je odsekal borcu glavo, da se je skotalila po bregu. Število naših padlih in ranjenih je raslo. Tesno nam je postajalo ob misli, kako bomo sprejeli naslednji napad.

Sovražniki so že lezli iz svojih lukenj. Še bliže kot prej jih moramo spustiti in

tudi strela ne zgrešiti. Tesno ob cevi smo opazili, kako se plazijo k nam. Mar so uganili, da nam prede trda z municijo. Nekam brezskrbni so se nam zdeli, hitro so napredovali, njim ni bilo mar, da toča njihovih krogel leti več ali manj v prazno. Poguma so si dajali, češ: Nas je dosti in streliva nam ne zmanjka zlepa. Zdaj bi že bil čas, da jih obsujemo, če bi jih namreč imeli s čim. In ko smo odprli ogenj, je bilo kot da je le tu in tam osamela straža ustrelila na pobesnele napadalce. Postajalo je brezupno. Vstajali so, kakor da se bodo v gručah vrgli na nas. Naši redki, toda dobro merjeni streli so zadržali le še tistega, ki je pod njimi padel.

Prav v zadnjem trenutku je prišla pomoč — v dveh majhnih, preprostih partizanskih torbicah. Vrnila sta se dva kurirja. Pri hrvaški brigadi sta dobila vsak nekaj municije. Tudi njim je ni preostajalo. Zbrojevka je dobila največji delež, ostalo je kar skopnelo. Toda dovolj je bilo.

Bolj kot vse drugo je fašiste najbrž presenetila naša nenadna, prav prešerna odločnost. Ko so imeli zmago že v žepu, je zagrmelo — in po pravici povedano, grmeti ne bi moglo prav dolgo. Njih pa ni bilo več: kot snopi so padali in se kot talili živi, ranjeni in mrtvi navzdol.

VSTAJA NA GORENJSKEM IN PARTIZANSKE ENOTE CANKARJEVEGA IMENA

Ivan Jan

Na isti dan — se pravi 28. julija 1941 — sta se na Gorenjskem pripetila dva pomembna, da ne rečemo usodna dogodka. Tega dne je bila na Mežaklji ustanovljena Cankarjeva ali jeseniška četa, ki je nastala iz prvih partizanskih skupin, predvsem jeseniških proletarcev.

Kot odgovor na prve partizanske akcije pa je med drugim sledil razglas načelnika civilne uprave na Bledu zloglas-

nega Kutschere o uvedbi policijske ure, med katerim pravi:

— Na zasedenem ozemlju je do nadaljnjega prepovedano zapustiti hišo od 10. ure zvečer do 4. ure zjutraj. Kdor bo v tem času zaloten zunaj hiše in se na poziv varnostnih organov ne ustavi, bo takoj ustrelen...

Ta razglas so razbobnali po vsej pokrajini, medtem ko je partizanska četa

nastajala povsem tajno. Na Mežakljo je prišla skupina, ki se je pod vodstvom Poldeta Stražišarja dotlej zadrževala na Njivicah nad Koroško Belo. Z Mirce nad Jesenicami je svoje fante in može pripeljal Stane Bokal, s skupino z Obrance pa se je ostalim pridružil Jože Finžgar. Tako je te skupine vodil in povezoval v četo Jože Gregorčič, ki je bil tedaj na čelu vojnorevolucionarnega komiteja za jeseniško okrožje. Za komandirja čete je bil postavljen Polde Stražišar, za politkomisarja pa France Potočnik, španski borec.

Vsi imenovani so padli že v prvem letu bojev, poleg njih pa skoraj vsi pripadniki te prve Cankarjeve čete, ki je ob nastanku štela okoli štirideset mož.

Zanimivo pa je, da kljub ranemu datumu vstaje ta enota ni bila prva vojaška skupina z imenom pisatelja Ivana Cankarja. Prva četa slovenskih borcev s Cankarjevim imenom ni nastala na domačih tleh, temveč na tleh vroče Španije 1937. leta, in sicer 14. novembra, v dneh hudih bojev za obrambo španske republike. A to je bilo prav isto kakor boj doma, kajti poraz fašističnih falangistov bi bil nemara zadal odločilen udarec fašizmu v Evropi na sploh.

Pri ustanavljanju Cankarjeve čete v Španiji, ki so jo sestavili v mestu Tamarite, je bil med najbolj agilnimi propagandisti in soustanovitelji tudi Jože Gregorčič, tedaj politični komisar bataljona Dimitrov. V četi je bilo ob ustanovitvi 95 mož. Toda kljub slovenski večini in imenu velikega in naprednega slovenskega pisatelja, so bili v njej tudi pripadniki srbske, bolgarske in finske narodnosti. Vendar je vse povezovala ista misel in prav tako pisateljeve ideje.

Cankarjeva četa je postala 2. četa bataljona Djuro Djaković, ki je bil v sestavu 129. internacionalne brigade. Pri ustanovitvi je bil navzoč tudi Božidar Maslarić, predstavnik CK KPJ; ta je ob tej priložnosti spregovoril tudi nekaj spodbudnih besed. Četni poveljnik je postal Paragvajec Louis Fagundo, politkomisar pa belokranjski rojak Jurij Ma-

tešič. Borci so bili v glavnem rudarji, tovarniški delavci, študentje in nekaj drugih, vsi predani proletarci. Kmalu po ustanovitvi je četa prejela več pozdravov iz domovine in predvsem od izseljencev. Protifašistično društvo žena iz Pas de Calaisa je četi podarilo celó zastavo.

Pozneje je prišel v četo tudi Dušan Kveder in bil med številnimi drugimi potem tudi ranjen. To se je zgodilo v začetku aprila 1938, ko so doživeli hude boje in so fašistična letala zmetala na republikanske položaje velike tovore bomb. Precej borcev in vodnikov je bilo ubitih in ranjenih. Prišli so novi tovariši. In tako je eden izmed novih vodnikov v Cankarjevi četi postal tudi Danilo Lekić, poznejši general NOV.

Borci Cankarjeve čete so se nedaleč od Saragoze srečali tudi z deli bataljona Dimitrov, kjer je bil tedaj eden izmed vodnikov tudi France Rozman, poznejši komandant slovenske partizanske vojske.

Vrstil se je boj za bojem in žrtve so bile velike, kajti fašisti so bili tedaj zelo močni. Izmed 95 borcev, kolikor jih je bilo pri ustanovitvi čete, jih je padlo 23, medtem ko je bilo 35 ranjenih. Slovencev je bilo v Cankarjevi četi okoli 30 in dve tretjini od teh jih je padlo in bilo ranjenih.

Zato ni bilo čudno, da je bila ustanovitev Cankarjeve čete na Mežaklji za Jožeta Gregorčiča, ki je bil tudi v Španiji med ustanovitelji Cankarjeve čete, le nadaljevanje revolucionarne, internacionalne in tudi kulturne tradicije. In tudi v spomin na španske borce in boje.

Tudi socialni sestav jeseniških cankarjevcev je bil tako ali še bolj delavski kakor tisti v Španiji. In predvsem — isti je bil sovražnik, enaki so bili cilji in nameni. Jože Gregorčič, ki je to četo ustanovil, ni bil le vojak, temveč že zdavnaj prej znan športnik, predvsem pa zavzet kulturni delavec, pevec, igralec in režiser, kar je tudi v Španiji razvijal na vsakem koraku, zlasti v francoskih taboriščih po koncu vojne v Španiji. Zato je bil živa vez med dogodki v Španiji in

Jugoslaviji, ki so bili obeleženi z boji proti fašizmu, največjemu sovražniku vsega človeštva.

Cankarjeva četa na Mežaklji je med prvimi, če ne prva na Slovenskem, doživela spopad z Nemci, in sicer 1. avgusta 1941. Prejšnji večer je večji del čete odšel minirat mostove v Moste pri Žirovnici. S tem je močno narastel ugled partizanov. In ko so se ti borci vračali na Mežakljo, so med počitkom zaslišali oddaljeno streljanje.

Prihajalo je iz smeri njihovega taborišča, ki je bilo urejeno tako, da je vsak vod — bili so trije — bival zase, vendar bi se v primeru potrebe naglo razvili v obrambno linijo.

Medtem je en sam vod, ki je ostal na Mežaklji in je štel le nekaj več ljudi kakor nemška desetina, bil trd boj, ki je grozil, da jih bo pobral. Dva borca — Ferdo Koren in Viktor Arzenšek — sta bila zaradi radijskega sprejemnika, ki sta ga hotela rešiti, odtrgana od ostalih. Sama so dobili Nemci — napadali so deli 181. policijskega bataljona — in ju ubili.

Tovariši so se morali nekako umakniti in policisti so prišli v taborišče. Lotili so se ga z vso uničevalno vneto.

Tedaj pa so med streljanjem, ki se je vnovič vnelo v bližini, mimo pritekli prvi umikajoči se »kameradi«. Ko so opazili, kaj se godi, so jo za njimi ubrali tudi drugi.

Kaj se je zgodilo?

Dva voda, ki sta se vračala z nočne akcije, sta v diru prišla na pomoč napadenim tovarišem in takoj zgrabila policiste od zadaj. To je šlo z veliko hitrostjo, kakršne smo vajeni le v filmih. Nemce je tako presenetilo, da so se spuстили v beg. Nemci so bili prepričani, da bodo večino pobili, le nekaj — takó je bilo navodilo — pa zaradi zasliševanj ujeli živih, so v resnici doživeli poraz, čeprav so se lotili maloštevilnih in v boju še neizkušenih partizanov.

Padla sta tudi prva dva gorenjska partizana, kar je tovariše močno prizadelo. To je hkrati dokazovalo, da bo boj

trd in verjetno dolgotrajen. Vendar jih je Gregorčič znal nekako opogumiti, nato jih je prek Radovne in Pokljuke popeljal na Jelovico.

*

Medtem ko je prvi večji spopad Cankarjeve čete odmeval po vsej Gorenjski in tudi dalj, je ta enota že prišla na Jelovico. To ni bilo slučajno, kajti poveljstvo gorenjskih partizanov je predvidevalo široko vstajo, povezano z velikim podvigom, ki je tedaj sicer presegal dane možnosti, a je bil glede na dogajanje v pokrajini zelo razumljiv.

Vse, kar bi se tiste dni dvignilo, in vsi, ki bi tedaj nosili orožje, bi v noči med 5. in 6. avgustom 1941 napadli graščino v Begunjah, kjer je že takrat trpelo čez 300 zapornikov, predvsem političnih jetnikov. Tja naj bi prišli z obeh strani Save: z Jelovice in s Karavank.

Toda kljub pazljivosti so govorice o teh namerah prišle na ušesa Nemcem. Ti so takoj vse potrebno ukrenili, da bi to preprečili. Padli so prvi partizani pod Storžičem, razbit je bil kranjsko-tržiški bataljon na Dobrči, jelovski partizani pa so naleteli na zasede ob Savi.

V ta namen sta se 5. avgusta 1941 na Jelovici združili jelovška četa Ilije Gregorčiča in jeseniška ali Cankarjeva. Tako je na Vodiški planini, kjer danes stoji velik in lep dom borcev, ob navzočnosti Staneta Žagarja, voditelja gorenjskih partizanov in člana glavnega poveljstva slovenskih partizanskih čet, bila sestavljena nova, večja enota — Cankarjev bataljon. Tudi v tem primeru imenovanje enote po velikem, naprednem in revolucionarnem pisatelju ni bilo zgolj simbolično. V Cankarjevem bataljonu je bilo veliko hlapcev Jernejev, ki so bili pripravljeni narediti korak dalje in spreminjati svet po svoji podobi, ki so bili pripravljeni za to, da si bo »narod pisal sodbo sam«, tudi umreti. To so nedvoumno povedali tudi v prisegi, ki so jo ta dan prvič v teh okoliščinah ponavljali za Stanetom Žagarjem. To je bilo prvoborcem kovinarskih Jesenic, proletar-

skega Kranja in okolice treba tudi verjeti, kajti večina njih je bila prekaljena že v predaprilskih bojih proti raznim izkoriščevalcem.

Tudi vsebina partizanske prisega, ki je sredi gozdov svečano zvenela, spominja na marsikatero Cankarjevo misli:

»Borim se za osvoboditev in združitvev slovenskega naroda, za bratstvo in mir med narodi in med ljudmi, za srečnejšo bodočnost delovnega ljudstva... ne bom odložil orožja do popolne zmage nad fašističnimi okupatorji, in bom, če bo potrebno, žrtvoval tudi svoje življenje.«

Dandanes enota, ki šteje 65 mož, kolikor je ob svojem nastanku štel Cankarjev bataljon, ni še niti četa, vendar so se tovariši ob enem mitraljezu in šestintridesetih (različnih) puškah imeli za močne. Predvsem pa močne zato, ker so zaupali v začeto pot zaradi ciljev in v ljudi, kakršni so jih vodili. Komandant bataljona je postal Jože Gregorčič, politični komisar pa Ivan Bertoncelj.

Enota se je naglo pripravljala tako v vojaškem kot v političnem in kulturnem pogledu, kot bi vedela, da jih bodo že čez tri dni Nemci napadli. Očitno so bili trn v peti okupatorju, ki je v dolini pobil že prve talce. Sredi jelovških gozdov se je razžarjala jeza proti nasilnemu, hkrati pa je borce družilo čustvo ljubezni do domovine, do svojcev, do pravičnosti in miru. Vsebinsko jim je dajala marsikatera Cankarjeva misel, ki so jih številni med njimi znali na pamet, krepile so jih nove, a že znane revolucionarne pesmi, ki so se pritajeno zlivale iz njihovih prsi. Največ in najlepše je prepeval »Španec« Jože Gregorčič, komandant in tenorist, ki je bil tudi pri tem med prvimi. »La kukarača...«

Med različne misli so se vrivala tudi poročila izpod Storžiča, kjer je 5. avgusta padlo prvih osem partizanov, medtem ko so imeli cankarjevci 1. avgusta na Mežaklji dva mrtva. Patrulje so tipale okoli taborišča, da ne bi bili presenečeni, kajti vedeli so, da Nemci tišče za njimi.

Navsezgodaj 8. avgusta so se jim Nemci res približali. Opazili so jih zadosti zgodaj. Bataljon bi se bil pred očitno nemško premočjo zlahka umaknil, toda tega ni storil. Komandant Gregorčič je naglo razporedil borce po hribčku Kotliču — danes Partizanski vrh — in ob tej odločnosti so se tudi drugi, ki so doživljali ognjeni krst, naglo otesli morečih misli.

Začel se je prvi večji spopad z nemško policijo (deli 181. polic. bat.) na Gorenjskem. Slabo oboroženi cankarjevci z eno strojnico so se upirali nekajkrat številčno močnejšim Nemcem, ki so imeli večje število »šarcev«, še veliko več pa brzostrelk. Boj se je zavlekel, vendar so Nemci končno partizanske položaje stisnili tako, da je bil potreben umik, sicer bi bili vsi popadali.

Tega dne so nemške policijske sile hajkale tudi na Pokljuki in Mežaklji, kjer so ubili dva drvarja, misleč, da sta »bandita«, našli pa so tudi padla Korena in Arzenška.

Na Jelovici so padli trije partizani: Alojz Žvan, Andrej Komar in Pavle Koren — sami delavci, na nemški strani pa je padel policist, eden pa je bil ranjen.

To je bil ognjeni krst druge Cankarjeve enote — bataljona, to je bil dotlej najbolj zagrizen spopad s sovražnikom v slovenskih gozdovih.

Kljub žrtvam se je pokazalo, da so tudi Nemci ranljivi. V svojem zaletu in domišljavosti niso mogli verjeti, da se je zgodilo kaj takega. Svoje začudenje je izrazil SS-Sturmabannführer Strathmann iz Celovca, ki je poveljeval bataljonu SS. Ta je takoj za tem poročal v Himmlerjev glavni stan v Berlin:

»Česanje težko prehodnega terena, ki ima premer 70 km, je bilo izredno težko in ni imelo zaželenega uspeha.« (T. Ferenc.)

Poveljnik orožniškega okrožja Daxböck iz Radovljice pa 19. avgusta 1941 med drugim poroča:

»...8. VIII. smo pritegnili v borbo policijski bataljon, oddelek vojske, SS-oddelke in oddelke letalstva... na pod-

ročju Jelovice je prišlo do oboroženega spopada...»

Poglavitni uspeh tega spopada pa je bilo povečano zaupanje v svoje lastne sile in svoje orožje ter v vero ljudi, v katerih je začetek oborožene vstaje vse bolj prižigal plamene upanja na osvoboditev, in sicer s svojimi lastnimi silami, z žrtvami in predvsem — z oboroženim bojem. In to na pragu Hitlerjevega »nepremagljivega« rajha! Gorenjski proletarci so visoko povzdignili duha in prerokovanja pisatelja in politika, ki jim je posodil svoje ime. Cankarjevci so se ponovno zapisali v zgodovino — in jo tudi pisali!

*

Uspehi vstaje so bili očitni, kajti kaj takega okupator ni pričakoval. Vendar je trezna presoja pokazala tudi slabosti in potrebo po prilagajanju okupatorjevi taktiki. Tudi na nemški strani niso več podcenjevali začetega upora slovenskih partizanov. Naglo in na moč so pritiskali za njimi in so pri tem uporabljali vse načine. Pri tem so jim največ pomagali domači hlapci, ki jih ni težko najti v vsakem ljudstvu. Posebno še ob moči, s kakršno so nastopili Nemci na Gorenjskem.

Kljub navedenim nemškim poročilom je na Jelovici zagrozila nevarnost, da bodo žrtve še večje. Če bi bili vztrajali v taktiki, da se bo bataljon združeno gibal po gozdovih, bi bilo to za Nemce sila ugodno. S svojo premočjo bi ga bili prej ali slej zalotili in zgrabili na kakem ugodnem kraju ter ga ali uničili ali pa prav gotovo razbili.

Če so se pred dnevi združili zato, da bi se spustili v obsežnejše akcije, so zdaj ugotovili, da je bolje, če se spet razdele po četah in se razidejo na več področij. Zato ne bodo takó ranljivi, nevarnost pred razbitjem in uničenjem bo manjša, ljudje in okupatorji pa jih bodo čutili na širšem področju.

Tako je Cankarjeva četa spet odšla v okolico Jesenic, razdeljena celo na skupine, medtem ko je četa Ilije Gregoriča ostala na Jelovici.

Ti meseci — od začetka avgusta do jeseni 1941 — so bili za gorenjske partizane hudi časi preizkušenj in tveganj. Nemci so storili vse, da bi jih uničili. Pri tem so imeli tudi nekaj uspehov, posebno še ker so zasledovanju partizanov pridružili še nezaslišano nasilje nad ljudmi v dolini. Vendar Cankarjevci niso klonili: opravljali so manjše akcije, vzemirjali okupatorja, kaznovali vrsto domačih izpriencev — njihovih hlapcev — ter nabirali izkušnje in utrjevali svoje sicer še maloštevilne, toda visoko kakovostne vrste. Spoznavali so tudi, da bo vojna dolgotrajnejša, kakor je kazalo spočetka.

A vseskozi je bilo prisotno Cankarjevo ime, njegove misli, njegov duh.

*

Prišla je jesen 1941.

Cankarjeva četa, ki je v okolici Jesenic delovala po skupinah, po potrebi pa tudi združena, je bila sredi oktobra 1941 spet poklicana na Jelovico oziroma na Mohor, kjer se je spet združila s četo Ilije Gregoriča. Med njenim pohodom prek Jelovice je 22. oktobra 1941 padlo do kolen snega, ki v hribih ni več skopnel. To je napovedovalo zelo hudo in zgodnjo zimo, kar se je tudi uresničilo. Zato je bilo nadaljnje prebijanje prek hribov združeno z dodatnimi naporji in nevarnostmi.

Težave, ki jih je prinesla zgodnja zima, je potem moral premagovati ves na novo zbrani Cankarjev bataljon, ki je imel še isto poveljstvo, le v četnih vodstvih so bile neke spremembe.

Ne bomo posebej opisovali dejanj cankarjevcev ob ponovnem snidenju, poudariti je treba le, da je vodstvo vstaje neprestano iskalo najboljši način boja proti izkušenemu in močnemu sovražniku in prilagajalo taktiko svojim silam in razvoju primerno.

Potem so se zvrstila številna dejanja:

11. novembra je z veliko in drzno akcijo kar z dvema kamionoma zaplenil v Zapužah in Dupljah 80 vreč moke ter okoli 200 kg masti, kar so prepeljali skozi zastraženi Kranj na desni breg Save.

Pojavilo se je namreč vprašanje prehrane, ki je bilo spričo naraščanja enote in bližajoče se zime vsak dan bolj pereče.

18. novembra so cankarjevci požgali v Praprotnem v Selški dolini cestni most;

čeravno je 13. novembra v imenu izdajalske jugoslovanske vlade govoril po londonskem radiu dr. Alojz Kuhar in pozival Slovence k pasivnosti z geslom »da še ni čas« in je »škoda nepotrebnih žrtev«, cankarjevci niso mirovali. 19. novembra so se lotili nemških telefonistov in policistov v Česnjici v Selški dolini;

24. novembra so cankarjevci prišli v Škofjo Loko in s pomočjo aktivistov odnesli iz pletilnice vso zalogo volnenih izdelkov. V hudi zimi so jim prišli zelo prav;

za 1. december 1941 — ob dnevu ustanovitve bivše Jugoslavije, je Cankarjev bataljon obsodil in kaznoval sedem izdajalcev, kar je zelo razburilo njihove gospodarje;

9. decembra so se cankarjevci spopadli z nemškimi oddelki pod zasneženim Mohorjem v Selški dolini in se odpravili v Poljansko dolino široki zimski mobilizaciji nasproti;

v začetku decembra 1941 je vodstvo upora na Gorenjskem sklenilo, da dvigne množično vstajo. V ta namen je tudi v okolico Jesenic in Bleda ter Bohinja poslalo dvanajst tovarišev; k uporju je treba dvigniti predvsem obe dolini Sore, Bohinj z blejsko okolico ter Jesenice in njeno bližino; to je treba storiti zaradi splošnega okupatorskega nasilja, streljanja talcev, razpoloženja ljudi, predvsem pa, da bi preprečili priključitev Gorenjske k »Rajhu« in preseljevanje slovenskih ljudi. Hkrati bi vezali okupatorjeve sile, da ne bi mogle proti jugu;

12. decembra so cankarjevci, kot bi s tem hoteli počastiti 25-letnico Cankarjeve smrti, v Rovtahu pod Blegošem izvajali dotlej najpomembnejšo zmago nad okupatorjem na Slovenskem: uničili so 45 policistov 181. policijskega polka. Ob tej priložnosti so se tudi dobro oborožili;

od srede decembra skozi ves teden dni se množično in prostovoljno v blejsko-bohinjskem kotu, v okolici Jesenic in zgornjesavski dolini, še močneje pa v Poljanski dolini, kjer je prisotna glavna cankarjevcev — okoli sedemdeset mož, pridružujejo partizanom novi uporniki;

19. decembra so cankarjevci vdrl v orožniško postajo v Poljanah;

21. decembra je skupina cankarjevcev vdrla v škofjeloške zapore s prevaro in osvobodila nekaj aktivistov;

med 24. in 27. decembrom pa cankarjevci bijejo hude boje na Valterskem in Kovskem vrhu ter na Pasji ravni v Poljanski dolini;

tu je sicer padlo nekaj borcev, a neprimerno več Nemcev.

Nemško poveljstvo je nad akcijami cankarjevcev osuplo in v vse to se vmešavajo najvišji policijski vrhovi iz Berlina. Da so bili s tem nemški načrti preprečeni, govori dosti dokumentov.

Izvršni odbor OF je za vsa ta dejanja v znak priznanja konec decembra 1941 odlikoval Cankarjev bataljon s slovensko partizansko zastavo, tako kakor je pred njim oktobra kamniški bataljon.

Tako je ves december, prav v mesecu Cankarjeve smrti pred petindvajsetimi leti, ta enota hitela od uspeha k uspehu.

*

Cankarjevci so bili tudi v decembrski vstaji njen kvas, njeno jedro in čeravno je večina upornikov, ki se jim je pridružila v tem času, spet odtekala domov, v doline in tudi v zapore, je Cankarjev bataljon ostal trdna enota.

Kljub svoji moči — zdaj je štel okoli 200 mož — se je njegovo vodstvo odločilo za umik iz Poljanske doline, kamor je sovražnik dovažal nove enote. Natančno na novega leta dan 1942 so se cankarjevci ustavili v znamenitih Dražgošah, v vasi na južnih obronkih Jelovice, ki se steguje proti Selški dolini.

Ob tej priložnosti ne bomo opisovali »Dražgoško republiko«, ljudi in njihove odločitve, da se bodo v primeru na-

Ivan Cankar: Ilustracija za komedijo »Za narodov blagor«, 1900 (prvi rokopis), perorisba

pada tam branili niti ne bomo prikazovali tako velikega boja in njegove dinamike, ki je zaprla sapo celo nemškim generalom in z Dražgošami prižgal visok plamen upora pod samimi Alpami. Opozorili bomo samo na nekaj dejstev:

v tridnevnih ostrih in zimskih dražgoških bojih od 9. do 12. januarja 1942 je vstaja na Gorenjskem v najhujših okoliščinah dosegla višek;

dražgoški boji Cankarjevega bataljona so bili dotlej najobsežnejši spopad z okupatorjem na Slovenskem;

tudi najbolj kritičen zgodovinar bo moral priznati, da je bil to legendaren in izjemen boj, saj je dvestoglavni Cankarjev bataljon napadalo najmanj 2500 policistov, prav gotovo pa je bilo pri napadu tudi nekaj pehote in žandarmerije. Se pravi — več kot desetkratna premoč ter premoč v opremljenosti in oborožitvi;

ne glede na trpljenje, žrtve in strah vaščanov so bile izgube cankarjevcev minimalne. Vse tri dni boj je padlo le osem borcev, približno toliko pa je

bilo ranjenih, medtem ko je — po skromnih cenitvah — padlo najmanj desetkrat več sovražnikov, več kot toliko pa je bilo ranjenih. Dokončnih ugotovitev o žrtvah med Nemci dotlej še ni, vendar jih je v enem samem dnevu padlo več, kot je padlo cankarjevcev vse dni;

partizani so se takrat prvič oprijeli taktike frontalnega bojevanja, kar pa ni veljalo za vse dni. Vsak dan sproti so ocenjevali in določali nadaljnji način obrambe. Po uspehih sodeč, ni težko sklepati, da so delali prav, kajti dokončno je bila zlomljena propaganda o nepremagljivosti nemške armade, posebno še elitnih policijskih sil, ki sta jih neposredno vodila kar dva generallajtnanta — Rösener in Schreyer, polkovnik, dva podpolkovnika in drugi ter je o tem zelo skrbelo samega Himmlerja;

Cankarjev bataljon je po teh bojih dejansko ostal cel, čeravno se je zaradi premočnosti in hude zime moral potem razdeliti na več skupin. S tem so veliki

okupatorjevi naporu doživeli nepopisen neuspeh, kajti nosilec upora, oborožena pest gorenjskega ljudstva in iskra netilka ponovnih bojev, je še vedno ostala;

policija je sicer planila po udeležencih upora in po vseh, ki so jih kakorkoli dolžili podpiranja partizanov, vendar si okupatorski vrhovi niso več upali tvegati množičnega preseljevanja, da ne bi s tem še bolj razplamteli odpora proti sebi. Poslej so izseljevali le še svojece posameznih partizanov;

največji uspeh teh bojev pa je bila nedoločna odložitev ukaza o priključitvi k rajhu. Dražgoške hiše — 83 — so sicer zgorele in bile zravnane z zemljo, Nemci so potolkli in uničili 41 vaščanov, večino drugih pa odpeljali in razgnali, vendar so prav ti dogodki zadali skrb najvišjim voditeljem rajha vse od gauleiterja dr. Rainerja pa do raznih ministrov v Berlinu.

Nemci so svoj poraz v Dražgošah skrivali na vse kriplje. Šele pozneje so v svoj umazani Karawanken Botte na neopaznem mestu na kratko zapisali, da so »enote Wehrmachta zasledile ostanke bivše jugoslovanske vojske in jih v tridnevni bojih okoli Dražgoš uničile«. Dvojna laž v enem stavku — čeprav je treba priznati, da je bil nemški vojaški

in policijski mehanizem tedaj resnično zastrašujoč.

Naj za konec teh ocen navedemo kratko, a pomembno izjavo nemškega polkovnika, ki jo je izgovoril v gostilni pod Dražgošami, kjer je imel sedež:

»...Njihov komandant zasluži najvišje odlikovanje in pohvalo (misli na partizanskega komandanta J. Gregorčiča), vendar pa bi mu z veseljem s hrbta rezal jermena!«

Cankarjev bataljon je z dražgoškimi boji in s svojo razdelitvijo po zasneženi in s številnimi nemškimi oporišči prepreženi Gorenjski končal prvo obdobje vstaje, bogato trdih bojev in zmag, a tudi bolečih izgub in hkrati dragocenih izkušenj.

Vstaja ni bila zadušena, če pa pomislimo na okupatorjevo moč in nasilje, je prav čudno, da se to ni zgodilo. Prav v tem je veličina tega upora.

Del cankarjevcev je še pozimi prišel tudi pod Stol v Karavanke. Tu se je združil s tamkajšnjo skupino in iz tega je pomlad nastala nova Cankarjeva četa. S prilivom novih borcev je bil nad Valvazorjevim domom pod Stolom dne 20. junija 1942 ustanovljen — zdaj že drugič — nov Cankarjev bataljon in je deloval ter obstajal do decembra 1942.

ANČKA IZ CANKARJEVE

Ante Novak

Kaj morem zato, če se mi vsakokrat, kadar govorim o partizankah, vsiljuje prizor iz borbe 8. novembra 1942.

Že večkrat sem pisal o tej sceni in bom še takó dolgo, dokler se ne bo našel poet ali pisatelj, slikar, kipar ali filmski režiser, ki bo iz tega opisa napravil tisto, kar zasluži. Prvič sem pisal o tem prizoru februarja meseca leta 1943, ko smo v žumberški bolnišnici izdali prvi skupni slovenski in hrvaški partizanski časopis

Kri za kri — krv za krv! Ta časopis obstaja samo še v enem izvodu.

Ko se nam je pri zdravniški viziti v bolniški sobi najhuje ranjenih zasmejala Ančka, vedra družica pri teh najbolj razmesarjenih, in sem videl štiriindvajset ran, ki so jih zasekali drobci mine v Ančkino telo, mi je vstala podoba iz novembrske borbe, ki se je čudežno končala brez ran zanjo. Dejal sem: »O Ančki moram pisati...«

Pisal sem o tej borbi še zato, ker je predstavljala eno najlepših proslav velikega oktobra ob njegovi 25-letnici, hkrati pa tudi eno najbolj uspešnih bojov Cankarjeve brigade.

Tu in onstran ceste Metlika—Suhor smo čakali v zasedi na četo Italijanov, ki so se z aprovizacijo morali vračati tod v svojo postojanko na Suhorju. Bil je krasen jesenski dan, ovelo listje se je držalo grmovja in dreves. Ždeli smo v zasedi in težko čakali na boj, ki nam tokrat ni mogel uiti. Poleg mene je v zasedi ležala Ančka iz Mozlja. Zašepetala mi je: »Z Ančko iz 3. bataljona (Ančka Hafner-Kremžarjeva) sva se zmenili, da vzameva Italijanom orožje!«

Toda komaj je izgovorila, že je šel glas po vrsti:

»Prihajajo! Predhodnica ima pobočnice!« To je bilo za nas presenečenje. Do tedaj italijanske predhodnice niso imele nikoli pobočnic. Mi pa smo morali pustiti predhodnico skozi zasedo, da iznenada napademo glavnino. V zadnjem trenutku sem potegnil bataljon toliko nazaj, da pobočnica ni trčila na nas. Radovedno, svetlo lice Ančke iz Mozlja sem moral potisniti v tla, da nas Italijani niso opazili. Ko so bili mimo, je vsa zardela od vznemirjenosti dejala:

»Samo roko bi stegnila, pa bi imela puško!«

Boj pa se je razvnel prezgodaj. Onstran ceste je bila strma košenina, na levi vinograd, na vrhu grička gozdiček. Na meji med vinogradom in gozdom je bil postavljen težki mitraljez 3. bataljona. Ta je prezgodaj usekal v sovražno glavnino. Kakor bi mignil, je italijanska predhodnica našla dober zaklon v cestnem jarku, prav tako pa tudi del glavnine. Začelo se je divje puškarjenje. Potiskal sem svoj bataljon naprej. Tretji bataljon je poskušal prodirati prek hriba, četa prvega bataljona je pritiskala z desnega boka. Toda Italijani so se hrapro držali. Bili so nadmočni z avtomatičnim orožjem. Začeli so nas tolči z minami. Iz Metlike so se oglasili topovi. Nad nami sta krožila dva aviona. Situa-

cija je postajala vse bolj neugodna za nas. Poizkusili smo z juriši, pa nismo uspeli. Prebil sem se do Dakija, ki je vodil to akcijo. Poleg njega je ležal tovariš Borštnar, pomočnik komisarja brigade. Borbeni zaplet je dosegel višek. Nikdar nisem videl Dakija tako nervoznega. Tudi njemu ni bilo jasno, kaj naj naredimo. Po kratkem posvetu smo se odločili za umik, ker nismo hoteli tvegati večjega števila mrtvih samo za ceno zmage. Še med posvetom smo poskusili vreči v juriš najsmelejšo četo, četo Crnega. Toda tovariš Crni je ves iz sebe raportiral:

»Ne morem brez večjih izgub!«

Vedeli pa smo, da moremo uspeti samo pod enim pogojem: da vsi hkrati in iznenadoma planemo v juriš. To nam pa ni uspelo.

Tedaj pa se je zgodilo nekaj nenavadnega. To je tista filmska scena, ki se nikomur izmed nas, ki smo jo gledali s hriba na drugi strani ceste, ne bo izbrisala iz spomina. Po hribu navzdol, po čisti košenini, je prodirala Ančka iz 3. bataljona s puško pod pazduho! Prodirala je naravnost proti najodpornjšemu gnezdu Italijanov, od koder sta neprestano drdrali dve ročni strojnici. Kakih petnajst metrov za njo so v gruči prodirali fantje iz njene čete. Za hip smo obnemeli. Tik pred tem smo bili že izdali povelje za umik. Italijani pa niso obnemeli. Ves strojnični ogenj so naperili v tisto smer in mine so začele eksplodirati okoli Ančke, da je drvela skozi oblak zemlje, prahu in dima. Ta prizor je bil tako čudovito lep, da je še Daki moral vzklkniti:

»Kako je to lepo!«

Fantje iz Ančkinе čete niso prenesli tega pritiska. Začeli so se zopet umikati, tedaj pa je prerezal zrak in prevpil pokanje in eksplozije en sam vzklk z vseh strani:

»Živela Ančka! Naprej Ančka! Ančka naprej! Ančka naprej! Živel tretji bataljon! Juriš, za Ančko! Drugi bataljon, Ančki na pomoč! Juriš, juriš!«

Vsa akcija je dobila novo lice. Česar ni premogla taktika, kar ni uspelo po veljem vseh nas komandantov, je uspelo smelemu podvigu naše Ančke. Jeane D'Arc ni enkratna pojava v zgodovini, v partizanskih bojih smo jih videli mnogo.

Tako je Ančka proslavila veliki oktober, tako je odločila usodo velike akcije,

ki nam je prinesla izdaten vojni plen in častno zmago, tako je odločila akcijo prav sama in na koncu boja sama osvojila dva puškomitraljeza.

Tiste dni ni bilo v Beli krajini nobena imena, ki bi bilo tolikokrat izgovorjeno kakor ime Ančke. Staro in mlado je s spoštovanjem govorilo o njej.

BORBA ZA DOLE

Stane Mihelič-Ambrož

Oktober 1943.

Komandant brigade Ciril, politkomisar Frenk in namestnik komandanta Džems so že popoldne zajahali konje in odjezdili s Klanca, kjer je bil ta čas štab Cankarjeve brigade, mimo Sv. Križa na Brezovo, to je zadnjo vas, ki leži še to stran meje nekdanje Ljubljanske pokrajine. Tu so se sestali še s štabi bataljonov, ki bodo to noč vodili operacije na nemški strani proti sovražni utrjeni postojanki Dole. Zvečer, ko je bil še mrak, smo tudi preostali »štabovci« krenili za njimi. Ker nismo bili vajeni te poti, smo vzeli s seboj domačina za vodnika, ki nas je po strmi bližnjici skozi vinograde po enourni hoji pripeljal na Brezovo. Bila je že trda noč, a v vasi je bilo dokaj živahno. Pod kozolci in podi so stali konji in mule bataljonskih komor, konjevodci so krmili živali, drugi pa so sedeli ob majhnih ognjih, se smejali in si pripovedovali različne dogodivščine. Ko si vse to videl, nisi imel občutka, da si komaj osemsto metrov od nemške meje. Nasprotno, zdelo se ti je, da si bogve kje, kjer ti nihče ne more do živega in bilo je res tako. Nemci so se že zdavnaj umaknili z meje in se zabarikadirali daleč za njo v utrjenih postojankah, kjer so se počutili bolj varne. Nocoj bodo spoznali, da tudi tam ni več varno in bo treba še precej daleč nazaj, ven s slovenske zemlje, če hočejo, da bodo

imeli mir pred nami, pred našo narodno vojsko. Takó sem si mislil, ko sem opazoval to veselo vrvenje v tej slovenski vasi.

Iz neke hiše slišim veselo petje partizanskih pesmi. Vstopim in najdem naše partizane — konjevodce, ki pomagajo ličkati koruzo, še bolj pa seveda nagajajo dekletom, ki bi bile rade jezne, pa se ne morejo vzdržati veselega smeha. Najraje bi bil ostal kar med njimi, pa mi čas ni dopuščal. Bataljoni so namreč že odšli prek meje na svoje položaje. Enega izmed tovarišev povprašam, kje je štab brigade in pokaže mi sosednjo hišo. Grem tja in najdem le nekaj kurirjev ter bataljonskega obveščevalca. Čakali so na nas; medtem ko drugi ostanejo v vasi, s kurirji in obveščevalcem krenem iz vasi k meji.

Kurirji in obveščevalci vedo povedati marsikaj. Znana jim je vsaka vas, vsaka steza. Kako ne! Kadar je potrebno, so podnevi in ponoči na nogah, ne ustavijo jih ne dež ne sneg ne vihar. Opravljati morajo svojo dolžnost ob vsakem času, hodijo od bataljona do bataljona, od brigade do brigade, na divizijo. Včasih so enote oddaljene druga od druge po uro hoda, po en dan, po dva dni ali še več. Pa ga pokliče komandant in mu pravi: »Tole sporočilo nesi v ta in ta bataljon, v to in to brigado, ki je tam in tam.« Kurir ne sme vprašati, kako daleč je to

in kje. Reče samo: »Razumem« in gre. Ustaviti ga ne more in ne sme ne sovražna zaseda ne sovražni ogenj. Zanje, za kurirje, ni ničesar nemogočega. Treba je iskati zveze med enotami, nositi po velja in ukaze v prve čete in od tod zopet nazaj do štabov.

Zunaj vasi nas ustavi stražar, ki stoji ob na pol podrtem nekdanjem italijanskem bunkerju. Dobrih deset minut dalje zopet straža. Na meji smo. Na obeh straneh ceste vidimo težki mitraljez in zaboje z municijo. Tu straži vod prvega bataljona, ki mora varovati prehod naših čet na drugo stran in kriti morebitni umik četam, ki bodo to noč operirale na nemški strani. Brije mrzla burja, toda partizani počivajo in leže ob cesti, kot da bi mraza sploh ne čutili. Tudi na vzpetinah desno in levo od ceste ima prvi bataljon postavljene svoje težke brede in metalce min. Vse to — za vsak primer.

Dosti uspeha nam žele tovariši, ko gremo mimo njih. Vidiš, da bi šli najraje z nami. Za šalo dvigne straža pred nami »rampo«, ki še stoji na meji. Pot kmalu zavije na desno ob robu doline. Na levi strani ceste se vzpenja smrekov gozd, desno od ceste pa se travniki spuščajo proti potoku, ob katerem stojita mlin in žaga.

Ko bi človek ne vedel, da so na vseh cestah in prelazih naše zasede in nam sovražnik ne more za hrbet, bi mu bilo tesno pri srcu. Takó pa gremo brezskrbno dalje in se prijetno pogovarjamo. Hodimo že tričetrt ure. Nenadoma se za bližnjim hribom zasveti nebo. Ustavimo se za hip. Kurirji ugibajo, kaj to pomeni. Tišina. Nobenega strela. Znak za napad to ni, saj je še zmerom tišina. Sovražnik je najbrž že zaslutil, da v bližini njegove postojanke nekaj ni v redu, pa zato razsvetljuje prostor okoli nje.

Ugasnemo cigarete in krenemo ob robu ceste drug za drugim.

»Stoj!« zavpije nekdo daleč pred nami na cesti. Ustavimo se. Tovariš, ki ve za znake spoznavanja, se odzove in krene naprej do straže. Ko so opravljene

vse formalnosti, pokliče tudi nas. Pride-mo do zaščitnice drugega bataljona, ki bo to noč napadel Dole. Povprašamo po štabu brigade. Povedo nam, da je štab odšel naprej prav do postojanke. Med potjo srečujemo tovariše, ki slone ob robu ceste. Nekateri dremljejo, drugi pa se tiho pogovarjajo. Prišli smo torej dosti zgodaj in razporeditev čet še ni končana. Slednjič se ustavimo pred zapuščeno domačijo. Na dvorišču je nekaj konj in mul, s katerih pravkar razto-varjajo topovsko municijo. V kleti pripravljajo bolničarji previjališče. Po stopnicah pred hišo sedi nekaj naših fantov, v drugi kleti pa je »kadišnica«. Torej vse, kar je potrebno, čeprav je sovražna postojanka oddaljena od tod komaj kakih 500 metrov. Kljub vsemu pa vlada povsod najstrožja tišina. Tudi mi pustimo tu svoje konje, sto metrov naprej najdemo štab brigade. Tu je komandant prve baterije tov. Bogdan. Ravnokar je prišel iz patrulje in pripoveduje, kako se je po trebuhu priplazil do žičnih ovir pred sovražnim bunkerjem. Z roko je segel med žice in otipal v zrahljani zemlji mine, ki so jih položili Nemci. Sovražnik se je dalje utrdil še v župnišču, v šoli in prosvetnem domu. Medtem ko top, ki bo obstreljeval bunker in prosvetni dom, ostane na cesti, je treba druga dva topa postaviti na višino desno od ceste. Težko bo najti prav primeren in pregleden prostor.

Medtem komandirji razmestijo še preostalo moštvo po položajih. Tudi naši vrli topničarji najdejo primerne prostore za svoje tri topove. Enega privlečejo na položaj komaj štirideset metrov od šole. Malo manjka, da cev ne pogleda naravnost v sobo. Druga dva topa sta oddaljena od objektov dvesto petdeset metrov. Čete so razporejene po vzpetinah levo in desno od Dol, kamor so razmestile svoje lahke in težke mitraljeze, minometalce in drugo avtomatsko orožje.

Vsak hip je pričakovati našega napada. Kurirji prihajajo in odhajajo iz štaba, odnašajo zadnja navodila, v štab

pa poročila o pripravljenosti enot za napad. Vse je v nekakem mrzličnem razpoloženju. Vse čaka napetega trenutka, ko bo dan znak za napad. Topovi so nabiti, metalci min imajo že izbrane svoje cilje, mitraljezci že drže prst na petelinu. Ura je polnoč. Patrulje sporočajo, da se tudi sovražnik razporeja.

Nenadoma rahel pok. Ves prostor okoli nas je razsvetljen kakor podnevi. Nemci so izstrelili dve svetlobni raketi. V naglici poležemo ob robu ceste. Nekaj rafalov iz brzostrelk s sovražne strani. Dumdumke se razlete daleč med drevjem za nami. Zopet kratka tišina, komandant Ciril izstrelil v zrak rdečo raketo.

Znamenje za napad.

Kakor bi se odtrgal plaz! Strojnice zaregljajo z vseh strani, topovi zalajajo, mine švigajo, tulijo po zraku in se, kakor bi se krohotale, razletavajo z debelim treskom na sovražnikovih utrdbah. Zemlja se dobesedno trese.

Tudi z druge strani dobro odgovarjajo. A tam nimajo topov niti metalcev min. Le nekaj tromblonk se razpoči za nami v gozdu. Največ streljajo z mitraljezi in brzostrelkami. E, te brzostrelke! Prav teh si želijo naši fantje. Zanje bodo jurišali še skozi najhujši ogenj.

Peklenski ogenj traja nad trideset ur. Ležim ob jarku ceste. Mraz je, vendar ga komaj čutim.

Sovražnik že slabo odgovarja.

Kratka tišina.

Juriš! Hura!

Od vseh strani odmeva ta klic. Partizani jurišajo čez drn in strn proti postojanki. Še mitraljezci ne vzdrže na svojih položajih. Z mitraljezi v rokah gredo v napad. Ne bi bili radi zadnji. Kdor bo prvi, dobi brzostrelko.

S sovražne strani odgovarjajo mitraljezi in brzostrelke. Naši fantje ne odnehajo, ustavi jih šele bodeča žica. Ravno sem je sovražnik osredotočil svoj najhujši ogenj. Ni je pomoči. Škarij za rezanje nimajo. S kopiti pušk ni mogoče napraviti prehoda. Treba se je umakniti.

Znova se prične silovit ogenj. Sovražnik skoro ne odgovarja. Skril se je v podzemne prostore in čaka, da ogenj pojenja. Naša mina zažge gospodarsko poslopje, vsa postojanka je razsvetljena kakor podnevi. Topničarji znova pomerijo, mine vnovič zatulijo. Poslopje vedno bolj gori. Slišati je neko razbijanje na nasprotni strani. Kasneje smo zvedeli, da so poskušali Nemci rešiti iz gorečega poslopja živino in druge poljske pridelke. To se jim ni posrečilo.

Ob cesti se urejajo naši minerci in bombaši. Minerci dobe povelje, da poberejo mine pod žico, bombaši pa z bombami napravijo prost prehod.

V svetlobi gorečega poslopja jih opazujem, kako se plazijo po trebuhu prav do pregrade. Zagledal pa jih je tudi sovražnik in usul nanje ploho svinčenk. Morajo se umakniti. Znova poskušajo, vendar se jim ne posreči. Medtem razbija top po bunkerju. Bombaši skozi razpoke mečejo vanj bombe. Sovražnik se umakne iz bunkerja v druga poslopja.

Vnovič juriš. Zaman.

Prek žice ni mogoče. Naši fantje be-snijo, a ni pomoči. Vse to traja že nad tri ure. Proti jutru gre. Nebo je čisto, brez oblačka. Podnevi je sila nevarno pred sovražnimi letali. Čete je treba umakniti. Ogenj preneha. Fantje so izmučeni do smrti, vendar le neradi zapuste položaje.

Baterija se brez izgub umakne s položajev ob štirih, pehota pa ob petih. Na nosilih neso dva ranjenca. Koliko je imel sovražnik izgub, ne vemo.

Malo zaspani in ne prav dobre volje se vračamo prek meje. Tovariši, ki varujejo prehod, spe po tleh, čeprav piha zelo oster sever. Le stražar je buden.

»Kako ste opravili?«

»Tolkli smo jih dobro, a se hudiči niso dali ugnati!«

»Bo treba še enkrat?«

»Še! Zdravo!«

Naslednjo noč so enote junaške Cankarjeve brigade ponovno napadle sovražno postojanko Dole, jo zavzele in uničile.

SILVESTROVANJE 1943

Franc Potočnik

Nevarno in naporno, pa tudi uspehov in pričakovanj polno leto 1943 je šlo h koncu. Vsa južna Lika je bila pod debelim snežnim pokrivačem, a zrak je bil čist in oster. Kadar pa je posijalo še sonce, je v odbleskih milijonov kristalov na drevju in v ravnini odkrivalo pravljичno lepoto zimskega dne.

Tako smo v tistih zadnjih decembrskih dneh srečno prispeli v Otočac. Za nami je bila dolga in naporna pot, polna nevarnosti in raznih doživljajev. Najprej sem s kurirji premeril vse hribe in doline po partizanskih poteh od Rjavče vasi v Slovenski Istri prek Snežnika, Bloških hribov, Travne gore, Male gore, Kočevskega Roga in Gorjancev do Bele krajine, potem pa kot vodja skupine pomorščakov in letalcev, ki mi jo je zaupal glavni štab Slovenije še vso dolgo pot od Bele krajine v Žumberak, pa na Vrbovsko, čez Veliko Kapelo v Jasenak in prek Drežnice semkaj v Otočac. Glavni štab Slovenije je moji skupini priključil še angleškega polkovnika Mooreja in višjega kanadskega oficirja, ki sem jih moral peljati v glavni štab Hrvaške. Zato smo tudi prišli v Otočac, kjer je trenutno bil sedež tega štaba. Sicer ne bi bili prišli tja, ker smo bili namenjeni po najkrajši poti na otok Vis.

Pa nam je bilo kar všeč, da smo prišli v Otočac. Pot je bila dolga in naporna, saj smo bili zelo izmučeni, lačni, pa tudi raztrgani in polni uši. Tu v Otočcu pa smo se spočili, očistili in uredili za nadaljnje potovanje na otok Vis.

Javil sem se v glavnem štabu Hrvaške ter se poslovil od polkovnika Mooreja in kanadskega oficirja, ki sta bila dobra in nadvse skromna tovariša. Nato so nas razporedili po raznih stanovanjih v mestu. Imel sem srečo, ker so me dodelili na stanovanje k starejšemu krojaču Slovincu. Bil je zelo prijazen in skromen možiček ter vedno dobro razpoložen. To njegovo permanentno veselo razpolože-

nje pa je imelo solidno podlago v krepkih količinah odličnega brinjevca, katerega je možiček sam kuhal in vestno skrbel, da se mu ne bi kakorkoli pokvaril ali pa sam izhlapel. Pri njem mi je bilo prav dobro. Komaj pa sem se malo spočil in očistil, je že prišel kurir ter me poklical v glavni štab Hrvaške. Tam so mi povedali, da bodo naši maloštevilni skupini pridružili še štirideset mladih partizanov, ki so odrejeni za bodoče tankiste, pa morajo na otok Vis in potem dalje v Afriko na strokovni tečaj. Odredili so me za vodjo te skupine ter mi povedali, naj se 31. decembra zgodaj zjutraj zberemo pred glavnim štabom Hrvaške, kjer bomo dobili dokumente, nato pojdemo do Senja in potem dalje po morju na otok Vis.

Tako je potem tudi bilo. Poslovil sem se od svojega gostitelja. Bil je zelo ganjen in mi je za slovo poklonil kar precej debelo ploščato steklenico svojega odličnega brinjevca. Tedaj pač še nisem slutil, kako prav mi bo prišla. Vtaknil sem steklenico v nahrbtnik, se zahvalil in odšel. Bila je še trda noč, ko je bil pred glavnim štabom Hrvaške odred že postrojen. Prevzel sem dokumente. Povedali so nam, da nas bodo kos poti prepeljali njihovi kamioni, ki so bili namenjeni menda v Brinje. Povzpeli smo se torej na kamione, zaropotali so motorji in zapustili smo gostoljubni Otočac.

Seveda bi nam bilo ljubo, če bi nas kamioni prepeljali čim dlje. Pa ni šlo. Le prekmalu so se ločila naša pota. Izkricali smo se, kamioni so odropotali, jaz pa sem postrojil in natančno preštel vse borce. Čakala nas je še dolga in zelo naporna pot.

Iz temne in dolge noči se je izluščil lep, zimski dan. Ležal je sicer dokaj debel sneg, vendar je zimsko sonce prijazno sijalo. Bili smo spočiti in siti. Tudi cigarete so se našle. Področje je bilo na osvobojenem ozemlju. Zato se ni čuditi,

če je bilo razpoloženje dobro in smo jo kar krepko mahali skozi lepi, mrzli zimski dan.

Prispeli smo do vasi Melnice. Maloštevilni ljudje so nas zvedavo ogledovali. V vasi se nismo ustavljali, pač pa nekoliko dalje. Nekaj hrane za na pot so nam dali, pa smo malo počivali, malo pojedli in še pokadili cigareto iz ostrega kordunskega tobaka, zvito iz časopisnega papirja. Take cigarete danes pač ne bi nihče niti pogledal, takrat pa je pomenila redek užitek, čeravno je od tega tobaka grlo ponavadi oteklo ter je oster dim človeka kar nazaj metal. Lahko si zamislite, kakšen je bil šele čik od take cigarete! Pa smo jih varno spravljali. Trije čiki so bili namreč zopet ena cigareta in ostal je še en čik. Spomnim se, da me je некоč vprašal neki partizan, če vem, kolikokrat partizan kadi, če se zgodi, da pride do zavojčka dvajsetih cigaret. Seveda nisem vedel. Pa tudi ni enostavna ta matematika. Normalno partizan ni kadil cele cigarete, ampak polovičke. Torej bo kadil štiridesetkrat in bo ostalo štirideset čikov. Trije čiki so ena cigareta in ostane en čik ali pa dva, če je kadil spet polovičke. In tako dalje! Pa pustimo to in krenimo dalje.

Pot je bila precej slaba. Snega je bilo dosti, poti pa seveda niso bile očiščene pa tudi ne zvožene, saj prometa ni bilo nobenega. Le toliko, da smo videli, kje imamo hoditi. Dokler je bil sneg trd, je še šlo, čeprav ga je pokrivala plast pršiča. Ko se je pa sonce dvignilo, se je sneg večkrat tudi udril. Že ves čas smo gledali z naše leve strani gorsko verigo, ki obroblja visoko planoto južne Like in kateri smo se vedno bolj bližali. To je bil gorski hrbet Senjsko Bilo. Ko smo se dovolj približali, smo videli, da je ta veriga prelomljena. Tja je vodila naša pot in potem skrenila ostro na levo v ta prehod s strmimi stenami. Ko smo do dobra prodrli v to dolino, smo napravili kratek postanek, da si oddahnemo. Tedaj sem opazil čuden pojav. Vreme je bilo mrzlo, vendar popolnoma mirno. Kljub temu pa sem na obeh gorskih po-

bočjih opazil majhne snežne vrtince, ki so tu in tam poplesovali in potem spet izginili. Bilo jih je kar precej in potem vedno več. Naenkrat se mi je posvetilo in takoj sem bil v hudih skrbeh. Kot da sem se šele ta trenutek prav zavedel, kje smo.

Kot poklicnemu pomorščaku mi je bila dobro znana senjska burja. Ta veter, ki piha v porivih ter pade z gorovja na morje, lahko doseže v najhujših sunkih hitrost tajfuna. Hipoma morje zavre — naredijo se precej visoki, ostri in kratki valovi, katerih razčesane grive od naša burja z bliskovito hitrostjo. Razpršena morska pena nenehoma zastira obzorje, kot da je padla na morja megla. V taki senjski burji pokajo kot pest debele vrvi kakor nitke, pogostoma odtrga močno privezane ladje od obale, da se razbijejo na strmih stenah otoka Krka ali Prviča, a težki predmeti kot železni sodi in podobno utegnejo leteti po zraku kot izstrelki. Burja je v Senju doma. In če bi kdo hotel v Senju poiskati natančno tisto točko, kjer se poraja ta najmočnejši veter Jadranskega morja, bi dognal, da je to Vratnik, žlebasto sedlo v gorah nad Senjem. Tam se ta orkanski veter osredotoči kot v kakšnem lijaku ter nato pade na morje. Tja je vodila naša pot.

Ustavil sem kolono, zbral borce ter jim vse natančno razložil. Povedal sem jim, da ti mali vrtinci predstavljajo rojstvo orkanskega vetra ter jih opozoril, naj dobro pazijo, da ne bi prišlo do kakšne nesreče. Na mnogih obrazih sem bral presenečenje, pa morda tudi malo ironije — morda so nekateri mislili, da sem paničar, ki tej neznatni stvari pripisujem pretiran pomen. Postavil sem se na čelo kolone ter s tem zagrešil napako, ki se mi je pozneje hudo maščevala. Potem smo krenili dalje.

Dolina se je ožila, a pobočja so bila vedno bolj strma. Ob cesti je ležala dolga kolona zasneženih in zapuščenih kamionov. Kmalu smo ugledali desno pred seboj malo skupinico nizkih, sivih kamnitih hišic. To je bila bedna in na oko

popolnoma zapuščena vasica Vratnik. Istočasno pa sem zaznal tudi prvi rahli pritisk vetra. Potem pa se je kar nenedoma začelo. V trenutkih se je vetrič spremenil v krepak, mrzel veter, ki je začel dvigati pršič. Vasico Vratnik smo prešli že v močnem viharju.

V orkanskem ledenomrzlem vetru smo napredovali proti sedlu Vratnik, ki je bilo popolnoma zaledenelo. Moč vetra se je še vedno stopnjevala. Tla, po katerih smo hodili, so kar oživila, ker je pršič lezel na vse strani ter tu odkrival zaledenelo podlago, tam pa spet delal zamete, v katere smo se pogrezali. Grmelo je v stenah gorovja, kot da se podirajo skale in velikanski oblaki pršiča so kot strela drveli prek sedla k morju. Vsi pomodreli od mraza smo se po vseh štirih plazili čez sedlo, a kadar je v sosednji steni zabobnel posebno močan sunek, smo negibno obležali. Tako smo premagali sedlo ter takoj nato zavili na desno pod previsno skalo, kjer je bilo nekaj relativnega zatišja. Preštel sem borce in dih mi je zastal, ko sem ugotovil, da mi eden manjka. Nihče ni vedel nič pozitivnega. Vsi so trdili, da na sedlu ni ostal nobeden, da mora biti manjkajoči tovariš nekje pod sedlom. Tako se mi je maščevala **napaka**, da sem se v tej situaciji postavil na čelo kolone, mesto na začelje. Ni bilo kaj razmišljati, moral sem takoj po njega. Vzel sem hitro iz nahrbtnika steklenico z brinjevcem, jo porinil v žep ter se začel plaziti proti sedlu. Ni bilo daleč, vendar te dogodivščine ne bom nikdar pozabil. K sreči je tovariš omagal pod sedlom, sicer ne bi mogel nihče do njega. Porinil sem mu steklenico z brinjevcem in krepko je potegnil. Potem je šlo laže in srečno sva se priplazila pod previs.

Dozdevalo se nam je, da moč vetra še vedno raste, čeprav si je to težko zamisliti. Grmelo je, žvižgalo, piskalo in cvililo, kot bi tisoč hudičev spustil iz vreče. Kadar so se oblaki snega pred nami trenutno razdelili, smo videli pod seboj strmo korito Senjske Drage, katero

nam je bilo premeriti po celi njeni dolžini. Na dnu globeli pa smo videli Senj, a za njim nejasno kos razpenjenega morja. Vsa slika je kazala nekak videz demonske neresničnosti. Utrujene in popolnoma prezeble in prepahane nas je čakala torej še dolga pot in premaganje višinske razlike približno šeststo metrov. Kratkega zimskega dne pa je bilo že tako rekoč konec! Na čelo kolone sem postavil preudarnega, energičnega borca, a sam sem hodil na začelju. Potem pa smo jo ucvrli nizdol, kolikor se je le dalo. Grapa je bila strma in pot jo zmaguje v ovinkih. Dokler se je pa še kaj videlo, smo kar sekali ovinke po bližnjici. Ker je pa veter s tako močjo drvel proti morju, je moral vsak stalno paziti in se upirati, da ga nenaden sunek vetra ne preseneti in ne vrže na ostro skalovje. Vendar smo se počutili kar nekako varne v primeri z našim položajem na sedlu Vratnik.

V pozni nočni uri smo končno le prišli v Senj. Povprašal sem in našel komando mesta NOVJ Senj, kjer so nam dali kurirja, ki nas bo vodil na mesto, kjer nas čaka večerja in prenočišče. Komaj smo čakali, da pridemo na to mesto zaželenih in lepih perspektiv, saj smo bili popolnoma pri koncu s svojimi močmi. Kurir nas je povedel v neko veliko skladišče z betonskim podom. Vsenaokrog ob zidu je bila nastlana slama — naše prenočišče. V sredini skladišča pa je na verigi visel nad ugaslim ognjiščem velik, železen kotel, skoro poln popolnoma zmrznjene prežganke — naša silvestrska večerja. Ne vem, kako bi bilo, da nismo imeli tistega dobrega in ustrezljivega kurirja. Sami si pač ne bi mogli pomagati, ker smo bili vsi trdi od mraza in prestanega napora. On je hitro zakuril, a mi smo kar rinili v slamo. Ko je prežganka zavrela, nas je poklical in v hipu smo vse pojedli. Kako nebeško vroča je bila ta juha in kako dobra! Potem smo si še voščili srečno in uspehov polno novo leto 1944, se zarili globoko v slamo in tako se je za nas končalo silvestrovanje 1943. leta!

ZADNJE SREČANJE

Karel Taufer-Šarli

Sedim v topli sobi in gledam skozi okno. Slabi sončni žarki s težavo prodirajo skozi gosto meglo. Po vejah se lesketa ivje, pod nogami škriplje sneg. Ljudje pa so toplo oblečeni, vratove so si zavarovali s šali, na glavah so toplá pokrivala, roke pa jim varujejo debele rokavice. Vidi se, kako je mraz, ker se jim pred usti in nosovi kadi sapa. Čeprav so toplo oblečeni, vsi kar se da hitijo, da bi čimprej prišli v tople prostore.

Stresem se ob misli, da bi tudi jaz moral ven, in se ob tem nehoté spominim na neko zelo mrzlo decembrsko jutro 1942.

Takrat je bilo prav tako mraz, le da sem bil v partizanih. Ivje, sem in tja nekaj snega, zmrznjena zemlja in gosta megla. Prenočujemo po hišah v Dobravi pri Žužemberku. Ko se zjutraj prebujamo, so na oknih ledene rože. To nam dokazuje, kako je zunaj hladno.

Takrat pa nas vzpodbode glas dežurnega:

»Pripravite se za pokret!«

Kako je lepo v sobi, čeprav ni zakurjena. A moramo ven. Vse je hitro v nahrbtnikih, ki so potem na naših ramah, in že smo zunaj v zboru. Naš četni komandir Janez — smo v Jovovem bataljonu Gubčeve brigade — hitro pregleda vrste in pove, da je del brigade napadel Žužemberk, da so tam že hudi boji ter da napadeni postojanki prihajajo na pomoč Italijani in belogardisti, mi pa da odhajamo tja prekopat cesto, da bi tako sovražnikovim tankom preprečili približati se Žužemberku.

Poslušamo in se tresemo od mraza, kajti slabo smo oblečeni. Le redkokdo ima plašč. Največ nas je oblečenih samo v slabe suknjiče brez puloverjev. Da bi se malo ogreli, vlečemo iz nahrbtnikov odeje ali šotorska krila, pač to, kar kdo ima. Potem cepetamo z nogami, roke pa

tiščimo v žepih ali jih drgnemo drugo ob drugo. Decembrski mraz reže do kosti. Radi bi krenili čimprej, da bi se z gibanjem ogreli. Pred odhodom pa je bilo razdeljenih nekaj krampov in lopat, ki so jih nabrali po vasi. Odšli smo v smeri proti Dobrniču. Zaradi varnosti smo hodili ob robu ceste, zato je marsikdo zadel s puško ob kako vejo. Z nje se je za vratove usul sneg ali ivje ali pa je šibje ošvrknilo koga po mrzlem obrazu. Tisti, ki ga je doletelo kaj takega, je zagodrnjal ali zaklel in spet šel naprej.

Ustavili smo se in komandir Janez je poiskal del ceste, ki smo jo začeli prekopavati. To je bilo na takem kraju, kjer tanki niso mogli nikamor s ceste. Proti Dobrniču je odšla varnostna patrulja, drugi pa smo pri delu. A vsi hkrati nismo mogli kopati. Ni bilo ne zadosti orodja ne prostora. Tisti, ki stoji, ga zebe bolj kot kopače. Kuriti pa ne smemo, ker bi nas dim ali ogenj lahko izdal. Zato vsak raje koplje, kot pa zmrzuje ob strani.

Komaj smo se dobro lotili dela, ko skozi meglo z dobrniške strani sem prestrežemo škripanje koles in italijansko govorico! Vrne se tudi patrulja, ki javlja, da se nam približuje kolona Italijanov. Zaradi megle pa niso mogli ugotoviti njene moči.

Nehali smo kopati. Vrnili smo se v Dobravo. Enote, ki so bile tu, so že vedele o sovražnem približevanju in so že zasedale položaje. Tudi naša četa takoj odide tja. To je bilo blizu vasi Dobrava in tik ob robu gozda. Pred nami je bila dvesto do tristo metrov široka čistina, onstran nje pa spet gozd. Vsak si je poiskal kritje, kakršno je najboljše mogel: nekateri smo si izbrali drevesa in predse postavili nahrbtnike, drugi so se potaknili za skalami, ki štrle tam iz tal, nekateri pa so jih prinesli od drugod in jih obložili z zemljo.

Komandir Janez in komisar Jug pregledujeta položaje in pomagata z naveti. Kmalu so se onstran čistine pojavili prvi Italijani. Pustili smo jih vse bliže. Sprožimo na Janezovo povelje. Močan ogenj od blizu požene sovražnika v beg proti gozdu.

Potem je nekaj časa mirno. Vendar pa v zraku čutimo napetost. Nenadoma začne grmeti po naših položajih peklenški ogenj! Stisnili smo se k tlom, kar se je dalo. Okrog glav frčijo krogle in granatni drobci, pomešani z zemljo. Železo se zariva v drevesa, v tla. Okoli nas na gosto odmevajo eksplozije min in granat, nad glavami se grdo razletujejo šrapnelski izstrelki. Sovražnikov ogenj je tako močan in gost, da smo kmalu pokriti z odstreljenimi vejami in vejicami. V takem je težko dvigniti glavo iz kritja. Bojiš se, a je treba tvegati. Moramo vendar pogledati, kaj se dogaja pred nami. Lahko nas napadalci preveč presenetijo.

Sovražni ogenj zdaj malo oslabi in Italijani že jurišajo proti nam. Očitno hočejo prebiti naše položaje, da bi onim v Žužemberku priskočili v pomoč. A njihov napad se ob našem streljanju spet ponesreči. Spet se morajo umikati, a spet se začne peklenško obstreljevanje. In tako se ponavlja vse do večera. Mi pa vztrajamo na položajih! Kako bi jih le zapustili, ko pa so med nami in v najhujšem ognju komandir Janez, komisar Jug in tudi bataljonski komandant Jovo!

Nekateri med nami so imeli srečo. Pri sosedu je krogla prebila deblo v višini njegove glave, ostala pa je v odeji, ki jo je imel v nahrbtniku pred seboj. Robi je ležal za večjim kamnom. Ob njem je eksplodirala mina, vendar ga ni zadelo. Še več je bilo podobnega. Na koncu vsega smo iz tega hudega ognja vsi odnesli žive glave in ranjen sem bil samo jaz. Zadelo me je le kake pol ure pred koncem spopada. Takrat je sovražnik ponovil močno obstreljevanje. Košček granate se mi je tedaj zaril s prednje strani stegna in se ustavil zadaj, tik pod kožo. Zaradi napetosti in prvem trenutku

sploh nisem vedel, da sem ranjen. Šele ko sem na koži čutil toplo polzenje krvi, sem ugotovil, kaj se mi je zgodilo. A zaradi močnega obstreljevanja sem ostal na položaju tako kot tovariši.

Zvečer, ko je bilo tega konec, so me obvezali in v vasi poiskali voz s slamo, kamor so me potem položili in odpeljali. Kmet, lastnik voza in para volov, me je v spremstvu oborožene patrulje po zdravni gozdni poti vozil proti Ajdovcu, kjer je bila brigadna ambulanta. Rana se je razbolela, kar je bilo še huje zaradi poskakovanja voza na slabi poti. Dostikrat bi bil zavpil od bolečin, če ne bi bil trdo stisnil zob. Napredovali smo le počasi.

Ponoči smo srečali neko partizansko kolono, ki je hitela v pomoč našim. Zvedeli smo, da so to borci Tomšičeve brigade. »V njej je brat Rade,« me je prešinilo in vprašal sem, če je v koloni tudi on. Pritrdili so mi in že je šlo od glave do glave tiho naročilo:

»Rade, naprej!«

Ni trajalo dolgo, ko se je ustavil ob meni. Krepko sva si stisnila roki, obraza pa sva si bolj slutila kot videla.

Potem so me ponoči, ko smo se oddaljili od sovražnika, odvedli v neki bunker. Tja sem z bolničarjem prišel zjutraj. Oddahnil sem se, ko sem se v njem zvalil na lesen pograd. Potem tja pripeljejo še enega borca, a ta je bil bolnik. Ime mu je bilo Zelen. Bolničar nama je pojasnil, da bo odtlej skrbel za naju terenski delavec iz sosednje vasi, in naj nikamor ne hodi iz bunkerja, da se ne bi kaj zgodilo. Včasih naju bo prišel pogledat tudi on.

Legel sem in takoj zaspal. Ko sem se prebudil, sem šele začel ogledovati, kam so me spravili. Bunker je zelo majhen, komaj je na vsaki strani po eno ležišče. Narejen je iz grobo otesanih debel, na vhodu pa je namesto vrat visela stara odeja. To skrivališče je bilo v gozdu na pobočju hriba. Šele kasneje sem zvedel, da sva med vasmi Vrh, Trebnje, Repče in Šahovec. Terenec ali pa njegov sin sta redno prinašala dobro in zadostno hra-

no. Za božič in novo leto sva dobila tudi potico in suho meso. Prek terenca sva imela zvezo z drugim svetom. Nekajkrat je pritekel tudi povedat, da so v bližini sovražniki. V takih primerih sva bila pripravljena umakniti se dalje v gozd. To je načenjalo živce. Taka napetost po navadi traja ves dan, vse do sporočila, da je ozračje čisto.

Zima je vse bolj pritiskala, mraz prav tako. Čeprav sva imela peč, nisva smela redno kuriti. Le nekaj sto metrov stran vodi pot do Trebnjega prek Trebnega vrha v Dobrnič. Tu je dostikrat patroljiral sovražnik. Gozd okoli bunkerja je bil redek, drevje pa brez listja. Zato bi bile lahko videli dim ali iskre iz dimnika. Le kadar so bili nizki oblaki, in se je slabo videlo, sva vsa vesela zakurila.

Kmalu po novem letu nama je terenec povedal, da je sovražnik nekje nekaj zvedel o bunkerju in zdaj po vasi stika, kje bi mogel biti. Poslej naju je samotno in napeto premišljevanje v bunkerju ubijalo. Bolečinam se je pridruževal še strah.

Rana se je grdo gnojila. Zato sva se zelo razveselila bolničarja, ki naju je končno prišel pogledat. Najprej pa nama je moral povedati novice, šele potem se je lahko lotil najinih teles. Zelenu je dal zdravila, mene pa se je lotil drugače. Drobec granate je bil še vedno v stegnu in tam je gnoj odprl luknjico. Velel mi je, naj ležem na trebuh, da bo majhna operacija. Vzel je škarje, pinceto in rano razkužil kar z žganjem, potem pa je kar s škarjami strigel ognojeno kožo toliko časa, da je prirezal do drobca. Bolelo me je, ker sem bil pri polni zavesti, čeprav operacija ni bila velika. Rezal je v živo tako, da mi je kljub hudemu mrazu telo oblival znoj. V teh razmerah ni bilo mogoče drugače. Še dobro, da je prišel. Zato sem stiskal zobe in tiho prenašal vse. Splačalo se je, ker se je poslej zdravilo malo bolje.

V bunkerju sva bila že več ko mesec dni. Nekega dne so Italijani spet močno

s topništvom obstreljevali vasi, ki so bile pod nama. Sklepala sva, da so morale priti tja naše enote. Takoj sva se počutila varnejša.

Dobro razpoloženje pa je pokvaril najin terenec, ko je povedal, da so Italijani že v vasi in v gozdu, hkrati pa, da so res prišle tudi naše brigade. Odšel je, midva pa sva hitro vse pospravila in čakala, kaj se bo zgodilo.

Potem sva v gozdu zaslišala italijansko govorjenje. Še vedno pa sva čakala pred bunkerjem in opazovala, kje se bo kaj premaknilo. Morda pa Italijanov ne bo prav sem?

Žal sva kmalu opazila uniformirano vrsto, ki se je po hribu navzdol spuščala proti bunkerju. Česali so pobočje, a niso naju še opazili. Tedaj sva se spustila po hribu navzdol. Noga je bila še slaba, zato sem bolj drsel po zadnji plati. Mimo šahovca sva dosegla dolino, kjer sva naletela na naše. Varno sva prišla v vas Vrbovec, kjer je bila prav moja brigada. Zvečer je brigada odšla prek Soteske v Dolenjske Toplice. Še z nekim ranjenecem so me naložili na kmečki voz in vzeli s seboj.

Ko je kolona ponoči počivala v gozdu nad Sotesko, se mi je približala sovaščanka, bolničarka Nada. Povprašal sem jo po novicah, po domačih. Govorila je, a sem čutil, da ji besede ne gredo prav iz ust, da bi mi rada nekaj povedala, pa ne najde primerne besede. V meni zraste črna slutnja. Končno Nada pove:

»Tvoj brat Rade je bil ranjen v trebuh. Z rafalom. Vse popoldne je preluknjan ležal med našimi in sovražnikovimi položaji vse do mraka, ko so ga dobili naši. Štirinajst dni je preživel v mukah, a ni bilo pomoči. Umrl je!«

Umolknil sem.

Kolona se spet vije skozi temni gozd in vozim se dalje. Z bolečino v srcu mislim na padlega brata, na najino zadnje srečanje v mrzli noči...

»TUKAJ JE SAMO ENA OBLAST, IN TO JE PARTIZANSKA!«

Edo Rasberger

Te besede je izrekel leta 1943 britanski major William Morris Jones, ko ga je italijanski general Cerutti, ki se je za to priložnost okrasil še z britanskim vojaškim križcem iz prve svetovne vojne, prosil, da bi njegovi oboroženi diviziji dovolili oditi.

Seveda pa major Jones ni dejal tega samo italijanskemu generalu, ki je trdil, da je nasprotnik fašističnega režima v Rimu, temveč je svoje prepričanje o pravilni usmeritvi boja narodnoosvobodilne vojske Jugoslavije ter o tem, da so partizani na strani zaveznikov in edini domoljubi v okupirani deželi, nenehno posredoval svetu in še posebej britanski vladi in takratnemu premieru Winstonu Churchill. V tistem času je namreč del zahodnega sveta še vedno verjel, da se tudi Mihajlović bori proti okupatorju in da je treba pomagati njemu, ne pa »rdečim« partizanom.

Major Jones pa je uspel svetu povedati resnico o Jugoslaviji, pa čeprav tudi njega dolgo časa niso hoteli poslušati; šele ko je zagrozil z odstopom, je Churchill v britanskem spodnjem domu prvič govoril o boju jugoslovanskih partizanov na strani zaveznikov in zahteval zanje pomoč. Zato je razumljivo, da uživa danes sivo lasi, 73 let stari major v Jugoslaviji veliko spoštovanje in ljubezen, ki smo mu jo izkazali tudi tokrat, ko je že petič prišel med nas. Ko sem to omenil, je začudeno odgovoril: »Na obisk sem prišel leta 1951, potem leta 1958, nato tri leta pozneje in četrtič tokrat leta 1968!«

»Ali ste pozabili na svoj skok s padalom v maju 1943, menim, da je bilo to prvič, ali ne, čeprav v nekoliko drugačnih razmerah!«

»No, pa ste me ugnali,« je z vedrim nasmehom odvrnil major. »Res pa je, da nimam navade hoditi na obiske s padalom, zato se pač na tega pri naštevanju nisem spomnil!« Sicer pa ima major Jones čudovit spomin in njegovo pripovedovanje je, kot bi bral zanimivo knjigo. Pripovedovanju svojega soproga, ki ga spremlja že več kot trideset let, pa je z zanimanjem sledila gospa Helen Jones, ki je takrat leta 1943, preden je major odletel z liberatorjem na svoje skrivno poslanstvo, dobila le sporočilo, da bo za nedoločen čas izginil. In ta nedoločen čas je bil več kot eno leto dolg, vendar pa Helen Jones ni izgubila upanja v ponovno srečanje z majorjem, ki je, čeprav kot invalid, preživel že prvi svetovni spopad.

MOŽ, KI NE POZNA STRAHU

To bi lahko dejali o življenjski poti majorja Williama Jonesa; rodil se je pred 73 leti na vzhodni obali Kanade ob Atlantskem oceanu. Najprej je hotel postati zdravnik, vendar pa se je raje kot mladenič javil za prostovoljca že leta 1914, ko je vojna vihra začela divjati po Evropi, ter kot eden prvih Kanadčanov stopil v britansko vojsko, ki je hitela na pomoč Francozom.

Že takrat ni poznal strahu, saj je bil vseskozi v prvih vrstah in še danes ima v kolenu drobec nemške granate, saj je bil kar trikrat ranjen. Med bitko pri Loosu pa je izgubil tudi oko.

Razumljivo je, da takšen borec tudi ob izbruhu druge svetovne vojne ni hotel obsedeti na zapečku. Kar trikrat zapored se je javil v vojsko, vendar ga kanadske vojaške oblasti zaradi invalidnosti niso hotele sprejeti. Vojna pa je divjala dalje in Jones ni in ni hotel ostati križem rok. Komaj tri leta po poroki je odpotoval v Anglijo kot mornar na trgovski ladji, ki so bile takrat pod udarci nemških torpedov s podmornic.

Pa tudi v Angliji ga niso hoteli poslušati, ko se je javil k letalstvu. Res pa je, da z enim samim očesom ni mogel postati pilot-lovec, ki so jih takrat Angleži močno rabili, saj so jih množično izgubljali v letalski bitki za Anglijo.

Dobil pa je nalogo, da organizira protiletalsko obrambo na otoku Cipru, kjer so po nemškem padalskem napadu na Kreto pričakovali izkrcanje sovražnika. Podobno delo je opravil tudi na vojaškem letališču El Daba pri Tobruku. Vendar pa mu je bilo zaledja dovolj. Hotel je v boj!

In končno so mu ustregli. Poslali so ga v padalski tečaj v Haifo v Palestino, kar zanj, ki je bil ranjen v koleno, ni bilo nemalo naporno. Vendar pa je zdržal. Ko se je vrnil v Kairo, so ga vprašali, če želi med partizane. Ker takrat ni vedel dosti o partizanskem gibanju v Jugoslaviji, je bilo njegovo prvo vprašanje, če je to boj za svobodo, ljudsko gibanje proti okupatorju. Po pritrdilnem odgovoru je major Jones takoj sprejel to pomembno zaupno nalogo.

SKOK IZ LIBERATORJA NA OSVOBOJENO OZEMLJE

Kmalu potem se je major Jones skupaj s kapetanom Hunterjem vkrcal v velik štirimotorni ameriški liberator, ki so jih takrat poleg britanskih stirlingov in lancastrov uporabljali Angleži za nočna bombardiranja nemških postojank v Evropi. Najprej je nad Ogulinom izskočil kapetan Hunter, ki je imel s seboj še tovor razstreliva za ogulinski most, kmalu potem pa, ko so preleteli delno zatemnjeni Zagreb, so v Liki na Krbavskem polju zagledali na tleh ognje v obliki črke N. Skozi odprtino, kjer so navadno spuščali bombe na Nemce, se je pognal tokrat major Jones. Padalo se mu je kmalu odprlo, in če ne bi imel pri sebi brzostrelke in pred seboj zaupne, pomembne naloge, bi bil skok v mesečini lahko poln romantike.

Po nekaj trenutkih se je dotaknil zemlje, zvil padalo in stresel roko prvemu partizanu, ki se mu je približal.

»Zdravo, družo,« so bile besede, ki se jih je prvi zavezniški oficir, ki je prišel med partizane, naučil že poprej, in tako je tudi pozdravil.

Potem so ga odpeljali v štab, kjer ga je v tekoči angleščini pozdravil kapetan Manola, nato pa mu pripravili počitek v postelji z belimi rjuhami, kar je majorja Jonesa še posebno presenetilo. Seveda pa je bil to le začetek, saj so prvemu presenečenju sledila še druga, večja.

Že prihodnji dan dopoldne pa se je major Jones sestal na konferenci v glavnem štabu Hrvatske z dr. Vladimirjem Bakarićem, s komandantom Ivom Rukavino in drugimi voditelji narodnoosvobodilnega gibanja na Hrvaškem.

Že s Hrvaške je major Jones začel pošiljati prva poročila o moči partizanske vojske ter o njenem pomenu v okviru splošnega boja proti Nemcem in Italijanom v Evropi. Zahteval je celo, da pride v Jugoslavijo sam general Alexander, takratni šef britanskega generalnega štaba v Afriki, in je začel prav v ta namen pripravljati celo letališče s pomočjo partizanov in kmetov. Vendar Alexandra ni bilo, medtem

pa je major Jones v Otočcu na ustanovitvenem zasedanju ZAVNOH spoznal tudi nekatere slovenske voditelje, ki so prišli tja z Edvardom Kardeljem na čelu.

JONES PRI GLAVNEM ŠTABU NOV SLOVENIJE

Iz Otočca je major Jones s slovenskimi tovariši odšel v Slovenijo; tu je prebil skoraj leto dni s slovenskimi partizani in neutrudno pošiljal sporočila in ocene o jugoslovanskem partizanskem gibanju v Veliko Britanijo. Hkrati pa je nujno zahteval pomoč za naše borce, pa naj bo to v orožju, obleki, hrani in zdravilih, poudarjajoč nenehno velik pomen te vojske na Balkanu, ki je vezala številne sovražne divizije in jim povzročala tudi velike izgube. Največ težav pa je imel z dokazovanjem, da je to edina ljudska vojska, da Draža Mihajlović sodeluje z okupatorjem in je nujno, da britanska vlada spremeni svojo politiko do narodnoosvobodilnega gibanja. Vendar pa mu del britanskega vodstva ni bil naklonjen in vse kaže, da sta bili tudi v britanskem zunanjem ministrstvu kakor tudi v vojski dve različni politični skupini.

MAJOR JONES V SLOVENSKI SKUPŠČINI

Sicer pa prislunhimo pripovedovanju šefa prve zavezniške vojaške misije pri nas in temu, kar nam je povedal v prostorih slovenske skupščine, ki jo je med svojim obiskom v Sloveniji tudi obiskal.

Skupaj z majorjem Jonesom sta prišla tudi njegova žena Helen in star bojni tovariš Rudolf Janko, danes podpredsednik skupščine, ki je prvi povzel besedo in pojasnil dolžnosti majorja Jonesa pri glavnih štabih Hrvatske in Slovenije. Čeprav je bila vojaška obveznost ne govoriti o vojaških skrivnostih celih štirideset let pozneje skrajšana na trideset let, je ta doba skoraj minila, zato je major Jones tokrat bolj sproščeno odgovarjal na številna vprašanja, seveda pa je tudi sam povedal marsikaj novega.

Major Jones je tokrat že četrtrič v Sloveniji, je dodal tovariš Rudolf, in vedno smo veseli, kadar pride k nam na iskreni prijateljski obisk.

»Najprej moram izraziti svojo hvaležnost,« je dejal major Jones, in nadaljeval, da globoko ceni vso gostoljubnost, s katero smo ga sprejeli na Hrvaškem in Slovenskem.

»*To je res vrnitev domov,*« je dejal major, »v pravem pomenu besede, kajti tukaj najdem toliko starih prijateljev in bojnih tovarišev. To obuja globoke in bogate spomine na dneve, ki sem jih preživel z vami v letih 1943 in 1944. Menim, da jih ni dosti, ki bi imeli toliko izkušenj z jugoslovanskimi narodi, kot jih imam jaz. Videl sem vas v boju, v času, ki je bil res bidek. Vaše izgube so bile zelo hude in včasih je vse skupaj kazalo precej brezupno. Toda s svojo močjo ste si znali precej pomagati v svojem boju za svobodo. Vse do takrat, dokler niste dosegli uspeha. Bil sem pri vas kot opazovalec ter zaveznik in težko je opisati vse moje občutke, ko sem bil z vami v vašem boju, in tako imam Jugoslovane rad. Že kot majhen deček sem vedel, kaj pomeni svoboda, in vedno sem verjel, da morajo tisti, ki ljubijo svobodo, biti vedno pripravljeni na največje žrtve, kadar jih svoboda zahteva. Ne sme biti kompromisa, kadar gre za svobodo. Ta zahteva od človeka vse. V boju za svobodo ne smemo poznati slabosti! Treba je biti kar najbolj močan, pa tudi za žrtvami moramo računati. Zastaviti je treba vse sile. Priča sem bil, da imate Jugoslovani vse te kvalitete, ki sem jih ravnokar navedel, in zaradi tega sem tudi globoko povezan z vami, tako rekoč z ljubeznijo.«

»Po vojni pa sem,« je nadaljeval major Jones, »spremljal napredek v vaši deželi, ki pa me ni presenetil, saj se ujema s kvalitetami, ki sem jih pri vas spoznal

med vojno. Po mojem je Jugoslavija prispevala enkrat en junaški epski spev da našnjemu svetu in pokazali ste dokončno pravo pot. Danes ste na pragu tega, da postanete izjemni vodilni narod v svetovnem dogajanju. Prepričan sem, da ne bo dolgo trajalo, ko bo svet priznal velik objektivni nauk, ki ste ga dali človeštvu. In če se ne motim, boste še naprej dobivali obiske iz vsega sveta, ki bodo preučevali vaše dosežke in tudi imeli nekaj od tega zaporedja vaših velikih del. Zelim vam, da se bi ta vaša pot nadaljevala v miru, izobilju in sreči za vse vaše narode.»

Major Jones je nato dodal: »Nekateri menijo, da so morda nekatere stvari, o katerih še ne bi smel govoriti, vendar pa naj vas to ne moti, in če imate kakršna koli vprašanja, mi jih zastavite!«

»NEURADNI RAZGLAS« MAJORJA JONESA SLOVENSKIM OFICIRJEM

»Kako ste pravzaprav prišli na zamisel, da bi pozvali slovenske oficirje na boj za svobodno, neodvisno Jugoslavijo?« smo vprašali majorja.

»Dobro se spominjam tega, kot pravite 'razglosa', ki mi je povzročil nemalo skrbi, čeprav sem vedel, da sem pravilno ukrepal,« je odvrnil major Jones.

»Bilo je sredi poletja 1943, ko sem prišel v Dobljce; tu sem se sestal z vašimi vodilnimi tovariši, s Kardeljem, Kidričem, Brecljem, Mačkom in še nekaterimi. Prišli so k meni in me prosili, da napišem izjavo, kaj menim o partizanskem boju. In ker so hoteli to izjavo imeti čimprej, sem se usedel ter napisal razglas, ki se je glasil približno takole in ste ga objavili v partizanskem tisku.

»Mi, britanski predstavniki v Jugoslaviji, smo opazili napredovanje združene vezniške fronte v Jugoslaviji (major Jones dostikrat uporablja za narodnoosvobodilno vojsko ime združena fronta). Na nas sta napravila velik vtis visoka raven in uspešno delo vodstva in boj partizanov proti sovražnikom, ki se povsod le branijo. Sodimo, da je ta boj edino upanje za novo, napredno Jugoslavijo. Upamo, da ne bo dolgo, ko bo naša vlada potrdila to mnenje!«

»Prepis tega poziva sem poslal svojemu štabu,« je nadaljeval major Jones; »nekaj časa so molčali, potem pa sem dobil takšen odgovor:

Ali odgovarjate za takšno izjavo? Če, potem ste razbili zunanjo politiko Velike Britanije! Krivi ste za najresnejšo kršitev vojaških pravil.

Moj radiotelegrafist pa je nekočkrat ponovil moj odgovor, ki se je glasil: Če ne morete sprejeti tega argumenta, nima moja služba v tej deželi več nobenega pomena. (Danes je enako odločno to dejal major Jones).

Dolgo časa nisem prejel nobenega odgovora, vendar pa je neke nedelje prišla kratka novica: Carry on! Nadaljuj! Ze prihodnji dan, mislim, da je bilo v ponedeljek, je prišel k meni tovariš Stane Kraševac in dejal, da je radio London poročal o tem, kako je Winston Churchill v spodnjem domu objavil, da je v Jugoslaviji močna sila, partizani, ki se bojujejo proti skupnemu sovražniku!

»To je bilo prvo uradno priznanje mojega uspešnega dela,« je razgibano pripovedoval major Jones.

»In kako napreduje pisanje vaše druge knjige?« je bilo eno izmed vprašanj majorju Jonesu.

»Ko sem odšel iz Jugoslavije leta 1944, sem se vrnil v Bari. Potem sem se sestal z generalom Wilsonom v Alžiru, kjer je bil glavni štab. Wilson me je toplo pozdravil in se mi zahvalil za 'presneto' dobro in naporno delo.« Nato pa je dobil Jones od Wilsona nalog, da se vrne v Bari in napiše izčrpno poročilo o svojih doživetjih v Jugoslaviji. To poročilo je bilo namenjeno za objavo, da bi takrat Angleže seznanili z dogajanjem v Jugoslaviji. »Tako sem v enem mesecu napisal

knjigo Dvanajst mesecev s Titovimi partizani. Upam, da sem s to knjigo tudi uspel predočiti svetu dogajanje v Jugoslaviji. Vendar pa sem vedel, da ta knjiga, pravzaprav razširjeno poročilo o mojem bivanju v partizanski Jugoslaviji, ni mogla podati prave, globoke slike jugoslovanskih narodov in njihovega boja in vedno sem imel namen napisati še eno, pomembnejšo knjigo, ki bi povezala podrobnosti o razvoju in napredku osvobodilnega boja,« je dejal major Jones.

»Ker s to prvo knjigo nisem bil zadovoljen, sem nenehno mislil na to, da povem v svoji drugi knjigi, ki bo dosti bolj pomembna, vse tisto, kar bo zajelo poleg podrobnosti o napredku osvobodilnega boja še posebno potek mojih odnosov z britansko vlado. Moj glavni namen bivanja v Jugoslaviji je namreč bil, da prikažem britanski vladi vrednost in moč jugoslovanskega odpora in jo prepričam, da prizna jugoslovanske narode za zaveznike! To je bil moj veliki prispevek, če ga lahko tako imenujem,« je skromno dodal major Jones.

»Med leti vojne sem vedel, da ne smem pojasnjevati teh stvari, in sem menil, da ni ravno pravi čas vse to povedati. Danes pa vidim, da se staram, vem pa marsikaj, kar nihče drug ne ve, in sicer stvari, ki zadevajo precej zapleten razvoj v Veliki Britaniji ter v zahodnem svetu, ki je bil potreben za priznanje jugoslovanskega stanja in boja.

In če tega ne bom kmalu napisal, se lahko na koncu izgubi. Pod tem pritiskom se čedalje bolj čutim dolžnega in sem se že povsem odločil, da napišem takšno knjigo in jo tudi končam!« je sklenil Jones svoj odgovor o drugi knjigi.

JUGOSLOVANSKI PIKNIKI NA JONESOVI FARMI »BELGRADE«

Major Jones ni znal ohraniti svojih prijateljev samo na tej strani Atlantika, temveč jih ima vedno več tudi doma, na svoji farmi, ki jo je imenoval »Belgrade« in ki obsega 70 hektarov zemlje, polj in travnikov. Tam major dela, kot o tem pričajo tudi njegove močne delovne roke, katerih moč je vselej čutiti, kadar jo major Jones komu stisne.

»Kako je prišlo do znanih piknikov na tej farmi?« smo vprašali majorja.

»Že pred sedemnajstimi leti se je na mojo farmi zbralo osem Jugoslovancev iz Kanade. Ob ozemlju farme, ki sem jo kupil leta 1946, teče tudi reka s travnatim bregom, ki nudi poleti lep prostor za počitek in kopanje. Tako je ta farma danes z Jugoslavijo povezana ne samo z imenom, temveč tudi z vsakoletnim srečanjem kanadskih Jugoslovancev, ki čutijo in živijo z novo Jugoslavijo. Vsako leto, od prvega raznja v letu 1951, se zbere na tej farmi 1. julija vedno več ljudi, ki hkrati proslavljajo dan kanadske neodvisnosti in 7. julij, dan vstaje jugoslovanskih narodov. Danes se teh piknikov udeležuje že 3 do 4 tisoč ljudi. Seveda ne morem vseh stroškov trpeti sam, tako organizira prireditev posebni odbor, ki zbira tudi prispevke za vsakoletno organizacijo tega edinstvenega dogodka v tujini,« je odgovoril na dve vprašanji major Jones.

Major Jones je tokrat predlagal, da bi lahko tudi pri nas vsako leto organizirali piknike za vse prijatelje nove Jugoslavije, ki bi se skupaj z našimi izseljenci, za katere piknik v Sloveniji vsako leto že prirejamo, in z drugimi Slovenci zbrali in obujali stara ter sklepali nova prijateljstva.

Majorju Jonesu ni bilo težko osvežiti vseh doživetij in še in še je pripovedoval o tem, kaj dela na svoji farmi, kako pripravlja svojo drugo knjigo, vendar pa je naš prostor omejen, zato smo lahko zapisali le del tega, kar nam je povedal. Vendar pa upamo, da bo druga knjiga majorja Jonesa, ki bo vsekakor polna novih, doslej neobjavljenih zanimivih odkritij, posebno še o zakulisnih političnih bojih med drugo svetovno vojno, kmalu v slovenskem prevodu v naših rokah.

PROTI BLATENJU NAZOROV IN ŽRTEV V NARODNOOSVOBODILNI VOJNI

Predsedstvo RO ZZB NOV Slovenije je na seji 9. XI. 1968 na zahtevo številnih članov, organizacij in odborov bivših partizanskih enot obravnavalo tudi nekatere pojave v našem družbenem življenju, zlasti pisanje nekaterih časopisov. Izredno ogorčenje članov in organizacij ZZB ter drugih državljanov ob blatenju naše revolucije, ki je našlo prostor v nekaterih sredstvih javnega obveščanja, se izraža v številnih protestnih pismih, ki jih prejema RO ZZB. To ogorčenje je povsem upravičeno in izraža odločen odpor proti poizkusom blatenja naporov in žrtev v narodnoosvobodilni vojni, iz katerih se je porodila naša socialistična skupnost. Predsedstvo obsoja te pojave, pa čeprav so plod neodgovornih posameznikov — tem ostreje, če so ti posamezniki borci — pojave, ki so v nasprotju s hotenjem in prizadevanji velike večine naših delovnih ljudi ne glede na njihovo starost in poklic. V izredno ostri in prizadeti razpravi so se izkristalizirala stališča, ki jih povzemamo.

Pri izvajanju naše družbene reforme, pri izredno dinamičnem razvoju naše socialistične družbe nastajajo problemi, težave, doživljamo tudi neuspehe. O njih razpravljamo dobronamerno, napake pa sproti odpravljajmo! Različni negativni pojavi v naši družbi borce neprimerno bolj bolijo kakor marsikoga, ki blati našo revolucijo, kot na primer »Tribuna« in »Katalog«. Prav zaradi tega predsedstvo meni, da bi vse zavestne družbene sile, vse organizacije in vsak posameznik morali aktivneje sodelovati pri razvijanju vrednot socialistične družbe in pri oblikovanju zavesti, posebno pri mlajših ljudeh. Zato nosijo uredništva revij, časopisov, radia in televizije ter tudi oblastni organi veliko moralno politično odgovornost.

Predsedstvo ugotavlja, da je velika večina mladih trdno odločena braniti pridobitve ljudske revolucije ter izgrajevati sistem humanega in demokratičnega socializma. Vsa naša napredna mladina ima tudi vse možnosti svobodnega umetniškega ustvarjanja in uveljavljanja na kulturnem področju.

Ob izvajanju naše družbene reforme pa si nekateri napačno razlagajo naš demokratični družbeni razvoj. Tudi ne moremo povsem zanikati nam sovražnih vplivov. Nekatere skupnice si prisvajajo del sredstev javnega obveščanja in jih izkoriščajo za blatenje tega, kar je vsem sveto in neoskrunljivo. To delajo pod krinko nekakšne umetnosti, pod geslom, da je umetniško ustvarjanje svobodno, čeprav njihovo pisanje nima nič skupnega z umetnostjo. Zahtevajo, da bi o njihovi »umetnosti«, ki blati to, kar je slovenskemu narodu največja vrednota, diskutirali, sklicujejo se, da gre za umetniško ustvarjanje, za različne poglede dveh generacij, za njune medsebojne konflikte itd. Nikjer in nikoli ne bi dovolili blatiti in pljuvati na kri in na žrtve za narodno svobodo in obstoj! Zato o teh stvareh ne bomo diskutirali, ker blatenje revolucije in njenih tvorcev, borcev — živih in padlih — kakršnega zasledimo na primer na straneh »Tribune«, ni umetnost v duhu kulturnih tradicij niti obet za kulturno prihodnost slovenskega naroda.

Predsedstvo ugotavlja, da so se ljudje, ki pišejo, rišejo in objavljajo take stvari, moralno in politično diskvalificirali, prav tako tudi tisti, ki jih zagovarjajo. Člani

predsedstva RO ZZB NOV Slovenije so prepričani, da lahko v imenu vsega članstva ZZB odločno zahtevajo, da se takim ljudem onemogoči njihovo umazano početje in poizkusi razdora.

Stališče predsedstva je, naj »Tribuna« postane res glasilo študentov ljubljanske univerze. Borci bodo verjetno podpirali napredne težnje in revolucionarnost študentske mladine, kakor tudi mladine nasploh. Razumeli bodo mladostno zaletavost in vse, kar je v zvezi z mladostjo, doraščanjem in dozorevanjem. Prepričani so, da bodo znali študentje sami izločiti skupino, ki si prisvaja njihovo glasilo za svoje klavrno početje. Pristojni organi naj preprečijo v slehernem časopisu objavljanje prispevkov, ki obrekujejo in blatijo našo revolucijo. Hkrati predsedstvo meni, da so za take negativne pojave odgovorni tudi borci in naše politične organizacije, ki niso poskrbeli za to, da bi mladina bolje spoznala etične in moralne vrednote naše revolucije, jih osvojila ter se kot nadaljevalec revolucije še bolj aktivno in tvorno vključila v družbeni razvoj.

SVET NA PRELOMU LETA

Drago Košmrlj

Ko bo nekoč kronist pisal o dejanju in nehanju, ki je bilo značilno za leto 1968, nikakor mu ne bo mogel dati pozitivne, ugodne in optimistične ocene. Bilo je to leto polno zaskrbljujočih dogodkov, bilo je leto, ko se je v mednarodnem življenju zlasti močno skušala uveljaviti in utrditi politika sile, pritiska in groženj kot sredstvo za urejanje mednarodnih zadev. Morda bolj kot v kateremkoli letu v nemirnem povojnem obdobju se je v letu 1968 po drugi strani pokazalo, da je za svetovni mir in za neodvisen obstoj narodov, predvsem malih in srednjih narodov, potrebna skupna enotna volja vseh miroljubnih sil, da spreobrnejo negativni tok mednarodnega razvoja v pozitivnejšo smer.

Če bi hoteli dati bistveno označbo celotnega dogajanja, ki je bilo navzoče v tem letu, potem bi vsekakor morali ugotoviti, da so v njem prevladovala vsa poglobljena protislovja, ki pretresajo sodobni svet. Po eni strani napor in boji za osvoboditev in uveljavitev človeka kot osnovne prvine vsake družbe, po drugi strani pa napor in boji narodov za doseg neodvisnosti, za uresničitev pravice do samostojnega nemotenega notranjega razvoja in napredka. Tem pozitivnim težnjam, ki so bistvene za naš čas, pa so se postavljale po robu in jih skušale zadušiti konservativne sile bodisi v okviru posameznih družbenih sistemov, bodisi v mednarodnih okvirih. Kaj drugega kot to pomenijo številna protestna stavkovna in druga gibanja, ki so zlasti spomladi zajela mnoge dele sveta in se izražala prav posebno v mladinskih nemirih v raznih deželah. Četudi neizčiščena v idejnem in organizacijskem pogledu, pa so vsa ta gibanja vendarle izraz krize, ki je vanjo zašel svet zaradi okostenelosti sistemov, v katerih je človek, posameznik, proizvajalec dobrin, odrinjen od neposrednega upravljanja gospodarskega, družbenega in vsega drugega življenja svoje družbe. Kot ena izmed značilnosti leta je zato prav gotovo omembe vredna težnja po predrugačenju obstoječih družbenih struktur. Geslo vseh nemirnih dni v Parizu, Rimu, Meksiku, Pragi, Varšavi je bilo v bistvu izraženo v zahtevah po udeležbi pri upravljanju. Samoupravljanje v gospodarstvu, družbi, kulturi, prosveti, skratka povsod,

na vseh področjih družbenega življenja je bilo eno izmed najbolj poudarjenih in tudi najbolj naprednih gesel, ki so dajala pečat mnogoterim notranjim nemirom v raznih delih sveta v letu, ki je prineslo toliko vznemirjenja med narode.

V mednarodnih odnosih pa je to leto nudilo obilo primerov, kako velike sile skušajo z uporabo sile ohraniti svojo nadvlado in vpliv v raznih delih sveta in držati druge narode v stanju podrejenosti. Prav taka prizadevanja velikih pa so bila kriva, da se je v tem letu zlasti močno povečala napetost v svetu, ki je obvisela kot grozeča nevarnost za svetovni mir. Agresivne težnje blokovskih sil so krepile žarišča vojne nevarnosti in mnogim starim žariščem so se prav zaradi uveljavljanja politike sile pridružila še nova, nevarna žarišča, kar vse je povzročilo, da se je med narodi povečala zaskrbljenost za svetovni mir.

Eno izmed poglavitnih žarišč mednarodne napetosti, ki že dolgo časa kali mednarodne odnose in preprečuje vse pozitivne težnje po miru, vietnamska kriza je doživela v tem letu bistvene spremembe. Prav v tem letu se je moralo bolj kot kdajkoli prej pokazati, da z vojno, pa naj jo vodi še tako močna in silna država in najsijajša je ta vojna uperjena proti malemu, šibkemu narodu, ne more prinesiti nikakršne rešitve spornih problemov. Vietnamska vojna je dala obilo dokazov o tem, da je narod, ki hoče ohraniti svojo svobodo in neodvisnost, nepremagljiv. Seveda pa je tak boj izpolnjen z nepopisnimi žrtvami, kajti napadalec ne izbira sredstev, da bi uničil njegov odpor. Osvobodilno gibanje Vietnama je prav v letu 1968 pokazalo vso svojo neuničljivo silo. Številne ofenzive narodnoosvobodilne vojske južnega Vietnama so dokazale vsemu svetu in tudi napadalcu, da je treba iskati druga sredstva za ureditev spornih zadev. Svet je strmel ob tem, kar se je dogajalo na južnovietnamskih bojiščih, kjer je bil napadalec v resnici potisnjen ob zid in mu vsa neomejena vojaška moč ni mogla pripomoči do uspehov z ljudsko vojsko južnega Vietnama. Nobena eskalacija letalskih in drugih napadov na severni Vietnam prav tako ni mogla spremeniti silovitega toka ofenzivnih akcij in napadov južnovietnamske vojske. Nasprotno pa je dolgotrajna, krvava in neusmiljena vojna začela čedalje bolj kazati svoje negativne posledice na notranjem življenju Združenih držav Amerike. Zaradi vse večjega angažiranja v vojni so se začele kazati globoke razpoke v ameriškem gospodarskem in socialnem življenju. Napredna javnost je čedalje bolj krepila svoje vrste v odporu proti umazani vojni. Tem nasprotjem so se pridružila še druga notranja nasprotja, predvsem silovito črnsko gibanje, ki je odkrilo eno izmed najtežjih in najbolj usodnih notranjih kriz sodobne ameriške družbe. Vprašanje rasne enakosti je postalo prav v tem letu eno izmed osrednjih notranjih vprašanj-te dežele. Dokler ne bo to vprašanje rešeno v pozitivnem smislu, ameriško notranje življenje ne bo moglo iz krize. Tudi taka nasilna dejanja reakcionarnih in rasističnih sil kot je bil uboj voditelja ameriških črncev Martina Luthra Kinga, ne more zatreti gibanja, ki nenehno tli med milijoni brezpravnih črnih prebivalcev Združenih držav.

Velika notranja nasprotja so sprožila v Združenih državah tudi hude zaostritve med naprednimi in nazadnjaškimi silami te dežele. Uboj predsedniškega kandidata Roberta Kennedyja pa je opozoril svet na nevarne tokove, ki usmerjajo in skušajo po vsej sili usmeriti ameriško družbo v nevarne vode črne reakcije in fašizma. Te temne sile, ki so posegle po življenju tako Martina Luthra Kinga kot po življenju Roberta Kennedyja, so postale grozeče nevarnosti za prihodnji razvoj in usmeritev Združenih držav. Da je ameriško družbeno in politično življenje v teži krizi, so pokazale novembrske volitve, ki nikakor niso bile odsev urejenih notranjih razmer pač pa očiten dokaz razrvanosti sodobne ameriške družbe. V ozadju vsega tega pa je nedvomno vojna v Vietnamu in pa čedalje ostrejša notranja protislovja. To se je izrazilo tudi na volivnih izidih, ko je vladajoča demokratska stranka izgubila

mesto predsednika in so se dezorientirani volilci zaradi politike dosedanjega predsednika Johnsona odločili za kandidata republikanske stranke. Vendar pa je ob teh volitvah največjo zaskrbljenost ameriške napredne in vse napredne svetovne javnosti povzročilo dejstvo, da je očiten zagovornik rasizma in fašizma Wallas dobil na svojo stran kar 14 % vseh ameriških volilcev.

Tik pred volitvami, se pravi minuto pred dvanajsto uro, se je predsednik Johnson odločil za nov korak v smeri pomiritve v Vietnamu. Izdal je odlok o prenehanju letalskih napadov na severni Vietnam. S tem so se odprle nove možnosti za napore, ki naj pripeljejo do miru v Vietnamu, četudi je pot do tega cilja še zelo dolga in polna nevarnosti in podvodnih čeri. Vendar pa je prenehanje letalskih napadov na severni Vietnam odprlo nove možnosti za pariška pogajanja o Vietnamu. In še eno značilno posebnost je treba omeniti v tej zvezi: dejstvo, da so ZDA zdaj končno bile prisiljene dejansko priznati Osvobodilno fronto južnega Vietnama kot pomembno vojaško in politično silo, se pravi kot dejansko predstavnico južnovietnamskega ljudstva s tem, da so pristali, da njeni predstavniki enakopravno sodelujejo na pariških pogovorih o Vietnamu.

Glede drugega žarišča, kjer grozi nevarnost vojne, bližnjevzhodne krize, ni leto 1968 prineslo prav ničesar spodbudnega. Rajši bi rekli nasprotno, kriza se čedalje bolj pogloblja in čedalje bolj postaja nevaren dejavnik proti miru v tem delu sveta. Prizadevanja Združenih narodov, posredovalna akcija odposlanca svetovne organizacije Jarringa niso dala nikakršnih sadov. Resolucija, ki so jo že kmalu po izraelski agresiji na arabske države sprejeli Združeni narodi in ki postavlja umik izraelskih čet z zasedenih ozemelj kot pogoj za rešitev spora, je ostala neizpolnjena in nič ne kaže, da bi utegnili biti v doglednem času izpolnjena. Danes si stojita nasprotnika drug proti drugemu oborožena in nepopustljiva. Tudi v arabskih krogih izginja zaradi nepopustljivosti Izraela upanje v možnost političnih rešitev in se zato posamezne arabske dežele usmerjajo k možnostim vojaških rešitev kot edinemu, kar ostane zaradi obstoječega stanja in položaja. Problem je toliko bolj kočljiv in nevaren, ker se povezuje čedalje bolj z nasprotji med blokovskimi silami v sredozemskem prostoru. Na Sredozemskem morju sta že od izraelske agresije dalje navzoči močni pomorski sili ZDA in Sovjetske zveze, kar vsekakor pomeni nevarnost za ustaljenost na celotnem območju Sredozemskega morja. Težnje miroljubnih sil so zato usmerjene k prizadevanjem, da se Sredozemsko morje osvobodi težkega pritiska, ki ga čutijo vse dežele tega prostora s tem, da se tuje pomorske sile umaknejo iz njega.

Obstoječim nasprotjem in krizam se je v letu 1968 pridružila še nova, težka kriza, ki je zajela srednjo Evropo in vnesla obilo vznemirjenja v Evropo, ki je bila že nekaj let sem prizorišče razmeroma mirnih odnosov in sodelovanja brez težjih pojavov napetosti. Krizo je povzročila peterna vojaška intervencija vojaških sil Varšavskega pakta.

Pod izgovorom, da so na Češkoslovaškem na delu kontrarevolucionarne sile in da spravljajo s svojim delovanjem v nevarnost socializem v tej deželi in s tem ogrožajo varnost celotnega socialističnega tabora, so se vodstva Sovjetske zveze in drugih štirih držav sredi avgusta meseca odločila za oboroženo akcijo proti Češkoslovaški. Tako je svet v letu 1968 prvič doživel, da je skupina socialističnih držav izvedla agresivno akcijo proti drugi socialistični državi. Ta pojav agresije, ki je izraz hegemonističnih teženj etatističnega sistema v Sovjetski zvezi, je povzročil vidno škodo socializmu, ki je niti ni mogoče do kraja oceniti. Češkoslovaški dogodki so pokazali, da je socialistični svet stopil v obdobje, ko se spopadata dve pojmovanji o nadaljnji poti razvoja socializma. Prva pot, ki ima težišče v Sovjetski zvezi, vidi v birokratskem etatističnem sistemu edino možno in tudi edino dovoljeno

obliko, v kateri naj si narodi oblikujejo socialistični družbeni razvoj. Toda v svetu so čedalje bolj vidne težnje po novih naprednejših, demokratičnih oblikah socializma. Te oblike so našle svoj izraz v Jugoslaviji v podobi delavskega in družbenega samoupravljanja, ki je postalo temelj in izhodišče za celotno družbeno gibanje v Jugoslaviji. Samoupravljalni sistem uresničuje globoko demokratična načela o pravicah in svoboščinah človeka kot proizvajalca, ki je hkrati tudi upravitelj gospodarskega in družbenega življenja svoje dežele. Jugoslovanski sistem si je moral izbojevati svoj prostor na soncu ob silovitem odporu konservativnih sil v socialističnem taboru in komunističnem gibanju, ki je bilo močno pod vplivom Sovjetske zveze kot najmočnejše države socialističnega tabora. Podobno so bile težnje novega vodstva češkoslovaške partije v pojanuarskem obdobju, ki so imele za cilj izoblikovati češkoslovaško pot k napredni demokratični socialistični ureditvi, vzrok za nasprotne akcije s strani konservativnih sil. Te akcije so se končno sprevrgle v oboroženo intervencijo, ki ima za cilj prestreči in vrniti v stari tir celotni notranji razvoj v deželi in obdržati Češkoslovaško v trdni podrejenosti Sovjetski zvezi. Pokazalo se je, da skuša Sovjetska zveza z vsemi sredstvi, tudi z orožjem, zagotoviti svoj dominantni položaj v socialističnem taboru in zato stiska vezi, ki jih pomenijo razne pogodbenne zveze kot je Varšavski pakt, SEV in podobno.

Ob napadu na Češkoslovaško je sovjetsko vodstvo odkrilo tudi svoja pojmovanja o odnosih med socialističnimi državami. Po uradni teoriji sovjetskih voditeljev so socialistične države dolžne odpovedati se zaradi višjih ciljev socializma svoji nacionalni neodvisnosti in suverenosti. Prav tako imajo po tej teoriji države Varšavskega pakta pravico nastopiti z orožjem povsod in vselej tam in tedaj, kadar ugotove, da je nastal katerikoli pojav, ki po njihovi sodbi pomeni nevarnost za socialistični tabor. V navadni jezik prevedena bi taka teorija pomenila, da sovjetsko vodstvo sebi jemlje pravico z orožjem posegati v notranje življenje drugih držav vselej, kadar meni, da je politika teh držav v nasprotju z interesi Sovjetske zveze in bloka, ki ga vodi in usmerja politično, vojaško in gospodarsko. Taka politika in taka teorija pa je v očitnem nasprotju z naprednimi, demokratičnimi načeli, ki so zapisana v ustanovni listini Združenih narodov. Ta načela zagotavljajo vsakemu narodu pravico do svobode, enakopravnosti, neodvisnosti in suverenosti in prepovedujejo vsako tuje vmešavanje v notranje zadeve drugih držav. Do zdaj je bila kršitev teh in takih načel značilna politika imperialističnih držav, ki so uporabljale in uporabljajo politiko sile kot sredstva za doseg svojih hegemonističnih ciljev. Na tako pot in za tako politiko se je zdaj ob češkoslovaškem primeru javno odločila Sovjetska zveza, ki sebi jemlje pravico predpisovati drugim socialističnim državam njihovo notranjo in zunanjo politiko. Taka stališča najmočnejše sile v socialističnem taboru, ki so našla svoj izraz v vojaški intervenciji na Češkoslovaškem, so močno prizadela mednarodne odnose in vplivala na razbijanje enotnosti mednarodnega komunističnega gibanja. Z napadom na Češkoslovaško si je Sovjetska zveza sama odvzela legitimacijo zaščitnice svobode in neodvisnosti malih narodov, hkrati pa je v očeh komunističnega gibanja izgubila vlogo in mesto vodilne, osrednje sile celotnega gibanja.

Posledice intervencije na Češkoslovaškem se niso zaustavile zgolj na češkoslovaški sami, ki ji sedanjí položaj jemlje možnosti neodvisnega notranjega razvoja, marveč so pustile sledove tudi na širokem prostoru mednarodnih odnosov. Predvsem stoji svet pred neznanko, ali ne bo Sovjetska zveza skušala svojih teorij in stališč o internacionalistični dolžnosti in zaščiti socialističnega tabora uresničiti tudi v odnosu do drugih socialističnih držav. Taka stališča in taka politika, ki so v nasprotju z bistvom socializma, pa so morala spodbuditi vse napredne sile v socializmu in vse miroljubne sile po svetu, da se postavijo po robu taki politiki in

taki teoriji. Prav zato je danes pred vsemi naprednimi silami naloga krepite in uveljavljati načela o enakopravnosti in neodvisnosti vseh narodov, načela o pravicah sleherne socialistične dežele in sleherne partije, da išče lastna, pogojem svoje dežele ustrezna pota k socializmu. Hkrati pa so češkoslovaški dogodki, ki so vzbudili težnje po krepitvi blokov, spodbudili vse male in srednje države, da z novimi napori zagotove obstoj in veljavo načel o miroljubnem sodelovanju vseh držav na temelju enakopravnosti, nevmešavanja in suverenosti vsakega naroda. Prav to bo osrednja naloga naprednih socialističnih in vseh drugih miroljubnih sil v letu, ki nastopa.

KAKO V PRIHODNJE

Ko se leto izteka h koncu, je v navadi pregledati gospodarske dosežke za dvanajst mesecev nazaj in se ozreti naprej po poti za prihodnje poslovno obdobje. In prav zato moramo poudariti, da pri nas v tem času razvoja takim ocenam ne prisojamo več tako bistvenega pomena kot leta nazaj. Gre namreč za daljše obdobje, za čas preobrazbe ter gospodarske in družbene reforme, ko eno leto ne predstavlja neki dokončni uspeh ali neuspeh, ampak je predvsem koristen barometer splošnih tokov in gibanj za daljšo dobo. In prav letos kaže ta barometer po dveh letih dokaj skromnega napredovanja precej visoko.

Ko ocenjujemo svoje letošnje poslovanje, moramo na prvem mestu predvsem poudariti oživljanje gospodarstva, ki je celo nekaj burnejše kot smo pričakovali, hkrati pa dodati, da je stabilnost našega tržišča in cen zadovoljiva in da smo ohranili ustrezno sposobnost pri plačilnih odnosih s tujino.

V jugoslovanski industriji bo letos predvidoma narasla proizvodnja za okrog 6% in v Sloveniji verjetno še nekaj več, podobni ali še nekaj ugodnejši so podatki tudi v trgovini, gostinstvu, prometu, obrti, gradbeništvu in gozdarstvu, le kmetijstvo je nekaj skromnejše. Ob tem moramo navesti, da se bo v državi storilnost dela letos povečala za 5 do 6%, le malo skromneje pa življenjska raven, ki pa se le v Sloveniji glede na osebne dohodke giblje približno v skladu s storilnostjo dela, druge pa pred njo prednjači.

In ker živimo v državi z zelo različno razvitimi predeli, naj še omenimo, da rast proizvodnje na manj razvitih področjih za 2 do 3% prednjači pred ostalo državo. Res pa je, da ne bomo izpolnili predvidenih nalog pri zaposlovanju, čeprav se je močno povečalo število pripravnikov. Zaskrbljujoče je predvsem dejstvo, da imajo mlajši in sposobni kadri še vedno preskromno odprta vrata na vodilna mesta in da je na teh mestih še vedno preveč ljudi, ki jih je čas prehitel in tudi niso strokovno kos trenutku. To seveda vpliva tudi na celotna gospodarska gibanja. Področje, kjer smo najbolj odstopili od začrtane smeri, je delitev med gospodarstvom in državo. Ob začetku reforme smo predvideli, naj bi ta delitev potekala tako, da bi gospodarstvu ostalo 70% družbenega proizvoda, drugo pa naj bi dobila družba, žal pa so podatki drugačni. Kažejo, da letos že tretje leto zapored upada delež gospodarstva in da ga bremenijo stalno rastoče družbene dajatve, ki so se jim letos pridružili še nekateri nepredvideni izdatki za narodno obrambo in javno varnost, kar je povsem razumljiva posledica političnega položaja v svetu.

Po tem bežnem pregledu letošnjega leta se povprašajmo, kakšni so načrti in realna predvidevanja našega razvoja za leto 1969. Če naštejemo med temi nadaljnji

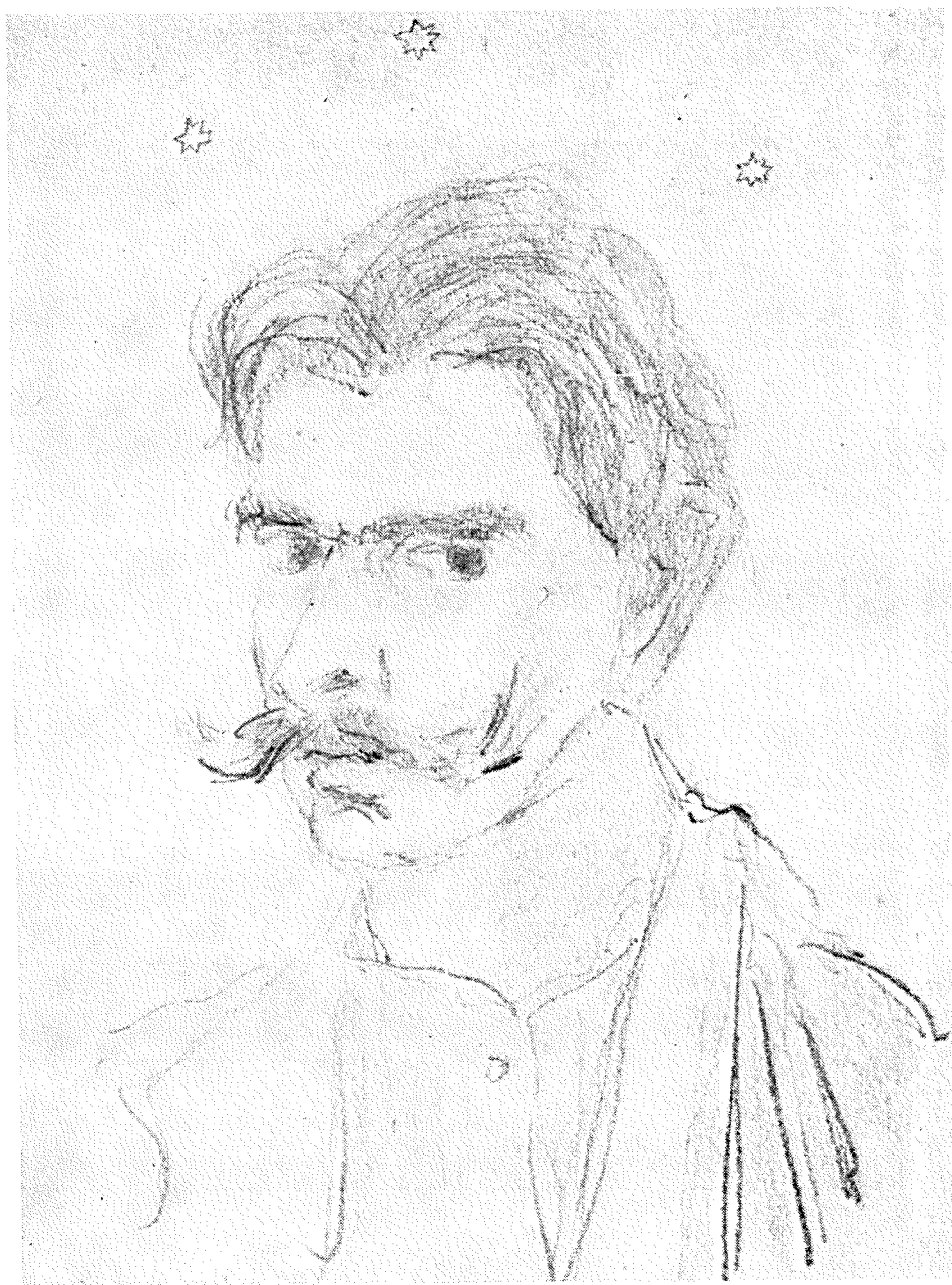
dinamičen razvoj proizvodnje in izvoza v stabilnih razmerah, povečanje zaposlenosti in nadaljnjo rast življenjskega standarda, krepitev reproduktivne in akumulativne sposobnosti gospodarstva ter učinkovitejše izvajanje reforme v negospodarskih dejavnostih, smo glavne naše naloge, vredne najmočnejših prizadevanj, že našeli. Ustrezno naši sedanji razvojni stopnji in gospodarskim razmeram bi bilo realno pričakovati povečanje družbenega proizvoda za 7 do 8%, industrijske proizvodnje za 7 in pol do 8% in kmetijske proizvodnje za 3 do 4%. Pričakovati je nadaljnje povečanje izvoza in čeprav težka, vendar za razvoj gospodarstva zelo nujna je naloga, da izvozimo v letu 1969 za 10 do 12% več blaga in storitev kot letos, da nekaj skromneje narašča uvoz — za 6 do 7%, da bi morali število zaposlenih povečati za 2%, realno osebno potrošnjo za 6 do 7%, gospodarske investicije pa ob dokaj stabilnih cenah za 10 do 12%. Gre namreč za nujno potrebna vlaganja v modernizacijo proizvodnje, kar je še posebej neodložljiva naloga v Sloveniji. In ko smo že pri tem, naj še omenimo, da se te številke za vso državo v glavnem ujemajo tudi s predvidevanji, ki jih dovoljujejo ocene za Slovenijo.

Letošnje dinamično ožvljvanje in gospodarske rasti nasploh je nekatere opogumilo, da želijo in zahtevajo v prihodnjem letu še hitrejšo napredovanje, kot ga nakazujejo z naštetimi številkami opisana predvidevanja. Vendar moramo biti pri tem sila oprezní in dobro pretehtati sleherno odločitev. Povsem razumljivo je, da dežela na naši razvojni stopnji mora težiti k visokim stopnjam rasti, vendar pa zato ne smemo žrtvovati s precejšnjimi žrtvami dosežene stabilnosti in kvalitetne spremembe v našem napredovanju. Prav zato moramo naglasiti, da prihodnje leto pomeni v bistvu za vse nas veliko preizkušnjo. Gre namreč za dejstvo, da prvič dosežemo tako stopnjo rasti, kot smo jo bili vajeni pred leti, ko smo dolgo sloveli po svetu zaradi naglega napredovanja. Vendar zdaj ne smemo ogroziti težko dosežene stabilnosti.

Za predvideno gospodarsko rast pa je temeljnega pomena zagotovitev hkratnega povečanja notranje potrošnje in visoke rasti izvoza. Pri tem moramo imeti pred očmi tudi potrebo po uravnoteženju tekoče plačilne bilance s konvertibilnim področjem in povečanje deviznih rezerv. V zvezni skupščini je podpredsednik zveznega izvršnega sveta Kiro Gligorov o tem menil: »Nujen je tak porast družbenega proizvoda, ki ne bo pomenil le začasno dinamiziranje gospodarstva z deficitom plačilne bilance in z motenjem notranje stabilnosti. Zato sta za prihodnjo ekonomsko politiko bistveni dve nalogi: Predvideni porast tako kot letos ne sme temeljiti na povečanju povpraševanja doma, ki bi naraščalo zaradi nove denarne misije in kreditne ekspanzije. In drugič — zaradi zagotovitve sedanje stabilnosti cen mora biti devizni režim dovolj prilagodljiv, da lahko z intervencijskim uvozom preprečimo povečanje cen ali izkoriščanje zaščite domače proizvodnje za povečanje dohodka z rastjo cen, namesto da bi vse to uporabili za proizvodno rast, znižanje proizvodnih stroškov in podobno. Moramo imeti aktivno kreditno politiko, da podpremo gospodarski razmah, vendar ta politika ne sme koristiti blagu, ki ni iskano na tujem in domačem tržišču, niti ne za razmah potrošnje na osnovi denarne emisije. Prav tako je treba z ustreznimi prijemi uvoznega režima onemogočiti iluzije, da lahko po nekaj letih znova živimo v avtarkičnih razmerah.«

Prav zato je največje breme uresničevanja gospodarskih nalog na ramenih samega gospodarstva, ki naj predvsem skrbi za znižanje stroškov proizvodnje, za boljše izkoriščanje zmogljivosti ter za nadaljnjo modernizacijo in boljšo organizacijo proizvodnje in poslovanja, za kar je nujno uspešnejše sporazumevanje in združevanje v gospodarstvu. Pri tem pa je seveda naloga gospodarskega sistema in ukrepov ter potez ekonomske politike, da nudijo gospodarstvu vso pomoč.

T. K.

Ivan Cankar: Avtoportret, 1909, svinčnik (na dopisnici dr. Izidorju Cankarju)

KNJIŽNI PREGLED 1968

Blíža se konec leta in ob tem času smo navajeni delati bilanco ter pregledovati uspehe preteklega časa. Tudi na knjižnem področju lahko ugotavljamo, kakšna je bila knjižna žetev, ali je bila ta boljša ali slabša kot pretekla leta, lahko pa ugotavljamo tudi kvantiteto. Naj torej v naslednjih vrsticah pregledamo, kaj vse so slovenske založbe izdale v preteklem letu. Če bi hoteli upoštevati vse izdaje, bi bil naš pregled izdaj v letu 1968 preobširen. Že samo naštevavanje izdaj bi nas zavedlo predaleč. Naj zato v tem pregledu knjižnih izdaj letošnjega leta upoštevamo predvsem tiste knjige, ki nas še posebej zanimajo. To pa so knjige s partizansko, vojno in revolucionarno tematiko, pa naj gre za leposlovna dela, za spominske zapise, dokumentarne knjige, za znanstvena dela, za poezijo, dramatiko ali prozo. Upoštevati hočemo predvsem izvirna domača dela, dela, ki so bila prevedena iz jugoslovanske književnosti, prezreti pa ne smemo tudi druge prevode. Tovrstna žetev v letu 1968 sicer ni bila posebno obilna, pa tudi ne ravno tako skromna. Pregled izdaj pokaže, da je bilo letos tovrstnih knjig približno toliko kot lani, da tudi v pogledu kvalitete ni bilo posebnih razlik. Sicer pa pogledimo najprej, kaj smo izdali, na koncu pregleda pa bomo lahko napravili tudi ustrezne zaključke.

Še nekaj: omenjeni pregled ni popoln niti nima namena to biti. Povsem popolno dokumentacijo o izdajah v nekem obdobju imajo le bibliografi. Ta knjižni pregled nima bibliografskih pretenzij, čeprav skuša upoštevati vse, kar je na omenjenem področju izšlo. Razen tega je treba upoštevati, da ob času sestave tega pregleda knjižnih izdaj za leto 1968 (15. novembra) manjka do konca leta še mesec dni in pol. V tem času pa bo marsikatera knjiga še izšla. Res pa je, da lahko upoštevamo nekatere izdaje zadnjega meseca lanskega leta, ki so v lanskem podobnem pregledu izostale. Čeprav torej ne bomo niti popolni niti naše sodbe ne morejo biti dokončne, čeprav nimamo namena nobeni založbi

delati krivice, pa smo vseeno lahko kritični. Kritični tudi do programov založb in do izdanih knjig. Toda to že skoraj presega okvir tega pregleda...

Najprej moramo vsekakor spregovoriti o izvirnih slovenskih delih. Že lani smo ugotavljali, da v letu 1967 kakih velikih zadevnih tekstov nismo dobili. Toda če primerjamo lanske letne podatke z letošnjimi, moramo vsaj glede kvalitete ugotoviti, da smo bili letos vendarle na boljšem. Gotovo se tudi pri literaturi, ki nas še posebej zanima, pozna, da so slovenske založbe skrčile svoje programe in da so bolj skrbno izbirale dela, primerna za objavo. In da se morda ta zaostreni kvalitetni kriterij prav pri partizanski, vojni in podobni literaturi še najbolj pozna. Kajti nič novega ni, da so prav pri teh delih slovenski bralci še posebno kritični in odklanjajo nekvalitetna dela. V pogledu kvalitete je torej letošnja žetev boljša, morda pa bo opazen padec v številu knjig s partizansko in vojno tematiko.

Na prvem mestu moramo vsekakor omeniti drugi del romana Toneta Svetine Ukana, ki ga v lanske letnem pregledu še nismo mogli zajeti, ker je knjiga izšla kasneje. Ta partizanski tekst, ki nam ga je posredoval založniški zavod Borec, je nadpovprečno uspelo delo. Zaradi pestrosti prikazanih dogajanj in zaradi zanimivosti pripovedi je bila knjiga izredno dobro sprejeta pri slovenskih bralcih. Čeprav si kritika glede dela ni povsem enotna in je glede na prenatrpanost zgodbe, premajhno psihološko poglobljenost, glede na premajhno zlitost fabule in opisov resničnih dogodkov, nekaj utemeljenih pripomb, pa je Svetinova Ukana vendar nadpovprečen partizanski tekst, kakršnega smo lahko samo veseli. Roman predstavlja najlepši dokaz, da je tudi pri partizanskem romanu poglobljena kvaliteta. Kljub temu da pišemo in govorimo o krizi romana v svetu, o nezanimanju za dela z vojno tematiko, pa še o težavah z izvirnimi deli domačih pisateljev, pa nam je izreden uspeh Ukane samo dokaz, da je tudi za

tovrstne tekste dovolj zanimanja. Če so le kvalitetni. Pa četudi govore o vojni. Seveda je danes kritičnost bralcev toliko večja in danes uspejo res le kvalitetnejša dela.

Ob Svetinov roman lahko postavimo samo še Doberdob Prežihovega Voranca, ki je umetniško še zrelejši tekst. Vendar pa ne gre za slovensko noviteto, temveč za ponatis dela, ki je slovenski javnosti vendarle dobro znano. Zato tudi ta Prežihov roman navajamo na drugem mestu. Ta pripoved o usodah in trpljenju slovenskih vojakov v prvi svetovni vojni na soški fronti, ta roman o revolucionarnem vretju in upiranju vojakov ob koncu prve svetovne vojne je ne samo podobna trpljenja in vstaje, temveč tudi umetniški protest proti vojni. Ker smo roman dobili ob petdesetletnici konca prve svetovne vojne v kritični izdaji (Državna založba Slovenije v zbirki zbranih del slovenskih klasikov) je treba na novo izdajo romana še posebej opozoriti.

Potem imamo dve knjigi, ki ju je izdal zavod Borec. Ivo Zorman, ki ga poznamo predvsem kot mladinskega pisatelja, se je slovenski javnosti predstavil s svojim prvim proznim tekstom za odrasle bralce. Roman Čez dvajset let bo vse drugače predstavlja prijetno presenečenje in je bil upravičeno tudi nagrajen. Ni sicer velika stvaritev. Toda ta pripoved, govoreča o mladih ljudeh, ki so doživeli vojno in povojni čas, danes pa so ostali potisnjeni na stranski tir, je vendar resnična, iskrena in stvarna. Kljub nekaterim šibkostim dela, je Zormanov pisateljski debut na področju romana za nemladinske bralce uspel. Toplo, kritično a tudi boleče napisan tekst o nekdanjih partizanskih borcih, napisan v nevsakdanji pripovedni formi, nas prevzame in nam daje misliti.

Manj uspešna je zato knjiga Matevža Haceta Zadnji obisk. To je zbirka črtic, v katerih stopa pisatelj pred slovenske bralce tak, kot ga poznamo: kot preprost partizanski pisatelj z vsemi tistimi značilnostmi, ki jih pri njem poznamo iz drugih del: s preprosto in iskreno besedo, s toplim odnosom do človeka, z resničnim upodabljanjem partizanstva, brez sentimentalnosti in brez patetike. Vendar pa je zbirka teh novel ter črtic, od katerih se vse, razen dveh, nanašajo na vojni čas, tematsko preskromna, da bi pomenila napredek v pisateljevem razvoju. Čeprav pisatelju v teh preprostih zgodbah ni šlo za prikaz zunanjih dogodkov, temveč za prikaz partizanstva z intimno človeške strani, je preprostost in naivnost teh zgodb, skromnih tudi po obsegu, po tematiki in po problemih, ki

jih obravnavajo, poglobljen razlog za to, da te črtice ne morejo zadovoljiti zahtevnejšega bralca.

Omeniti moramo Ingoličevo knjigo Jesenske disonance (Založba Obzorja), deseto in zadnjo knjigo pisateljevega izbranega dela. Ta zbirka črtic in novel je tematsko in kronološko urejena, tako da je v njej predstavljena vsa pestrost in raznolikost Ingoličeve krajše proze. Od del, ki so tematsko in miselno vezana še na vojni čas, pa do tekstov, ki zajemajo iz problematike včerajšnjega ali celo današnjega časa. Čeprav gre torej za izdajo, ki se le deloma dotika problemov vojnega časa, je vendar ne smemo prezreti.

Toliko tehtnejša je knjiga Prebujenje, (Borec), zbirka partizanske proze, ki jo je pripravil Emil Cesar. To je ena redkih antologij, skorajda edina knjiga tovrstne zvrsti, in zato toliko bolj vredna opozorila. Res pa je, da pri tekstih te knjige ne moremo več toliko govoriti o kvaliteti objavljenih prispevkov, kot o pomenu, ki so ga ti teksti imeli v času vojne in revolucije. Knjiga prinaša dela, ki so nastala izključno v vojnem času. Je pa pomembna predvsem zaradi izčrpnega in tehtnega urednikovega uvoda, ki daje pregled razvoja, karakterizacijo in oceno izvirne slovenske partizanske proze.

Če se za tem pregledom partizanske proze ozremo na dramatiko, ki jo v naših pregledih, žal, le redkokdaj lahko omenjamo, moramo izjemoma zabeležiti kar dve izdaji. Najznačilnejša je knjiga z naslovom Težka ura, zbirka partizanske dramatike, ki jo je v zbirki Kondor izdala Mladinska knjiga. Čeprav gre za skromno izdajo, brez zunanjega poudarka, ki večkrat spremlja tudi manj kvalitetne publikacije, zasluži ta izbor partizanske dramatike vsaj to, da ga ne prezremo. Urednik Ferdo Fischer je v to knjigo partizanske odrske literature uvrstil predvsem dvoje, troje tehtnejših stvaritev, (Borove Raztrgance, istega avtorja Težko uro in Klopčičevo enodejanko Mati), katerim je dodal nekaj za takratni čas značilnih tekstov manj znanih avtorjev. Ti prispevki Vitomila Zupana, Mileta Vrega, Zvoneta Sintiča iz knjige partizanske dramatike skorajda niso mogli izpasti, čeprav bi seveda umetniške presoje danes ne mogli vzdržati. Druga knjiga dramatike je knjiga treh odrskih tekstov Bratka Krefta. Ne gre za nove tekste, temveč za knjigo, izdano v isti zbirki, ki naj predvsem mladim bralcem predstavi dramsko tvornost Bratka Krefta. Za naš pregled je omembe vredna predvsem Velika pun-

tarija, drama o slovenskih kmečkih uporih, ki jih sicer že poznamo.

In kako je s poezijo? Tovrstni pregled je vsako leto navadno skromen. Letos vendarle ni tako. Na prvem mestu naj omenimo zanimiv izviren prispevek Jožeta Šmita, pesnitev Koleselj iz cedi-like. Ta je po tematiki kot po obliki zanimiva novost, sicer pa napisana na temo vojne in trpljenja slovenskih štajerskih fantov v nemški vojski in prekomorskih brigadah. Z baladno formo, globoko občuteno liriko in trpko vsebino se ta samosvoja pesnitev globoko vtisne v dušo vsakega bralca. Utemeljeno je bila zato pesnitev tudi nagrajena. Faksimile prve Borove pesniške zbirke Previharimo viharje sta izdala v spomin na obletnico vstaje primorskega ljudstva založniško podjetje Soča in nova Partizanska knjiga. S to izdajo, ki pomeni oživitev spomina na prvo zbirko partizanske lirike, smo to pesniško zbirko pridružili vsem tistim najpomembnejšim slovenskim knjigam, ki jih zaradi pomena in vrednot želimo imeti tudi v faksimilu vedno priučujoče. Tudi zbirka pesmi Mileta Klopčiča Pesmi in prepsnitve (izdala Mladinska knjiga) se je deloma dotika tematike, kateri je posvečen ta pregled. Knjiga prinaša namreč pretehtan izbor Klopčičevih pesmi od prvih stvaritev do novega časa, vsebuje pa tudi znane Klopčičeve socialne pesmi ter pesmi, v katerih je našel svoj odmev tudi vojni čas. Zato tudi te zbirke ne smemo pozabiti, posebno še, ker je Klopčič pesnik, ki je kot eden redkih uspel v socialni liriki in ker je svoja spoznanja o nujnosti razrednega boja in o ustvarjalnosti dela uspel izraziti tudi v umetniško dovršenih pesniških stvaritvah.

Če po tem pregledu izvirnega lep-slova pregledamo dokumentarna dela, lahko ugotovimo nekako številčno rav-novesje. Lani je bilo sicer tovrstnih del več, pa manj leposlovnih del. Toda bistvenih razlik proti lanskemu letu ni. Dokumentarnih knjig pa je vendarle nekaj manj.

Morda bi omenili najprej dve spominski knjigi, med njimi na prvem mestu postumno izdajo Regentovih Spominov (Cankarjeva založba). Ti spomini dolgoletnega slovenskega revolucionarja, čeprav ne do kraja napisani in nepopolni, pa vendar dani na papir z iskreno željo po objektivnem pričevanju, bodo dragocen vir za spoznavanje političnih in družbenih razmer v Trstu. Dragocen vir za spoznavanje slovenskega in italijanskega delavskega gibanja in manjši

vir za spoznavanje življenjske poti borca za pravice delavskega razreda, ki sam osebno ni nikoli stopal v ospredje. Druga knjiga so spominski zapisi partizan-skega borca Frančka Majcna v knjigi z naslovom Tudi beseda je bila orožje (Zavod Borec). To je ena najboljših tovrstnih knjig, saj so avtorjevi spomini na štiriletni osvobodilni boj sproščeno, plastično, pretehtano in efektno napi-sani. V spominih niso samo zapisi o lastnih doživetjih, temveč so tudi tehtni opisi okolja, razmer in plastični portreti ljudi, s katerimi je prišel skupaj. Zaradi izbrušene pripovedi in tehtne vsebine je to kvalitetno delo, ki gotovo ni ostalo prezrto.

Odlična novost je Toneta Ferencna knjiga Kapitulacija Italije (ZZB NOV), ki je zaradi kvalitete dobila še posebno priznanje.

Nova izdaja Filipičevega Pohorskega bataljona ni novost, ki naj bi jo ome-njali med prvimi tovrstnimi deli. Knjiga, ki je zdaj že tretjič izšla (Državna založba), pa je vendarle dopolnjena in predstavlja dovršeno sintezo dolgoletne-ga avtorjevega proučevanja usode legen-darnega pohorskega bataljona ter zbir vsega, kar vemo o tej partizanski enoti. Je pa to znanstvena študija, ki je lahko za vzor, kaj vse je mogoče ugotoviti in kako dovršeno predstaviti usodo parti-zanske enote in njenih borcev.

Ferdo Godina nam je v svoji knjigi Prekmurje 1941—1945, ki jo je izdala Pomurska založba v Murski Soboti, pred-stavil usodni čas vojne v Prekmurju. Čeprav je delo namenjeno predvsem mladini, je njen pomen mnogo širši. V njej spremljamo kronološki pregled os-vobodilnega boja v Prekmurju ter iz obilnega gradiva dobivamo pravo sliko o tem boju, ki je bila zaradi kontradik-tornih podatkov doslej tudi nejasna. Po svoje dragocena, dasi za širši krog bral-cev nezanimiva, je knjiga, v kateri je France Zdravec objavil svojo razpravo Oktobrska revolucija in slovenska lite-ratura. Temeljita in kritična študija daje zanimive poglede na medvojno sloven-sko književnost, zlasti pa revolucionarno ter protirevolucionarno književnost, ki doslej še ni bila dovolj osvetljena.

Naj slednjič omenimo še knjigo o prvi svetovni vojni, knjigo, ki jo je po raznih spominskih virih in dokumentar-nih sestavkih sestavil I. Hmelak in z njo opisal vojne dogodke na soški fronti ter usode slovenskih vojakov na njej. To knjigo, izdano v spomin na boje pred petdesetimi leti, ki je sicer naletela na širok odmev zlasti med udeleženci prve svetovne vojne, je izdala založba Lipa v

Kopru. Omenimo še delce Za Vojkom, ki ga je napisala Bezlaj-Krevel Ljudmila, posvečeno sicer spominu narodnega heroja Janka Premrla-Vojka.

Po tem pregledu izvirnih slovenskih leposlovnih del in del dokumentarnega značaja, znanstvenih publikacij ter publicističnih stvaritev, ne smemo prezreti prevodov. Naj med njimi zapišemo besedo, dve o prevodih iz jugoslovanske književnosti. Tudi kritična beseda o teh delih ni nič novega. Vsi vemo, da prevodi iz jugoslovanskih književnosti nimajo ugodnega sprejema pri slovenskih bralcih. Dela morajo biti že nadpovprečno kvalitetna, da imajo pri naših bralcih uspeh. Deloma je v tem tudi nekaj predsodkov, deloma pa je vzrok v tem, da izbor ni bil vedno najboljši. Še toliko bolj velja vse to za partizansko in vojno literaturo. Zato se dogaja, da imajo slovenske založbe pomisleke pri izdajanju prevodov iz srbohrvatske literature, čeprav čutijo svoj moralni dolg do nje.

Sicer pa je teh prevodov letos izredno malo, dve, tri knjige, ki jih je komaj mogoče omeniti. Čosićevo Ognjeno leto v zbirki zbranega dela tega najbolj branega jugoslovanskega pisatelja, Dušana Kalića taboriščni roman Zatemnjena stran in pa Selimovićeve Tišine, to je pravzaprav vse. Ognjeno leto je odličen tekst o vstaji ljudstva Bosanske krajine v letu 1941 in vredno večje pozornosti, kot jo uživa. Res pa je, da to delo ni novo, saj ga je ista založba (Državna založba) izdala že pred leti kot samostojno publikacijo. Drugi omenjeni tekst, ki je izšel pri Borcu, je šibkejši tekst z motiviki taborišč. Delo je umetniško premalo prepričljivo, da bi nas zgrabilo in osvojilo, zlasti še, ker imamo nekaj odličnih tovrstnih del v svetovni literaturi, ta dela pa poznamo tudi pri nas. Selimovićeve Tišine so svojevrsten tekst in v njem se pisatelj, po rodu iz Bosne, docela svojevrstno ukvarja z vojno. Gre pa za zbirko črtic, ubranih na isto temo: težave partizana, ki se vrne iz vojske. Pomanjkanje notranje dinamike in prevelika monotonost, pisateljeva obrnjenost v notranji svet meditacij, vse to bo slovenske bralce odvrčalo od dela. Toda založba Obzorja je vendarle storila prav, da je tega pisatelja vsaj predstavila bralcem. Na splošno pa niti ta niti druge slovenske založbe očitno niso dovolj skrbno iskale dobrih del s srbohrvatskega in makedonskega jezikovnega področja (pa ne mislimo samo na dela s partizansko in vojno tematiko), kajti sicer bi vendarle lahko našle tudi tekste, ki bi pritegnili sicer nezainteresirane slovenske bralce. In to založbe,

ki se sicer ponašajo z velikim številom prevodov iz leposlovja.

V letu 1968 pa so zato slovenske založbe izdale več prevodov iz drugih jezikov in to leposlovnih del kot tudi knjig neleposlovnega značaja. Del s tematiko vojne pa tudi revolucije.

Avtor romana Most na reki Kwaju Pierre Boule je napisal tudi roman Gosposki poklic, vohunsko zgodbo iz druge svetovne vojne. Slovenski prevod je izdala založba Obzorja, ki je posredovala tudi roman znanega avtorja vojaških romanov Hansa Hellmuta Kirsta Zadnja postaja. Roman o denacifikaciji nacistične vojske osvetljuje kos sodobne nemške zgodovine, kakor je njena kritična podoba tudi roman Stefana Amberga Divja leta. Hemingwayev roman Čez reko in med drevje se vsaj posredno tudi dotika vojne. Ista založba je izdala znani roman Solohova Tihi Don, roman o revoluciji med donskimi kozaki. Roman sicer tudi slovenski bralci že poznajo po prejšnjih izdajah, vendar ga v tej zvrsti literature le ne smemo prezreti. Pri Borcu je izšla knjiga spominov nekdanjega šefa britanske vojaške misije pri Glavnem štabu NOV Fitzroya Macleana. Odlično napisana pripoved je lahko v dokaz, kako je mogoče napisati dobra tovrstna dela. Kot je na primer knjiga Vlada Šegrtja Kri na kamnu primer slabo napisane dokumentarne knjige o osvobodilnem boju v Hercegovini. Pomurska založba nam je posredovala odlični roman češkega pisatelja Bohuslav Brezovskega Večni ljubimci, roman o češkem stalinizmu in njega usodnih posledicah. Roman o Robespieru (DZS) posega v francosko revolucijo, roman nemškega sodobnega avtorja Günterja Grassa Pločevinasti boben, ki je izšel pri isti založbi, pa se dotika nacizma in vojne v Nemčiji, o kateri piše v kritično angažiranem tekstu. Z zamudo je v slovenščini izšla prva knjiga spominov de Gaulla, ki predstavljajo ne samo zanimivo pripoved o zakulisnem dogajanju v zadnji vojni, temveč so tudi dragocen zgodovinski vir. Skoraj hkrati je prišla med naše bralce knjiga o tragični smrti v Dallasu Predsednikova smrt, katere avtor je ameriški publicist William Manchester. To je vsekakor izredno delo in je prav, da ga je Mladinska knjiga posredovala tudi našim bralcem. Ista založba je začela izdajati zbirko Pričevanja, zbirko aktualnih knjig, v kateri smo dobili dva teksta, vredna omembe. Prvi govori o kubanskem revolucionarju Che Guevari, drugi o črnem apostolu nenasilja Martinu Luthru Kingu. Ista založba nam je posredovala roman avstrijskega

naprednega pisatelja Franza Xaverja Fleischhackerja Upor v Kotoru, posvečen vstaji kotorskih mornarjev ob koncu prve svetovne vojne. Potem moramo za beležiti še Kriegerjev roman Odvetnik za ločitve (založba Lipa) ter dvojce dokumentarnih del, prevodov iz češčine. D. Hamšik in J. Pražak sta napisala zanimivo pripoved o atentatu na Heydricha, Karel Pichlik pa knjigo o povratnikih iz ruskega ujetništva leta 1918, povratnikih, ki so sejali seme upora in revolucije. Prešernova družba je izdala Pattonov roman Jokaj, obljubljena dežela in tako naprej. Ni naš namen, da bi v tem pregledu izčrpno navedli prav vse prevode. Ker bo dokaj teh knjig izšlo še proti koncu leta, je tudi iz teh razlogov ta pregled tujih del nepopoln. Toda že našeta dela nam kažejo, da je leposlovnih del, ki govorijo o vojni in revoluciji, pa tudi dokumentarnih del na to temo v tujih jezikih dovolj. In da so naše založbe nekaj odličnih tovrstnih del z uspehom predstavile tudi slovenskim bralcem.

Kaj naj torej ugotovimo ob zaključku tega pregleda izdaj v letu 1968? Predvsem to, da smo s sorazmeroma kvalitetno žetvijo slovenskih izvirnih lepo-

slovnih tekstov na temo vojne, partizanstva in revolucije zadovoljni. Da so izdana dela kvalitetna in polna umetniškega prizadevanja, kar je seveda poglavito. Letos smo prvič omenili dvojce knjig z dramskimi deli, pa tudi poezija ni samo pastorek. Preseneča manjše število dokumentarnih del domačih avtorjev, za katere sicer vemo, da pišejo, pripravljajo in snujejo in da bomo tovrstnih del še dobili. Preseneča nas, da nekatere založbe sorazmeroma slabo skrbijo za izdajanje teh del, da pač nosi zavod Borec, seveda že po svojih primarnih nalogah, težo teh izdaj. Še bolj nas preseneča veliko število knjig s partizansko in vojno tematiko, knjig, ki so izšla v tujih jezikih in smo jih prevedli v slovenščino. Večinoma gre za kvalitetna dela, pri prevodih iz srbohrvaščine pa smo bolj tolerantni. Seveda pa je prav izdajanje jugoslovanske literature, pa naj bo ta kakršnekoli zvrsti, poseben slovenski založniški problem. In še to: leto 1968 je bilo samo eno leto, čas pa teče naprej. Kmalu bomo lahko spregovorili že o novih načrtih in priprava slovenskih založb v letu 1969. S pogledom nazaj smo še kar zadovoljni, zdaj pa že skoraj gledamo naprej.

S. R.

MIŠKO KRANJEC: SVETLIKANJE JUTRA

Ob šestdesetletnici Miška Kranjca je Pomurska založba v Murski Soboti razveselila slovenske bralce z novo Kranjčevo knjigo SVETLIKANJE JUTRA. Ta »povest mlade rasti« — tako jo je označil pisatelj sam — izdana v nadpoprečno lepi opremi — zasnoval jo je Jože Brumen — predstavlja najlepšo počastitev pisateljevega življenjskega jubileja. Kajti gre za kvalitetno delo, ki ob Kranjčevi šestdesetletnici prča o pisateljevi ustvarjalni moči, in za umetniško zrelo stvaritev, ki je dokaz pravilne poti v Kranjčevi umetniški poti. Kajti prav takrat, ko se je Miško Kranjec ubadal s težavami svoje partizanske tetralogije o XIV. diviziji, tetralogije, ki še zlepa ni dokončana in jo je literarna kritika tudi različno ovrednotila, je Kranjec presenetil slovensko javnost z avtobiografsko izpovedno knjigo Mladost v močvirju. Z njo se je spet povrnil v svoj

prekmurski svet, v svet svojih malih, preprostih ljudi, njihovega trpljenja in vsakdanjih usod, k svoji najbolj pristni tematiki in k svojemu mehkeemu, lirično-epskemu izpovednemu načinu pripovedi. Zato je bila knjiga Mladost v močvirju tudi izredno toplo sprejeta in enoglasno odlično ocenjena. In kot nadaljevanje tega dela je prav ob pisateljevi šestdesetletnici prišla v roke slovenskih bralcev druga knjiga njegove avtobiografske izpovedi, Svetlikanje jutra. Tudi to Kranjčevo najnovejše delo lahko ocenimo kot odlično stvaritev.

Močvirje ni samo svet, preprežen z vodami, blatom, meglami in vetrovi okrog pisateljeve rojstne vasi Velike Polane. Močvirje je tudi simbol za prekmursko revščino, preprostost in zaostalost. Iz te revščine se je pisatelj izkopal, ko je po koncu prve svetovne vojne odšel v Ljubljano v šole. Medtem ko v pr-

Ivan Vavpotič: Podoba
Ivana Cankarja pri
17. peh. polku »Kranj-
skih Janezov« v Juden-
burgu, risba 1915

vi knjigi svojih spominov na mladost prikazuje pisatelj še vojni in povojni revolucionarni čas v rodnem Prekmurju, se v svoji najnovejši knjigi Svetlikanje jutra posveča predvsem sebi in ljubljanskemu okolju, kamor ga je zaneslo. Iz komaj osvobojenega Prekmurja je Miško Kranjec neposredno po vojni odšel v gimnazijo v Ljubljano. Tu so ga sprejeli v Marijanišče, v zavod, namenjen bodočim duhovnikom. Pečat temu prvega obdobju Kranjčevega življenja v Ljubljani je dalo predvsem zavodsko življenje, deloma pa tudi nekajmesečno zdravljenje v ljubljanski bolnišnici, kjer si je zdravil boleznj prekmurske zaostalosti, trahom in garje. Z mestom samim se v tem svojem začetnem obdobju v Ljubljani ni dosti srečal. Zato pa so toliko pomembnejše vplivali nanj ljudje, ki naj bi ga v zavodu vzgajali, vodja, vzgojitelji, prefekti in sestre. Srečanja z enim in drugim so mlademu fantu vtisnila neizbrisni pečat v njegovo duševnost. V prekmurski preproščini vzgojena in podedovana pobožnost je sicer

v katoliškem vzgojnem zavodu doživljala sprva nove spodbude. Toda bistremu fantu so srečanja z ljudmi vendarle rodila tudi kritične misli. Mladostnikova vera je bila postavljena pred dvom. Ostale so zunanje sledi pobožnosti, kasneje so izginile tudi te. Kakor je bilo sicer v materialnem pogledu bivanje v zavodu, kjer je podeželski študent užival brezplačno oskrbo, izredno ugodno, tako je vendarle zmagala svobodoljubna misel. Kranjec se je že toliko prekalil, da se je odločil, da ne bo duhovnik. In tako si je zunaj Marijanišča poiskal svoj dijaški dom. Kljub temu pa je bilo bivanje v Marijanišču za Miška Kranjca vendarle vsaj nekoliko koristno. Ob spoznavanju življenja in ljudi katoliškega zavoda ter ob dogodkih v Trbovljah se je rodila tudi njegova revolucionarna zavest. Tudi njegova usmeritev v literaturo izvira od takrat. Ozračje v zavodu je bilo naklonjeno umetniškemu ustvarjanju. Po poskusih v glasbi in v slikarstvu se je Miško Kranjec odločil za literaturo ter začel sodelovati pri dijaških

listih in lističih. Potem je prodril v liste izven zavoda in tako začel svojo literarno pot.

Vse to Kranjčevo srečanje z zavodom, z gimnazijo, z Ljubljano, z umetnostjo, predvsem literaturo, njegovo doživljanje dogodkov, ki so tedaj pretresali slovensko javnost, vse to je predmet pripovedi knjige Svetlikanje jutra. Ne gre samo za pripoved o ljudeh, ki jih je srečal, o dogodkih tedanjega časa in lastnih doživetjih šole, bolnišnice, zavoda, mesta, za pripoved o spoznavanju erotičnih vzgibov, socialnih krivic, pa čeprav je tudi ta pripoved dokumentarno dragocena in zanimiva. V Svetlikanju jutra gre vse bolj za pisateljevo avtobiografsko izpoved, za izpoved mladega človeka, izpoved o notranji preobrazbi, zorenju, ko se je njegova mladostna narava otresala privzgojenih lastnosti, do

življala spopad z okoljem ter zorela v samostojno osebnost. Prav zaradi te komponente knjige je ta Kranjčeva stvaritev toliko dragocenejša in tudi tehtnejša.

Pripoved sama pa je v knjigi tipično Kranjčeva, široka, stvarna, prepletena z mladostnimi reminiscencami, z lirizmom, pa čeprav se pisatelj sem pa tja tudi ne more otresti vloge dokumentarista in se prelevi iz pisatelja in umetniškega oblikovalca v kronista. Na primer tam, ko nam po vrsti predstavlja svoje vzgojitelje. Toda to so le kratke epizode knjige, ki se sicer vseskozi lepo bere, ki je napisana tako, da bralca pritegne in mestoma tudi prevzame. Vsekakor jo zato lahko označimo kot enakovredno nadaljevanje Mladosti v močvirju, predvsem pa kot zrelo umetniško stvaritev, vredno imena Miška Kranjca.

S. R.

PREBUJENJE — NOVA ANTOLOGIJA PARTIZANSKE PROZE

»Literarni delež slovenskih književnikov v narodnoosvobodilnem boju je bil, če pomislimo na razmere, v kakršnih so dela nastajala, velik in pomemben. Usodni proces boja proti nevzdržnim socialnim razmeram in do skrajnosti ogrožen nacionalni obstoj sta povzročila, da so se na istih pozicijah srečali pesniki in pisatelji vseh literarnih smeri in generacij, česar dotlej v naši kulturni zgodovini skorajda nismo poznali. Sicer drži, da sta se začeli konsolidacija in relativno izravnavanje različnih smeri v slovenski književnosti pod pritiskom socialnih razmer in socialno revolucionarne misli že v tridesetih letih našega stoletja, ko se pojavi in prevlada misel o neposredni družbeni vlogi književnosti. Popolnoma pa se je uresničila šele v letih narodnoosvobodilnega boja. Pisatelj je ustvarjal povsod: v ilegali in v partizanih, v ječah in taboriščih. Postal je resnični glasnik teženj svojega ljudstva, povezanost med enim in drugim je šla v nesluteno širino.

Tudi partizanska proza se razlikuje od predvojnega ustvarjanja. Najbolj priljubljena literarna zvrst so črtice in krajše novele. Opis dejanja je sad resničnega dogodka, ki ga je doživel pisatelj sam ali mu ga je pripovedoval

soborec. Razvija ga premočrtno in ga privede do logičnega zaključka. Zagovarja splošna človeška pravstvena načela, katerih vrednost je prav življenje v vojni močno poudarilo...«

To je nekaj besed iz uvoda v knjigo partizanske proze, knjigo z naslovom PREBUJENJE, ki jo je uredil in ji uvod napisal Emil Cesar, izdal pa zavod Borec v Ljubljani. Ko urednik tako označuje naravo partizanske proze in nje pomen, ko podaja nato kronološki pregled razvoja te proze in predstavlja posamezne avtorje s prikazom njihovih del, na koncu svojega uvoda Emil Cesar poudarja, da je bila književnost sestavni del našega življenja v tistem času in je zato postala močno mobilizacijsko sredstvo, ki je dajalo moči za nadaljnji boj. Liki, ki jih pisatelji prikazujejo, so svojiski, motivno pa pisatelji zajemajo najraje snov iz dramatičnih elementov boja za svobodo. Težišče pisanja ni na meditaciji, temveč na dialogu in akciji. Kljub temu da književniki ne zametujejo pri ustvarjanju namerno estetskih vrednot, so v resnici marsikdaj daleč od tega. Čas ni dovoljeval poglobljanja v delo, zahteval je takojšnjo reakcijo. Razdalja med umetnikom in umetnino je povsem odpadla. Književnost v na-

Hinko Smrekar: Slovenski literati, 1913, akvarelirana risba

rodnoosvobodilnem boju pomeni tudi prelomnico v nadaljnji umetniški rasti domala vsakega posameznika.

Zaradi vsega tega je pomen literarnega ustvarjanja v letih narodnoosvobodilnega boja velik in presega tako po širini kot tudi po uspešno opravljenem delu slovenski okvir,« končuje svoj uvod Cesar. In dodaja: »Zavzema pomembno mesto v literaturi jugoslovanskih narodov, hkrati pa tudi v literaturi progresivnih gibanj teh dni v Evropi.«

Ob upoštevanju teh tehtnih in stvarnih besed urednikovega uvoda se lahko samo čudimo, da vsa dolga leta, odkar je že konec vojne, nismo dobili antologije partizanske proze, ki naj bi to pomembno obdobje slovenske književnosti dostojno prikazala domačemu in tudi tujemu bralcu. Če izvzamemo dve, tri

knjige, ki so vsebovale dela, nastala med vojno, pa tudi dela, ki so o vojni pripovedovala (v mislih imam izdajo partizanske proze *Beseda naše borbe* in dve izdaji knjige z naslovom *Upor*), partizanske proze do sedaj nismo imeli predstavljene v reprezentativni izdaji. Sicer tudi izdaja v knjigi *Prebujenje* ni reprezentativna, je pa zato toliko tehtnejša, ker je namenjena predvsem spoznavanju in preučevanju partizanske proze. Dela, ki so objavljena v tej zbirki — in gre izključno za dela, ki so nastala med osvobodilnim bojem — so večinoma znana bodisi iz samostojnih knjig posameznih avtorjev, deloma iz zbirk in celo šolskih izdaj. Antologija partizanske proze v redakciji Emila Cesarja torej ni namenjena toliko branju kot bolj spoznavanju in preučevanju partizanske

proze. Namenjena je analizi te slovenske književnosti, ki seveda zavzema, kot ugotavlja urednik v uvodu, nadvse pomembno mesto v razvoju slovenske literature. Študijsko naravo knjige pa daje delu predvsem uvod, ki je dovolj tehten, izčrpen in temeljit, da vsestransko obdela partizansko prozo, nje predstavnike in označuje vse njene bistvene značilnosti, pa tudi logično poudari nje pomen, čeprav se v objektivno, kritično estetsko analizo objavljenih del ne spušta.

Avtor knjige v spremni besedi tudi prikazuje načela, ki jih je uporabil pri izboru in sestavi svoje antologije. Izbor je nastal z namenom, da predstavi prozo ustvarjalnost slovenskih književnikov v letih narodnoosvobodilnega boja. Zato vsebuje samo dela, nastala v tem času. Teksti so objavljeni v prvotni obliki, knjiga pa ima sicer tudi uvod in opombe, kar vse naj bi današnjemu bralcu približalo posamezna dela, čas, v katerem so nastala kakor tudi posamez-

ne avtorje. Razvrstitev v knjigi bi morala biti kronološka, je pa dejansko smiselna, ker bi bila sicer zbirka premalo strnjena. V antologiji so zastopani Ciril Kosmač, Ferdo Kozak, Matej Bor, Bogo Flander-Klusov Joža, Miran Jarc, Ferdo Godina, Danilo Lokar, Bogomir Magajna, Jože Javoršek, Tone Seliskar, Vitomil Zupan, Karel Grabeljšek, France Bevk, Miha Klinar, Ivan Potrč, Juš Kozak, Makso Snuderl, Anton Ingolič in Miško Kranjec. Morda bi mednje sodil še kdo drug, toda knjiga nam z izbranimi deli vendarle popolno predstavlja tako slovensko književnost v narodnoosvobodilnem boju kot tudi nje predstavnike. Tehten uvod, biografski podatki in opombe, vse to knjigo samó izpopolnjuje. Tako bo Prebujenje, knjiga partizanske proze ostala verjetno dalj časa eno temeljnih del za spoznavanje literarne tvornosti med osvobodilnim bojem in bo s to ustvarjalnostjo temeljito, čeprav ne tudi kritično, seznanjala naše in tuje ljudi. S. R.

SLOVENSKI IZSELJENSKI KOLEDAR 1969

XVI. letnik. Izdala Slovenska izseljenska matica v Ljubljani 1968.

O plemenitih ciljih Slovenskega izseljenskega koledarja menda ni treba izgubljati besed, prav pa je, da pregledamo njegovo rast, upadanje ali večanje njegove učinkovitosti v slovenskih domovih po vseh svetovnih kontinentih oziroma v blizu petdesetih deželah, še zlasti ob ugotovitvi, da ta vsakoletna publikacija opravlja poslanstvo kulturno-prosvetnega poslanca pri naših izseljencih že celih petnajst let. Po drugi svetovni vojni seveda! Poglejmo, kaj prinaša svojim naročnikom v prihodnjem koledarskem letu — 1969!

Najprej sam koledar! Okusno je vsak mesec opremljen s črtico ali odlomkom iz slovenske klasične književnosti, od Cankarjeve »Skodelica kave« do Golieve pesmi »Ribniška Jerica«. Enako so dnevom in mesecem dodane ilustracije naših priznanih likovnih umetnikov: J. Ciuhe, M. Sedeja, V. Lakoviča, I. Šubica, M. Vouk-Štihove in Fr. Miheliča.

Izseljencem so prirejeni nadaljnji prispevki, ki kar se le da poljudno opi-

sujejo aktualna politična dogajanja v domovini, razne obletnice, kot so 100-letnice slovenskih taborov v Ljutomeru, Žalcu in Šempasu, 75-letnica slovenske planinske organizacije, 150-letnica svetovno znane Postojnske jame, 1900-letnica mesta Ptuja (prihodnje leto — 1969!), 85-letnica priljubljenega slikarja Maksima Gasparija, 150-letnica rojstva mnogih ponarodelih pesmi Miroslava Vilharja, 25-letnica ljudske vstaje na Primorskem itd., itn.!

Zatem so se zvrstili znani naši mojstri peresa in fotografske kamere ter v večjih ali manjših orisih, prikazih, reportažah in številnih enakih oblikah komuniciranja predstavili svojim rojakom v novih domovinah širok po svetu naš gospodarski in kulturni razvoj, kompleksno in v detajlih, se pravi, po pokrajinah oziroma naseljih. Te prikaze so pretkali s pesmimi naših pesnikov O. Župančiča, L. Krakarja, M. Bora, C. Vipotnika, S. Kosovela in drugih, od katerih pa so nekaterim objavljene tudi prepesnitve v tuje jezike, tako npr.: »Iz težkih dni« C. Vipotnika, »Noč, daljša od upanja« L. Krakarja in »Nihilomelanholija« S. Kosovela ter drugih v francoščino.

No, koledar ne bi utemeljeno nosil naslova »izseljenski«, če bi pripovedoval zgolj o »stari« domovini, o Sloveniji, če ravno mu naj bi bil le poglavitni namen. Nujno je namreč, da prav ta publikacija, ki ji je določena že po obliki daljša doba branja, najmanj prihodnje koledarsko leto namreč, nenehno krepi medsebojno zvezo Slovencev doma in izseljencev v tujih krajih, kamor so se pač bili zatekli v iskanju boljšega kosa kruha, kakor jim ga je morda lahko dal stari domači kraj, bodisi oni sami bodisi že njihovi starši ali celo dedje, pradedje. Mislimo namreč na medsebojno obveščanje, ko jih mi seznanjamo z zanimivostmi pri nas in oni nas o svojih posebnostih!

To vlogo so prevzeli prispevki »Združenja Jugoslovancev v Franciji«, »Naši izseljenci v Argentini«, »Slovensko delavsko podporno društvo EDINSTVO v Cordobi«, »Slovensko društveno življenje v Braziliji do druge svetovne vojne«, »O prvih jugoslovanskih izseljencih v Avstraliji«, »Slovenija—Amerika«, »Ameri-

ška dobrodelna zveza« (v slikah), »Dramsko društvo IVAN CANKAR v Clevelandu« in drugi članki. Za konec koledarja je uredništvo rezerviralo nekaj zdravega humorja, kot je npr. Mlakarjev »Trebušnik na Triglavu«.

Če hočemo izpolniti na začetku te informacije dano obljubo, moramo javno ugotoviti, da je XVI. letnik Slovenskega izseljenskega koledarja za 1969 izboljšal tako svojo vsebino kakor tudi obliko in — kar ni ravno med zadnjimi odlikami — izdajatelj je pospešil dostavo do zadnje možnosti našega časa. Koledar so namreč letos dostavili v Ameriko in Kanado — z letali.

Urednicama, Zimi Vršajevi in Mili Šenkovi, gre vse priznanje za opravljeno ne ravno lahko delo. Koledarju samemu pa želimo pot na čim več knjižnih polic pri nas, javnih in zasebnih. Vsestranska podpora kulturno prosvetnim prizadevanjem Slovenske izseljenske matice pa je tako ali tako častna dolžnost slehernega slovenskega rodoljuba.

J. S.

TONE FERENC: NACISTIČNA RAZNARODOVALNA POLITIKA V SLOVENIJI V LETIH 1941—1945

*Knjižica NOV in POS 35. Založba
OBZORJA, Maribor 1968. Strani 880
kvart formata.*

Čeravno je vzrok za nastanek posebne »Knjižice NOV in POS« malone že vsesplošno znan, ga ponovimo! Vsaj v kar se le da skrajšanem obsegu. Med koncem NOV in zapisovanjem spominov, pa naj gre za njene udeležence ali zgolj sodobnike, je minilo dvajset pa tudi več let. Se pravi, da so ti spomini že po sili narave »obledeli«, »oslabeli« ali kakor koli že hočemo označiti njihovo zmanjšanje verodostojnosti. To pa hkrati pomeni, da so negotovi oziroma neprepričljivi in, kar je najvažnejše, na njih ni moč graditi ničesar, niti povesti, kaj šele razširjeno zgodovino, s katero bi tako ali drugače poučevali prihodnje rodove. — Takih »spominov« na NOV je že kar za cel gozd, v katerem se kaj rad izgubi sleherni bralec oziroma človek, ki bi si rad čimbolj živo ustvaril podobo tistega obdobja naše preteklosti, ki mu ni najti enakega.

No, da bi te bolj ali manj subjektivne in mestoma z znanstvenimi izsledki celo nasprotujoče si »spomine« podprli z okvirnimi obravnavami NOV, zlasti z deli, ki naj razišejo obdobje 1941—1945 v razvoju, se pravi z vzroki, povodi in stoterimi navzkrižnimi silnicami, so pri glavnem odboru ZZB NOV Slovenije formirali posebno »komisijo za obujanje tradicij NOV«.

Ta komisija je izdelala dolgoročni plan, po katerem naj bi »Knjižnica NOV in POS« obsegala nad štirideset samostojnih del, ki bodo izhajala v raznih založbah in tudi ne glede na zaporedje, natančno določeno po komisiji. Tako so že izšla dela s »tekočo« številko, na primer 19., 25., 32., 33. in — tu ocenjujemo — 35., s polnim naslovom »Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941—1945«, medtem ko bodo druga dela sledila pač po tem, kako se bo avtorjem posrečilo končati in pripraviti za javnost.

Preden se lotimo vsebine, naj pove-
mo še nekaj podatkov! Rokopis je po-

trdila komisija za zgodovino na seji 11. aprila 1968. Strokovna recenzenta komisije sta bila dr. Dušan Biber in Milan Zevart. Knjigo je lektoriral Franc Vogelšek, opremil pa Vlado Lakovič. Skice so delo Matjaža Vidica, vse v knjigi objavljene fotografije pa so iz muzeja ljudske revolucije Slovenije.

Avtor Tone Ferenc je hotel, kakor pravi sam v uvodu, obdelati nacistično raznarodovalno politiko v Sloveniji v letih 1941—1945 na temeljih doma in v tujini zbranega gradiva, kolikor ga je le moč doseči. Iz tega okvira je pravzaprav izločil samo tri, najpomembnejša, vprašanja: 1. množično deportacijo Slovencev, 2. naseljevanje Nemcev ter 3. ponemčevanje slovenskega prebivalstva na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem. Vse drugo je pustil ob strani, tako na primer raznarodovalno politiko na Koroškem, predvsem ker je vsekakor le dokaj različna od politike na Štajerskem in Gorenjskem.

Toda, da bi prikaz nacistične raznarodovalne politike na Slovenskem bralci lažje razumeli, je Tone Ferenc že v uvodu orisal v bistvu enako raznarodovalno politiko »tretjega rajha« v Evropi, predvsem v Avstriji, na Češkem, na Poljskem in v Rusiji, prav tako v obdobju od 1938 do 1945. S to primerjavo je izredno uspel, kajti končni namen nacistov se povsem odkrije, brž ko postane očitno, da so nemškemu »tisočletnemu« načrtu »na poti« vsa ljudstva tja do črte Ladoško jezero—Valdajsko hribovje—Brjansk—Črno morje.

Še posebno, če se seznanimo s tako imenovanim »Generalplanom Ost«, po katerem naj bi deportirali v zahodno Sibirijo 31 milijonov Rusov, 11 milijonov Rusov pa naj bi ponemčili oziroma po katerem naj bi deportirali tudi 20 milijonov Poljakov, potem menda ne more biti najmanj dvomljivo, kaj so nacisti določili skromnemu »milijonu« Slovencev?!

Od kdaj so pravzaprav nemške imperialistične pretenzije v Sloveniji? Na to vprašanje odgovarja Tone Ferenc zelo nadrobno, pa tudi malone od začetka, se pravi, od obdobja, ko so se naši predniki naselili v novi domovini, po ločitvi od drugih slovanskih narodov. Avtor govori, da je treba šteti za prvo (in hkrati najdaljše) obdobje germanizacije na Slovenskem od 9. do srede 19. stoletja. Drugo temu takoj sledi, medtem ko je nacistična okupacija leta 1941 pravzaprav že tretji poskus germanizacije na slovenskem Štajerskem in Gorenjskem. To okvirno razdelitev utemeljuje avtor z vsemi ustreznimi dejstvi in statistikami.

Razumljivo je, da zavzema večji del knjige »Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih od 1941 do 1945« III. in z njim seveda najtesneje povezano IV. poglavje: »Množične deportacije Slovencev« ter »Položaj in življenje Slovencev v izgnanstvu«. Obe poglavji skupaj zavzemata skoraj 400 strani ali zelo blizu polovice knjige.

Kot dober razlagalec zgodovine avtor sleherno obdobje ostro oriše, tako da je razlika nadvse očitna. Za vsako od treh področij izseljevanja Slovencev, Srbijo, Hrvaško in Bosno ter Nemčijo, Tone Ferenc posebej prikaže priprave za sprejem in razmestitev izgnanih Slovencev v novih krajih, nadalje njihov položaj v novem okolju, seveda pa tudi specifične situacije. Tako je poseben prostor posvečen za povezavo izgnancev z narodnoosvobodilno vojno, poseben za položaj izgnanih duhovnikov, poseben za prisilno delo, prehrano in tako dalje, skratka, usoda slovenskih izgnancev je razvidna ločeno po specifičnostih in krajih, kamor so jih nacistični okupatorji izselili iz njihove domovine.

Ko ob teh ugotovitvah pomislimo, da so kraji, kamor so nacistični krvniki izganjali Slovence, bili raztreseni skoraj po vsej srednji Evropi, se nam poraja vprašanje, ali je s tako obsežnega območja sploh mogoče zbrati nesporne podatke za znanstveno zgodovino? Na to vprašanje nam je odgovoril avtor sam v svoji uvodni besedi. V njej pravi, da ga je nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji zamikala, ko se je začel temeljiteje ukvarjati z zgodovino druge svetovne vojne in še posebej z zgodovino narodnoosvobodilnega boja, toda, da se je z njo zares pobliže seznanil, je moral prehoditi malone tudi vso srednjo Evropo, vsa večja središča, v katerih so ustrezni arhivi. Med njimi so: Institut für Zeitgeschichte v Münchnu, Politisches Archiv des Auswertiges Amtes v Bonnu, Deutsches Zentralarchiv v Potsdamu, Public Record Office v Londonu, Foreign Office Library v Londonu, Glowna komisija badanja zbrodni hitlerovskih v Poljsce v Varšavi, National Archiv v Washingtonu itd., itd.!

Jugoslovanski inštituti oziroma ustanove, ki se tako ali drugače ukvarjajo s preučevanjem zgodovine, so razumljivo prav tako vštet med mesta, kjer je avtor pregledal ohranjene dokumente, ki zadevajo nasilno izseljevanje Slovencev med NOV.

Sicer pa je Tone Ferenc slehernemu poglavju v knjigi priključil opombe »pod črto«, v katerih so zbrani vsi viri

za raziskovanje druge svetovne vojne, razvrščeni po svojih naslovih in po naslovih zavodov, ki jih hranijo. Na koncu sta še kazali osebnih in krajevnih imen, tako da je s tem nadvse olajšana pot bodočemu zgodovinarju oziroma specialno preučevalcu nacističnega genocida.

Osvetlitev raznarodovalne nacistične politike na Slovenskem je zahtevala med drugim tudi oris nacističnih poskusov, da bi izpraznjeno slovensko ozemlje naselili z Nemci. Gre za naseljevanje Posavja in Obsotelja ter za druge dele slovenske Štajerske in na Gorenjskem. To poglavje (V.!) odpira pred bralcem mestoma povsem nova spoznanja o peklensko neusmiljeni načrtnosti nacističnih okupatorjev. Da, doslednosti tem uničevalcem ni moč očitati!

O tem govori naslednje, VI. poglavje, »Ponemčevanje slovenskega prebivalstva«. Med prvimi ukrepi je bilo pospešeno spreminjanje videza dežele, ki sta mu sledili uničevanje slovenskega družbenega življenja in uničevanje slovenske kulture.

S prizadevnostjo znanstvenika nam Tone Ferenc prikaže ves sistem organizacij, s katerimi so nacisti nameravali doseči svoj zadnji cilj: »vrniti« malone vso srednjo Evropo in k temu precejšen del vzhodne Evrope pod absolutno nadoblast Berlinal!

Do kakšnega absurda je Hitler pogljal nacistični stroj, razodeva med drugim njegov »ukaz« v Mariboru leta 1941: »Machen Sie mir die Untersteiermark wieder deutsch!« — Tudi ta njegova »velezmota« je povzročila nepopisno gorje na Slovenskem in okrepila zgodovinsko nujen odpor.

Ne »Štajerska domovinska zveza« ne »Koroška ljudska zveza« nista mogli obrniti koles razvoja. Zaman so bili »zaščitenci«, zaman »presajanje« Slovencev v »tretji rajh«, zaman politično in raznarodovalno delo ter drugi številni »izumi« nacističnega okupatorja na Slovenskem v letih 1941—1945!

Na začetku te informacije smo zapisali med drugim tudi to, da se bralec stoterih spominov na NOV, ki so jih napisali doslej udeleženci in sodobniki že kar za »cel gozd«, kaj rad izgublja glede na glavni namen takih in enakih izrazito subjektivnih spominov in »spominov« kot njihovih očitnih negativnih posledic. Nič čudnega, saj je že znana stvar, da vsakdo »po svoje« vidi dogodek oziroma spremlja dogajanje. Z edino izjemo *znanstvenika!* Znanstvenik je raziskovalec, ki zbere celotno dosegljivo gradivo, ga nepristransko osvetli iz najrazlič-

nejših zornih kotov ter šele nato izlušči absolutno veljavne ugotovitve. Pa še tem dopušča možnost — izpopolnitve in v skrajnem primeru celo temeljne korekture.

Tone Ferenc je storil tako. Znanstveni obdelavi nacistične raznarodovalne politike na Slovenskem v letih 1941—1945 je dodal zajeten »pregledni oris uporabljenih virov in literature«, ki je dokaz uporabe in obenem napotek tistim, ki žele še nadrobnejših podatkov.

Ko avtor našteva te subjektivne spomine in več ali manj nezanesljive »spo-

Hinko Smrekar: Slovenski literati (detajl), 1913, akvarelirana risba

mine« na NOV, pa — vsaj tako se zdi — izpušča izredno priložnost za obširnejšo, natančnejšo označitev, oceno trdnosti trditve v njih.

Nekaj primerov!

Za članek Vinka Munde »Ob 20-letnici izгона slovenskih duhovnikov« v publikaciji NOVA POTA 1961 pravi T. Ferenc, da »je opisal izgon duhovnikov lavantinske škofije«, čeravno bi določnejša ocena bila skorajda nujna. Znanstvenik s priznanjem, kakršen je prav Tone Ferenc, bi bil za tako oceno vsekakor povsem legitimiran.

Zelo »redkobeseden« je dalje dostavek naslovu Staneta Terčaka »Ukradenih otrok« 1962. Glasi se: »Vprašanja deportacije slovenskih otrok v Nemčijo in njihovega pomemčevanja se je lotil Stane Terčak.«

In pa: »Vrednost njegove knjige je predvsem v zastavljenih vprašanjih in zbranem gradivu, manj pa v obdelavi zbranega gradiva.« — Za tako obsežno knjigo in zlasti s tako »evropsko« zanimivim medvojnim dogajanjem, kakršno je kraja otrok, je to — poudarjamo, da gre za *znanstveno* razpravo »Raznarodovalna nacistična politika na Slovenskem v letih 1941—1945« — nemara le premalo. Ali morda ne?

Ali tretji primer: Fran Roš »Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945« v založbi OBZORJA, Maribor 1967! Čeravno gre za knjigo, ki obsega nad 500 strani kvart formata, kar je šteti nedvomno za veliko publikacijo, beremo v končnem orisu uporabljenih virov in literature v pričujoči knjižni novosti le toliko:

»O deportacijah Slovencev, zlasti o življenju slovenskih izgnancev v Srbiji je to knjigo napisal Fran Roš po lastnih spominih in po izjavah drugih izgnancev.«

In pa: »To je prvo obsežnejše delo o življenju slovenskih izgnancev v tujini, takšnega še nimamo niti za Bosno in Hrvatsko niti za Nemčijo.«

Drži, vendar je samo toliko nemara le premalo, ker je knjiga »Slovenski izgnanci v Srbiji 1941—1945« v bistvu le zbirka subjektivnih prispevkov, napisanih malone v vseh primerih šele dvajset let po dogajanju od nekaj desetih izgnancev, kar pa je malo verjetno, da bi lahko predstavljalo resnična doživetja okrog osem tisoč Slovencev, ki jih je okupator prisilno preselil iz domovine med brate in sestre v Srbijo. Oziroma: ničesar ne tvegamo, če trdimo, da je prav Toneta Ferenc »Nacistična raznarodovalna politika na Slovenskem v letih 1941—1945« tisti z znanstvenimi dognanji določen okvir, znotraj katerega so zapisi izgnancev v Frana Roša zbirki »Slovenski izseljenci v Srbiji 1941—1945« zares spomini, medtem ko je vse drugo več ali manj — lepo pripovedovanje.

Kaj hočemo reči s tem? Predvsem to, da urejevalci kakršnih koli zapisov o položaju in življenju slovenskih izgnancev v vseh krajih, kamor koli jih je nacistični okupator že izgnal, se pravi, od Nemčije prek Hrvatske do Srbije, bodo odslej nujno morali upoštevati temeljito raziskano in malone dvajset let oblikovano T. Ferencovo »Nacistično raznarodovalno politiko v Sloveniji v letih 1941—1945« ter subjektivne spomine prizadetih vskladiti z objektivno znanstveno resnico.

Skratka, menimo, da je Tone Ferenc svojim že doslejšnjim odličnim znanstvenim razpravam z ocenjevano knjigo dodal potreben *učbenik* preučevalcem vihnih let NOV 1941—1945.

Jaka Šlokan

DR. FRAN VATOVEC: RAZVOJ JUGOSLOVANSKEGA NOVINARSTVA I. DEL (RAZVOJ SLOVENSKEGA NOVINARSTVA)

Izdala in založila VISOKA ŠOLA ZA POLITIČNE VEDE Ljubljana 1967. (Sapirografirana izdaja z 275 stranmi velikega formata.)

Če odmislimo večje ali manjše preglede po domačih (srbohrvaških in slovenskih) časnikih oziroma publikacijah sploh, lahko govorimo o delih, ki obrav-

navajo zgodovino jugoslovanskega novinarstva, samo v tehle treh primerih:

1. Razstava slovenskega novinarstva. Ob 140-letnici Vodnikovih »Lublanskih Noviz« in 30-letnici svoje stanovske organizacije izdali slovenski novinarji. V Ljubljani 1937. (Knjiga obsega 280 strani velikega formata in je opremljena s

Ivan Cankar: Ilustracija za komedijo »Za narodov blagor«, 1900 (prvi rokopis), perorisba

številnimi fotografijami (predvsem) slovenskih novinarjev.)

2. Dr. Fran Vatovec. Slovenski časnik 1557—1843. Založila OBZORJA Maribor 1961. (Knjiga obsega 250 strani malega formata z več slikovnimi ponazorili.)

3. Dr. Fran Vatovec. Razvoj jugoslovanskega novinarstva I. del (Razvoj slovenskega novinarstva). Izdala in založila VISOKA ŠOLA ZA POLITIČNE VEDE v Ljubljani 1967. (Šapirografirana izdaja z 275 stranmi velikega formata.)

Povsem razumljivo je, da prikazuje prva knjiga, Razstava slovenskega novinarstva 1937, takratno novinarstvo, pa vendarle kaže izločiti iz nje dvoje prispevkov, ki sta prerasla svoj čas: 1. Ante Gaber Skozi stoletja za našim novinarstvom in 2. dr. Janko Šlebinger Slovenski časniki in časopisi — Bibliografski pregled od 1797 do 1936. Zlasti velja trditev o trajnejši veljavi za bibliografski pregled slovenskih časnikov, žal, samo do 1936, kajti doslej nimamo razen njega sploh ničesar. Ime dr. Frana Va-

tovca srečujemo zelo često v naših časnikih, tudi v tujih, saj je znano, da obstaja poleg številnih njegovih člankov o jugoslovanskem novinarstvu v tujih jezikih tudi samostojen zgodovinski pregled The Development of the Sloven and Yugoslav Periodical Journalism. In končno — dr. Fran Vatovec predava o tej temi na visoki šoli za politične šole v Ljubljani. Skratka, prav njemu se moramo zahvaliti, da bomo imeli slej ko prej znanstveno obdelano zgodovino slovenskega in jugoslovanskega novinarstva, področje, ki skrbi za obveščanje množic o vseh drugih dejavnostih, medtem ko o sebi — malone zares molči. Dr. Fran Vatovec je potemtakem »pero«, ki že izpopolnjuje občutno vrzel v naši kulturni zgodovini.

O zamisli »Razvoja jugoslovanskega novinarstva« pravi dr. Fran Vatovec uvodoma, da »so razvojne smeri slovenskega časniškega tiska odsev določenih družbeno političnih, gospodarskih in kulturnih gibanj ter pojavov in da se te

razvojne smeri zrcalijo tudi v določeni kategoriji časopisov, ki so s svojimi publicističnimi dosežki ter oblikovanjem javnega mnenja vplivali v določenih smereh.«

Zavoljo tega se je dr. Fran Vatovec odločil, da bo v »Razvoju jugoslovenskega novinarstva« upošteval predvsem tiste časopisne periodične tiske, ki so se učinkovito ukvarjali z družbeno političnimi in gospodarskimi ter publicističnimi nalogami.

Se pravi, da avtor v tem okviru razpravlja o razvojnih smereh slovenskega (poudarjamo, da gre šele za I. del) periodičnega tiska ter ne le časniškega tiska.

Hkrati, tako pravi avtor sam, zajema njegova razprava tudi razvojne smeri slovenskega časnikarstva, toda le kolikor nastopa časnikarstvo kot nosilec časniške in publicistične dejavnosti na področju, kjer deluje *tiskana* periodična beseda kot množični medij družbenega komuniciranja.

Na teh temeljih so se v knjigi zvrstila tale poglavja:

1. Rojstvo prvega slovenskega časnika (*»Lublanske Novice«*).

2. Odsev francoskega medvladja v časniškem tisku.

3. Znanilka revolucionarnih demokratičnih tendenc Prešernovega in Čopovega kroga.

4. Revolucionarni marec in slovenska časniška rast.

5. Publicistična eksplozija mladoslovenstva.

6. Razkol v slovenski meščanski publicistiki.

7. Zbiranje novih političnih sil in njegovi odmevi v socialno demokratični publicistiki.

Že naštetih naslovi opozarjajo tudi že manj v književnosti razgledanega bralca na izjemne značilnosti Vatovčevega pisanja.

Vzemimo tale primer! (Stran 3.)

Reformacijsko gibanje je po E. Kardelju vzplamtelo v nemiru tlačanskih množic in kmečkih uporov. Iz teh ideoloških prelomnih dognanj so švigale iskre demokratičnega programa, ki so zanetile baklo reformacijskega gibanja na Slovenskem. Ni dvomiti, da je to gibanje ob sočasnem delovanju drugih idejno političnih pojavov v tej zvezi krepilo prizadevanja za »samostojno politično in kulturno afirmacijo slovenskega ljudstva«, pa tudi za vzporedno propagandno pobudnost s praktičnim težiščem na tedaj prevladujoči obliki koledarske (praktičarske) zabavno poučne časopisne publi-

cistike. Rezultat? *Prva ločitev duhov na Slovenskem*. (Podčrtal dr. Fr. Vatovec!)

Sicer pa naj o dr. Fr. Vatovčevemu peresu zaključiti tale konec zadnjega poglavja v knjigi »Zbiranje novih političnih sil in njegovi odmevi v socialdemokratični publicistiki«:

Kakor pa ni moglo socialno demokratično gibanje zagotoviti ter uveljaviti rešitve bistveno pomembnih aktualnih problemov družbeno političnega in gospodarskega značaja na slovenskih tleh, prav tako nista mogli socialnodemokratična publicistika ter žurnalistika uspešno prispevati k soluciji teh vprašanj po edino realni poti, tj. revolucionarnega periodičnega tiska. Pokazalo se je, da se socialnodemokratični stranki ni posrečilo razgibati revolucionarnih množic na Slovenskem in se jim postaviti na čelo. Naprtila si je usodno napako, ko je zdrknila na stopnjo paktiranja in strankarskega barantanja z določenimi vrhovi slovenske buržoazije. Celo Prepeluhova »mladinska« struja, ki se je zbirala okrog »Naših zapisikov«, pozneje pa okrog »Demokracije«, dokler ni le-ta v II. letniku razglašala revolucionarnih načel komunistične revolucije, je v bistvu povezovala izrazite zastopnike slovenskega malomeščanstva v oportunistični socialnodemokratiški stranki, ki ni bila več stranka proletariata, temveč se je do kraja izrodila v stranko meščanskega razrednega vpliva med proletariatom. Prav zato je bil slovenski proletarijat v označenem obdobju idejno in taktično nepripravljen za revolucionarno ideologijo ter dejanje.

Rešitev je mogla priti le iz pridobitev OKTOBRske REVOLUCIJE, ki je našla odmeve tudi na Slovenskem: mirovne manifestacije delavcev (Trst, Ljubljana, Jesenice, Idrija, Trbovlje, Hrastnik, Zagorje); val delavskih stavk (Maribor, Jesenice, Trst, Trbovlje, Zagorje, Idrija); upori slovenskih vojakov (Judenburg, Murau, Radgona, Kotor itd.). *Odjeknila je, seveda, tudi na področju slovenske publicistike in žurnalistike, kjer se v tej zvezi porajajo prvi obrisi povsem nove notranje podobe progresivnega, revolucionarnega, komunističnega periodičnega tiska*, (podčrtal dr. Fr. Vatovec), ki je lahko prelomno vplival na politično voljo ljudskih množic in jih pripravil za zgodovinsko pomembna dogajanja v zvezi z izbruhom druge svetovne vojne, za narodnoosvobodilni boj in zmagovit oborožen upor zoper fašistične okupatorje ter njihove domače izdajalske opričnike.

Jaka Slokan

MONDE 18.—24. X. 1968

1. novembra 1968 se je po vsem svetu razširila vesela novica: ob dveh popoldne bo ustavljeno bombardiranje Severnega Vietnama — je ukazal ameriški predsednik Johnson po dolgotrajnih tajnih pogovorih med predstavniki Severnega Vietnama, ZDA in prav gotovo še kakšne druge vlade. Dosedanjima delegacijama Severnega Vietnama in ZDA se bosta pridružili še delegaciji FLN in južnovietnamske vlade. Pogovori bodo verjetno dolgotrajni in zahtevni za vse štiri strani — vendar je važno, da je prvi korak storjen, in upajmo, da mu bo prej ali slej sledil še drugi — podpis mirovne pogodbe in ustavitev vseh sovražnosti tudi na južnovietnamskem ozemlju.

Ugledni pariški dnevnik Le Monde je v nekaj daljših sestavkih prikazal splošno stanje, ki vlada te dni v Južnem Vietnamu in je prav gotovo v veliki meri pripomoglo k tej važni odločitvi.

Povzemamo nekaj najvažnejših prikazov:

Vsakih petnajst dni je radio Hanoi napovedal nov napad, in to je Američane sililo do krepitve oboroženih sil. Toda velikokrat po petnajst dni je že preteklo, a napovedanega napada ni bilo. Še več, tudi manjše napade so zelo omejili ali jih za nekaj časa popolnoma ustavili. S pričetkom pogovorov med predstavniki hanojske in washingtonske vlade ter šušljanjem o tajnih pogovorih med številnimi tujimi diplomati se je na vietnamskih bojiščih pričelo čudno zatišje, kateremu nihče ni verjel. Zavladal je mrtev čas, z manjšimi hudimi praskami, a vedno hujšim strahom in živčno napetostjo.

Vse poletje je na bojiščih vladala velika aktivnost. Po znani hudi ofenzivi Tet, so vsi s strahom pričakovali maj, mesec velikih povračilnih akcij. Saigonski meščani še niso zapuščali svojih, s peskom utrjenih domov, razen takrat, ko so želeli zvedeti novice iz Pariza. Nastalo je nenavadno zatišje — ves julij in avgust FLN sploh ni napadala. Počasi je strah izginil. Na pogovorih med južnovietnamsko vlado in ZDA je ameriški predsednik zagotovil, da bo še naprej nadaljeval vojno. Toda dogodki na Češkoslovaškem, volilni boj med ameriškim kandidatom Humphryjem in

Nixonom so pripeljali do važnih odločitev. Predsednik Johnson je poklical na razgovor ameriškega ambasadorja v Južnem Vietnamu Bunkerja. Kaže da je prišlo do odločitev prav po teh pogovorih.

S prvim septembrom so se akcije FLN spet obnovile, vendar le v omejenem obsegu in nove ofenzive, ki so jo vsi s strahom toliko časa pričakovali, ni bilo.

V zadnjih dveh tednih je vojna v Vietnamu dobila popolnoma drugačen obraz. V Saigonu je bilo septembra res precej napadov in eksplozirale so številne rakete. Neki ameriški konvoj je bil uničen na poti za Bien-Hoa. V delti reke Mekong je bilo nekaj bitk in uničenih nekaj komunikacijskih naprav in mostov, vendar vse to ni kazalo na kakšne večje priprave. Tri severnovietnamske divizije, ki so razmeščene severneje od Saigona, so še vedno na mestu in le po malem napadajo glavno mesto. Saigon se je v tem času prepričal, da v kratkem času ni pričakovati hudih bojov ali napovedane tretje ofenzive. Zato se počutijo razmeroma varne — toda to je le navidezen občutek.

Po prejšnjih dveh ofenzivah so se čete Vietkonga in Severnega Vietnama zbrale na dveh sektorjih. V sredini dežele na visoki planoti vzdolž kamboške meje ter na jugu v provinci Kuang-Nam. Nasproti njim pa se je utaborila tudi 25. ameriška pehotna divizija z južnovietnamskimi vladnimi četami, ki so ves čas čakale v pripravljenosti na konec avgusta, ko so predvidevali začetek tretje ofenzive. Toda od takrat sta pretekla že skoraj dva meseca in videti je, kot bi vse štiri strani, ali obe sovražni pričakovali, kdo bo prvi pričel.

Zakaj FLN ni pričela ponovne ofenzive, do danes še ni znano. Ameriški poveljnik v Južnem Vietnamu je to razložil svojim vojakom takole: »Vietkong se boji ponovno tako hudih izgub, kot jih je imel v obeh prejšnjih velikih ofenzivah. Zelo težko pridobivajo nove vojaške moči in celijo rane starim bojevnikom. Dnevno smo jim odkrili na tone municije, orožja, hrane in farmacevtskih pripomočkov. Njihova morala je prav gotovo resno padla.«

Ta uradni optimizem pa bržkone ni imel preveč trdnih temeljev. Celotno ameriški viri trdijo, da ni več mogoče učinkovito nadzorovati infiltracije razen vzdolž demilitarizirane cone. Zadnja odkritja vojaških

skladišč Vietkonga kakšnih petdeset kilometrov od Saigona v smeri kamboške meje preveč očitno kažejo, da Vietkong danes poseduje zelo pomembno orožje. Vietkong in vojakci severnovietnamskih enot uporabljajo najmodernejše orožje in opremo. V Katumu, kjer se urijo posebne enote Vietkonga, se je vojaštvo znatno povečalo z novimi silami. To res prav nič ne kaže, da bi Vietkong ne mogel kadarkoli povečati števila svoje armade ali ga nadomestiti z novimi.

Vietkong je po ofenzivi Tet, ko je prevzel iniciativo v svoje roke, verjetno veliko previdnejši in bolj premišljeno napada le tiste strateške točke, ki mu brez ali vsaj z minimalnimi žrtvami prinese večje koristi. Vse je kazalo, da v ofenzivo, ki naj bi se pričela meseca avgusta, sploh ne bi vključili severnovietnamskih enot ali pa le v skrajnem primeru. Zdaj, konec oktobra pa je videti, kot bi se večji oddelki Severnih Vietnamcev počasi pomikali proti laoski meji.

Tudi v Saigonu se je spremenil način in obnašanje. Nič več se ne sliši ustenje generala Kyja, kako bo organiziral veliki pohod na Sever, v svojo rojstno pokrajino. General tudi nič več ne koraka z brzostrelko v roki po saigonskih ulicah in grozi zapoznelim novinarjem po cestah, ki se niso točno držali policijske ure. Svoje okrašene uniforme čisto puščajo kar doma v omarah, oblačijo jih le še za velike svečanosti. Njihovi pogovori se vedno sučejo okoli miru, čeprav se vojskujejo dalje.

Neki vojaški predstavnik saigonske vlade je konec maja izjavil: »Pariski pogovori se bodo verjetno vlekli še precej časa, če Američani ne bodo kmalu nekaj storili, potem res ne vemo, kaj bo z nami. Vietkong je v predmestju Saigona in rakete dežujejo na mesto. Prebivalstvo živi v večnem strahu. General Ky bi moral za vsako ceno nekaj ukreniti. Mogoče bi bilo potrebno premisliti, vendar verjetno ni več veliko časa za to. Sicer pa tako in tako ne bi nič ukrenili.« Kaže, da je ta izjava zelo značilna za vse delovanje in vlogo saigonske vlade ves čas vojne.

Vsa leta vojne je vladalo nesoglasje med posameznimi člani vlade, ki so jih odstranjevali s pogostimi premestitvami ali vojaškimi udari. Trenutno pa se večina politikov v saigonski vladi resno vprašuje, kdo bo stopil na čelo bodoče vlade v svobodni deželi. Tiran Van Huong, ki je na volitvah leta 1967 dobil največ glasov v glavnem mestu in okolici, je iz starejše generacije politikov, ki sovraži arogantne metode generala Kyja. V južnovietnamskih meščanskih krogih uživa velik ugled.

Pravo nasprotje temu pa je sedanji predsednik Thieu. Največji ugled si je pri-

dobil z raznimi beneficijami pri kmetih v provinci Phan-Rang. Če pa ga ne bi ta pokrajina, ki je sicer zelo vplivna, povsem podprla, bi verjetno propadel, toda po sedanjem okušanju vsemogočne oblasti, je malo verjetno, da bi zlahka popustil komurkoli. General Ky je med vsemi odločilnimi krogi najmanj priljubljen. Če bi za oboje najvišjih mest, predsedniško in podpredsedniško, izbrali Thieua in Huonga, potem, kot je danes mogoče prerokovati, bi v daljšem času vsaj malo deželo stabilizirali.

Nekateri se še vedno strastno navdušujejo za ponovno vzpostavitev vladavine družine Diem, ki ima še vedno številne naslednike v tujini. Ta se prav gotovo ne bi odrekla tako visokim položajem. Kaže pa, da je privrženecv nekoč vodilnega klana, ki je s tako okrutno roko vladal Južnemu Vietnamu, še zelo malo. Verjetno je peščica, ki se navdušuje zanje, bogato podkupljena, saj je bila družina Diem med najbogatejšimi v Vietnamu, ki je imela vse svoje premoženje naloženo v tujih bankah.

Kot je videti, je kandidatov na pretek, zato ni čudno, da so vsi sedanji saigonski politiki tako živo vpleteni v kovanja načrtov za prihodnost.

Pri vseh tako dolgoročnih ugibanjih, kot je sestavljanje povojne vlade v mirnem Južnem Vietnamu, mnogi omenjajo še eno ime, ki v vladne spletke zadnjih let sploh ni bilo vmešano in ima zato veliko prednosti. To je general Minh, ki živi v pregnanstvu v Bangkoku in velja za najbolj treznega in umirjenega politika. Za mnoge Vietnamce je še danes oče revolucije leta 1963.

»Veliki Minh«, kot ga mnogi imenujejo, je priljubljen zlasti med budisti, ki so po letu 1966 postali prava organizirana politična sila v deželi, s katero je treba trdno računati, in pa med prebivalci južnih provinc. Ni pa priljubljen med vojaškimi krogi. Te dni je nekoč rekel: »Že samo njegova prisotnost v Saigonu bi bila zelo vznemirljiva.« Politični krogi v Saigonu trdijo, da bi predsednik Thieu storil zelo pametno, če bi pritegnil Minha k sodelovanju, kajti zelo bi si lahko razširil svoj vpliv. Toda prav gotovo bi moral omejiti njegov vpliv, zlasti, ker ga Američani zelo cenijo.

Po vsem navedenem je očitno, da se je kljub vsem sovražnostim, ki še vedno divjajo v Južnem Vietnamu, veliko spremenilo. Vsi se resno pripravljajo na resnični konec dolgotrajne in krvave vojne, ki je zahtevala tako strahotni človeški davek. Prihodnost bo pokazala, če so ameriški nameni resni, ali pa je to le ena izmed strateških potez pred predsedniškimi volitvami.

Bo Biafra vzdržala? Ji bo tuja pomoč, ki jo dobiva zadnjih nekaj dni, omogočila nadaljnji boj in samostojnost, za katero se bori že vse leto? Je to prava pot za pomoč plemenu Ibo, da popolnoma ne izumre? Zadnje dni večina velikih držav obsoja Francijo, ker je baje izkrvavljenemu narodu priskočila na pomoč. Pogledimo, kako so se stvari odvijale pred tem:

Le še nekaj dni in Biafra bo tiho, a častno umrla. Zvezne nigerijske čete že naskakujejo zadnje kilometre, zadnjo svobodno letalsko stezo, s katero bo Biafra izgubila slednji stik s svetom. Pogled na umirajoče tisoče otroških bitij je nevzdržen. Ko bo padla še zadnja vas Umuahia bo utihnil tudi glas svobodnega radia v biafrskem jeziku.

Moreča tišina je že legla na eno najmlajše afriško pristanišče petroleja Port Harcourt, ki je imelo nekdanj 140.000 prebivalcev, danes pa je ostalo živih le še 4000 do 5000 ljudi. Tudi mesto Onitsha je doletela prav taka ali pa hujša usoda, saj je do tal porušeno. In ti dve mesti nista osamljeni, takih je v Biafri vedno več...

Profesor Balandier, ki je videl vse te strahote, je rekel: »Navzoči smo pri umiranju naroda, umiranju njegove kulture in civilizacije. Pleme Ibo je afriško pleme, ki se je brez državne ureditve v svoji inteligenci in sposobnosti že davno dvignilo zelo visoko.

Tragedija je strahotna. V petih mesecih je bilo petkrat več mrtvih kot v bitki pri Verdunu ali v španski revoluciji. Ljudstvo, mogoče najnaprednejše na vsem afriškem kontinentu, ki ga je 8 milijonov, je počasi ugasnilo. Ali je to državljanska ali nacionalna vojna? V afriški zgodovini se je zgodilo prvič, da so nasprotja pripeljala tako daleč, da je oborožen spopad v državi zahteval iztrebitev vsega plemena.

Vsi trdijo: Vatikan, Mednarodni ideji križ, angleška vlada, vsa Afrika in ostale države, da je to sramota. In v petnajstih mesecih niso mogli storiti prav nič drugega, kot da so tri male evropske države prenehale pošiljati orožje nigerijski vladi in so 1000 ali 2000 otrok evakuirali v bližnji Gabon. Novinar Mazure, ki je ponoči potoval po nekaterih delih Biafre, trdi: »Po jarkih ležijo okostja sestradanih mrličev, živi pa te gledajo z velikimi, lačnimi pogledi. Malčki, ki ne čutijo več bolečin, ker sta jih zatrla lakota in bolezen, sede okrog majhnega ognja in molče strme v temo.«

Francoski zdravnik nam je sporočil po štirih dneh bivanja v Biafri, ko je poprej preživel strahote vojne v Alžiriji in Jemenu: »Takoj jih moramo odnašati ali pa jih seliti dalje, ker umirajo kot muhe. Dan in

noč operiramo in ker so nigerijske zvezne čete le nekaj kilometrov od nas, jih odnašamo ali pa morajo oditi sami, kot vedno in znajo... To je prav gotovo moje zadnje pismo, kajti Nigerijci so nas že obkolili in z drugimi francoskimi kolegi smo se odločili braniti ranjence v bolnišnici pred novimi pokoli...«

Te uboge postave, ki jim je življenje namenilo le še nekaj ur, niso bebacvi, ampak otroci. To ljudstvo, ki se je odločilo, da bo napol golo živelo svobodno ali pa umrlo, niso »divjaki«, kot jih nekateri imenujejo. Veliko jih poleg svojih dialektov govori angleško in skoraj vsi so pismeni. Štirje od petih verujejo v boga, vsi pa v napredek.

Evropa se je poigravala s plemenom Ibo in ga nazadnje pripeljala do večnega pozabljenja.

Njihovega 35 let starega vodjo podpolkovnika Ojukvuja mnogi imenujejo črni Otel. Oče, sir Louis, mu je zapustil bažno bogastvo, eno izmed največjih zasebnih premoženj v Nigeriji. Ker je študiral v Angliji, se je navzel tudi idej, ki pa so ga popolnoma izneverile, zato danes preklinja: »Zgodovina tega ne bo Angliji nikoli odpuстила.«

Vse skupaj je bila igra Commonwealtha, ki je deželo z največ prebivalci v Afriki, najbogatejšo in največjo, s svojo študirano elito, dvesto plemen in štiridesetimi jeziki pripeljala na rob propada. Kajti do dramatičnih nesoglasij, kot na primer v Indiji, ni prišlo čez noč, marveč so se dala slutiti že davno prej.

Deseti vzporednik severne širine

To je meja, ki preprečuje severnim nomadskim plemenom, da bi pasli svoje črede pod njo. Meja je verske narave. Severno od nje so muslimani, južno pa katoliki, obenem pa je politična meja ras. Po severnih savanah vlada tradicionalni islam s svojo božjo pomočjo, južno od tega vzporednika pa so črnska plemena privzela katoliško vero. To je glavna ločnica ali, kot jo nekateri imenujejo, »naravna meja« v Afriki, ki pa so jo kolonizatorji vedno zavračali.

Evropa, ki je hlepela samo po ozemljih in surovinah ter zastojni delovni sili, je osvajala ozemlja po trgovinskih zakonitostih in po teh tudi postavljala meje ozemljem. O njih je odločalo petnajst evropskih držav na konferenci 1885 v Berlinu, kjer ni bila zastopana niti ena afriška država. Stiriindvajset let kasneje na sestanku v Adis Abebi se je Organizacija afriške enotnosti odločila za te umetne meje in razglasila te meje za nedotakljive. Če so soglašale vlade tako umetno postavljenih držav, pa temu niso pritrdila plemena, ki

so zdaj tu zdaj tam sprožila upore proti takemu določanju meja Afrike. Skoraj v vsaki afriški državi prihaja do odkritih uporov, ali pa so še na vidiku, ki že takoj na začetku razjedajo novoosvojenno državo ter rušijo njeno enotnost. Stiriintri-deset držav je odločilo tako, ne misleč, da bi moralo biti 6000 predstavnikov, kolikor je na afriškem kontinentu plemen.

Še leta 1964 je bila nigerijska federacija presenetljiv primer koeksistence in sloge.

Severna pokrajina, ki obsega skoraj štiri petine celotne federacije in ima tudi največ prebivalstva, je dežela Haoussasov in Funalisov, ki so prišli od Sredozemskega morja in Bližnjega vzhoda in so že pet stoletij v islamski veri. Dežela je polna mošej, muzejinov, emirskih poglavarjev, kjer se vse obrača proti severu — k Mekki, kamor pa moderna doba v polnosti še ni prodrla.

Desetkrat manj imajo osnovnih, kot pa verskih šol, kjer okrog 500.000 šolarjev prebira sure, ne da bi jih prav razumeo. To je dežela stare aristokracije in pridnih lenuhov, ki so osvojili Anglijo, kot so maroški Berberi Francijo...

Na jugozahodu pa živi ljudstvo Yoroubas, ki je v glavnem prišlo iz doline Nila, vse polno življenja. Muslimansko vero so privzeli brez globokega prepričanja, brez fanatizma. Njihovo glavno mesto Ibadan leži na sedmih gričih in ima milijon prebivalcev ter je eno največjih mest na afriški celini. Še vedno se razlikujejo po plemenih, vendar nižje šolstvo napreduje in prav tako univerze.

Na jugovzhodu pa živi plemo Ibo, za katerega se pred sto leti ni še prav nič vedelo. Toda očitno je, da so vedno živeli tukaj in je to edino nigerijsko plemo, ki se ni selilo in nima nobenih tradicij. Tisti, ki so prihajali in odhajali, jim niso pustili ničesar. Še vedno žive v družinah in plemenih. Za poglavarja so vedno izbrali najbolj razsodnega moža, ki je svoj položaj odnesel s seboj v grob. Nič ni bilo pode-dovanega.

Misijonarji, profesorji, tehniki iz Irske in Anglije so v njih našli izredno poslušne učence. Plemo Ibo, ki ni vedelo ničesar, je sprejelo vse: pravo, znanost, mehanizacijo, medicino, kemijo in tako dalje. Vse so posnemali in urno napredovali. Preplavili so nigerijsko tržišče, monopolizirali banke, transport, administracijo, v vse pritegnili vse družinske člane s svojim izrednim čutom za nepotizem in predrzno avtoriteto. Otroci iz že tako revnih družin so vedno odhajali v Oxford in Harvard. Pred to strahotno vojno so imeli 700 pravnikov, 600 inženirjev, 500 zdravnikov, 2 univerzi, 300 licejev, 3000 študentov in 1,250.000 učen-

cev v osnovnih šolah. V njihovih rokah je bilo dve tretjini kemične industrije in tri četrtnine vsega nigerijskega transporta. Za ljudstvo s samo 8 milijoni prebivalcev je to prav gotovo izjemen primer.

Na davno željo Frederica Dealtryja, očeta moderne Nigerije, je ta leta 1954 postala federacija, toda le administrativno. V resnici pa so ji še vedno vladali emirji in poglavarji. Šest let kasneje so ti lokalni upravitelji ustanovili svoje neodvisne pokrajine in z njimi vred tudi plemo Ibo. To seveda Angliji ni bilo po volji, ker nikakor ni mogla razumeti, zakaj se je podrla njena tako lepa misel o enem narodu.

Vstaja

MLADO državo je zajela prva resna kriza tri leta po neodvisnosti. Za izvedbo prvih volitev je razpolagala le s starimi podatki o 37 milijonih prebivalstva, ki je bilo naštetu v glavnem le v Severni pokrajini. Pri tem je centralna vlada nameravala uvesti v deželi večjo kontrolo. Na vesplošno začudenje je to pot naštela 55 milijonov ljudi, toda še vedno le na Severu, kar pa Jugu ni bilo po volji in plemo Ibo je prvič zahtevalo večjo samostojnost ter združitev svojega ljudstva na svojem teritoriju.

15. januarja 1966 je vojska izvedla puč in kot so kasneje ugotovili, večina vodij je bila iz plemena Ibo, kar ni čudno, saj je bila v glavnem vsa vojaška oblast v njihovih rokah.

Severnjaki so Ibojcem obljubili maščevanje. Videti pa je bilo, da bodo sovražnosti šle v pozabo, ko je 24. maja prevzel oblast general Ironsi, ki je bil tudi iz plemena Ibo ter predlagal skupno ustavno ureditev. Sever se je pritožil, da jim manjka kadrov in so pripadniki plemena Ibo v premoči. Muslimani s severa so uprizorili strahoten pokol Ibojcev. Naslednja dva sta sledila prav v kratkih presledkih, ko so v vojašnici ubili 200 vojakov plemena Ibo. Nato je prišel strahotni pohod Severnjakov po mestih in vaseh, ko so pobili čez 30.000 Ibojcev.

Tisti trenutek je jugovzhod razglasil neodvisnost. Novo državo treh provinc, kjer živi plemo Ibo, so imenovali Biafra. Plemo Ibo je prvič v zgodovini dobilo neodvisnost. Dežela je zelo bogata, kajti na njenem ozemlju so našli bogata nahajališča nafte. Danes je Nigerija najbogatejša afriška petrolejska država. 1967. leta je načrpala že 21 milijonov ton nafte. Dve največji nahajališči so na tleh Biafre. Spor med osrednjo in biafrsko vlado oziroma predstavnikoma federalne vlade Govonnom in Ojukuvjem je stvar poslabšala. Namreč predsednik Biafre se je dogovoril z ameriškimi petrolejskimi družbami, da bo delil

z njimi 57,5 % naftne proizvodnje na ozemlju Biafre. To pa seveda ni bilo po volji osrednji vladi, ker je tako Sever izgubil vse svoje bogastvo. Poziv, naj se spet združi s centralno federacijo, je Biafra odklonila. Blokada federalne mornarice naftnih nahajališč je zanetila vojno.

Takoj so se z vojaško pomočjo vmešale tuje sile. Anglija in Sovjetska zveza sta centralno vlado oskrbeli z zadostno količino orožja. Prišel se je strahoten boj za vsako ped biafrskega ozemlja, toda Biafro je pričela stiskati obupna lakota. Portugalska je za en sam polet zahtevala 25.000 dolarjev in za pilota 2000. Pa vendar je bila za Biafro edina pomoč in stik s svetom, dokler ni dokončno izkrjavela. Danes menijo, da je v glavnem mestu Nigerije še 30.000 pripadnikov plemena Ibo, 500.000 v sosednjih pokrajinah, v sami Biafri pa najbrž ne več, kot jih je v Lagosu. Pomoč je prišla prepozno.

Vodja plemena Ibo in predsednik Biafre se je odločil za gverilsko vojskovanje. Po zadnjih poročilih so njihove akcije, zlasti nočni pohodi, zelo uspešni. Bo lahko 15.000 gverilcev zaustavilo ves vojaški potencial, ki ga ima na razpolago osrednja nigerijska vojska. Ti hrabri borci zaupajo v nemogoče! Ojukvu trdi: »Moramo zmagati! Drugega izhoda nimamo!«

OBSERVER 20. X. 1968

Kot je vsem znano, so se vse letošnje leto prižigale bakle študentskih nemirov po vsem svetu. Videti je bilo, da je vse domnjenjeno vnaprej, vendar temu ni bilo tako. Ponkod so študentske nemire sprožili zastareli učni načrti na univerzah, druge gospodarsko stanje v deželi, v nekaterih državah politično nezadovoljstvo z obstoječim režimom, s stranko ali čim podobnim.

V angleškem tedniku je Anthony Samson podal analizo uporniških nastopov v državah Zahodne Evrope z naslovom Anatomija študentskih nemirov. Takole pravi:

Govoriti o študentih Zahodne Evrope je tako, kot bi pogledal za gledališke kulise. Zgradbe in ustanove — banke, vladni uradi, industrijska poslopja — ki so bile videti tako solidno zgrajene, so se naenkrat zazdele, kot da so iz papirja, kot svetlobne sence, in pročelja brez ozadja so visela s stropov. Pohištvo iz lepenke in kamnite stene so se zdrobile, ko si se jih dotaknil.

Študentski voditelji so velikokrat ponavljali svoja znana gesla in obsedenost proti ustanovam in avtoritetam: »Saj ne mislimo slabo, borimo se proti napakam.« Ločiti jih od ostalih študentov bi bilo

zgrešeno. Ne govore o novih ali napadajo presenetljive zamisli, temveč izločajo le tiste, ki so ostalim bile samorazumljive. Ves svet se suče okrog nove tehnologije, tehnokracije, političnih strank in združevanja, njim pa je to nepomembno ter v nasprotju z njihovimi željami in hotenji.

Težko je uvideti, zakaj se je mlada generacija tako naenkrat vsemu uprla. To si je lahko razložiti na en način: nova generacija gleda na razvoj Evrope z zadovoljstvom, strašansko pa jih dolgočasi obsedenost za kopičenjem denarja in pomanjkanje idej.

Pred četrto stoletja se je končala zadnja vojna, v času, ko se je veliko teh mladih študentskih voditeljev šele rodilo.

Revolt mladih Nemcev ima posebno obeležje. V dobrem ali slabem pomenu, vendar se Nemčija šele zadnje leto osvobaja krivde v zadnji vojni — občutka krivde, ki je imel v vsem evropskem gibanju odločilno vlogo. Zato je zatrdil neki študent: »Naši starši samo mislijo, kako bi se otresli krivde iz preteklosti, mi pa mislimo na bodočnost.«

Veliki optimizem

Študentski uporniki so veliko večji optimisti, kot ga kažejo njihovi grobi izpadi, imajo veliko večji življenjski občutek za bodočnost kot pa njihovi predniki, po leg tega pa imajo globoko vero, da še vse lahko spremenijo. Ko so na svoje ladje izobesili stare utopične ideje in manifeste, opremljene z Marxom in celo Rousseaujem, je staršem pri štiridesetih ali petdesetih težko molčati, ne da bi godrnjali: »Bodo že sami poskusili.« Starejša generacija v celoti jih je obsojala: »BODO ŽE VIDELE!« Toda oni jim odgovarjajo, da so danes časi povsem drugačni in je bolje imeti utopične ideje kot pa nobenih.

Prvi vzrok za njihovo nezadovoljstvo so bili prav gotovo neprikladni učni načrti. Prava poplava vpisov na univerze po drugi svetovni vojni je univerzitetna vodstva resnično zmedla. Profesorji so si ob tem le zapirali oči. V Italiji se je v 30 letih število študentov povečalo sedemkrat, število profesorjev pa vsega trikrat. Profesorji so v teh razmerah svojo odgovornost obravnavali premalo resno, se zgubljali v lastnem svetu raziskav, velikokrat opravljali hkrati dve službi, izpite in predavanja prilagajali, kot jim je narekovala njihova kariera, prodajali ciklostirana predavanja za dobiček. Na tako veliki univerzi, kot je rimska, ki ima 70.000 študentov, se je lahko primerilo, da študent sploh nikoli ni videl profesorja.

Francija ima več ko dvakrat več študentov, kot jih ima Anglija, pa je vendar le neznatno povečala število profesorjev.

Velika Britanija si v tem pogledu lahko čestita, da ni imela tovrstnih nezadovoljstev in se je zaenkrat izognila kaosu, ki je vladal v drugih deželah Evrope, to pa zaradi tega ne, ker so na univerzah še vedno veljavni privilegiji za vstop, zato znotraj teh institucij ne bo političnih pritiskov. Vendar ji bo to še bolj škodovalo, ker se bo čez nekaj let znašla v velikem pomanjkanju šolanega kadra.

Po vseh ugotovitvah sodeč, je imela veliko vlogo prenatrpanost mnogih univerz, na drugi strani pa so doživeli več nesoglasij tiste univerze, ki so bolj liberalne in podpirajo študentsko svobodo.

Toda protesti zaradi univerzitetnih problemov so vedno vsebovali še druge elemente. Politične zaostritve v svetu so bile pozneje v vseh nemirih glavna vsebina protestov ter so nekatere univerzitetne ustanove stresle do temeljev. Nesoglasij v svetu pa je trenutno dovolj: krvava vojna v Vietnamu, ki ga je spremljal hud anti-amerikanizem. Ta pa je prav gotovo izhajal iz antiamerikanizma, ki je doživel hudo obsodbo že v Ameriki sami in gibanje se je kot val razneslo v druge dežele.

Medtem ko je bil vsem nemirum skupen odpor proti vojni v Vietnamu, pa se je v vsaki deželi priključilo še nekaj političnih nezadovoljstev. Mogoče so sedanji val v resnici postopoma sprožili »provosi« na Nizozemskem leta 1964, ko so svoj anarhizem pobarvali z imaginarnimi idejami in protestom proti »zaslužnjevanju študentov«.

V zadnjih letih se je v vseh deželah Zahodne Evrope razširilo tudi močno sindikalistično gibanje z dolgotrajnimi ali kratkotrajnimi stavkami in zahtevami za »delavsko samoupravljanje v tovarnah«, ki v velikih primerih ni bilo samo delavska zahteva, temveč so se jim pridružili tudi študentje, tako zahodnonemški, angleški in francoski. Vsi preplavljeni z idejami Mao Ce Tunga, Marxa, Trockega in drugih ideologov.

V letošnjem poletju je val študentskih nemirov preplaval Italijo, Zahodno Nemčijo in Francijo, pozneje se je razširil v vse evropske dežele, študentske demonstracije so bile celo v Zürichu, nadaljevale so se v Madridu, Beogradu, Stockholmu in drugod.

Vsem gibanjem so napravila veliko slugo sredstva množičnega obveščanja, ki so natančno poročala o dogodkih v eni državi, da so se študentje tudi v drugi lahko počutili prav tako nezadovoljni. Ideje

ter vplivi Marcuseja, Guevare ali Debrayja so vse prenapeli. Guevara in Debray sta bila veliko preveč zaposlena z gverilskimi gibanji, ki imajo le metaforičen pomen za Evropo. Marcuseja ni prebralo veliko francoskih ali nemških študentov, kajti veliko je izgubil v svojem ugledu ob zadnjem obisku v Evropi, ko so ga napadli, da preveč pesimistično gleda in uči, kako se delavci ne bodo nikoli uprli. Evropske študente so veliko bolj zanesle romantične ideje, kako bi ubežali večnim reklamam, kako bi se svobodno ljubili in tako dalje.

Res pa je tudi, da se odločno kažejo razlike v pogledih trideset in dvajsetletnikov. Ko govorita o problemih dvajsetega stoletja na evropskem kontinentu, je videti, da imata tako različna mnenja, kot bi gledali na dva različna zemljevida. Kaže, da je mlada generacija zahodne Evrope podedovala vse nekdanje evropske velikopotezne zamisli: odprte meje, združevanja, napredek, svobodno trgovanje in podobno. Vse velike obljube in zamisli prejšnje generacije so jo pričele dolgočasiti.

Odhajamo iz Evrope

Nekateri študentje, kot na primer Cohn-Bendit, trdijo, da je Skupno evropsko tržišče postalo ameriška kolonija, drugi, kot je na primer Wolffov krog, se navdušujejo za veliko večje tržišče, vključujoč vanj tudi Vzhodno Evropo. Toda veliko bolj kot za odpravo meja, se zavzemajo za spremembo obstoječih družbenih ureditev, kar je nekdo med njimi ponazoril: »Mi nočemo ustvarjati nove Evrope, ampak jo zapuščamo.«

Vedno se ni težko odločiti, koliko resnosti bi pridelal človek takim študentskim izjavam. Obsojajo sedanjo buržoazijo, trdijo, da se v Evropi ustvarjajo pogoji za drugi Vietnam, govorijo o porazu kapitalizma in podobno. Toda na vprašanje, s čim bi vi vse to nadomestili, se izogibljejo odgovorom. Prav gotovo jih je veliko, ki bi radi zrušili kapitalizem. Nasilje je nekaterim všeč, toda večini je zelo jasno, da železna zgradba industrijske razvejanosti, vsa prepredena z birokratskimi in tehnokratskimi načeli, se ne bo zrušila z nekaj neredi in frazami.

Namreč celotna Evropa je v procesu prilaganja novih tehnološkim sistemom, kakorkoli že počasnim in še vedno v povojih, ki pa so za lokalne avtonomije veliko večja grožnja, kot je bila kdajkoli in katerakoli absolutna monarhija.

bibliografija knjig

LEPOSLOVJE

ANAKREONTIKA ali pesmi o vinu in ljubezni. Pesmi je prevedel ter uvod in opombe napisal Jože Mlinarič. Oprema: Janez Vidic. Iz antičnega sveta 10. Založba Obzorja. Maribor 1968. 126 + (II) str.

DÖBLIN, Alfred: Berlin, Alexanderplatz. 2 knjigi. Prevedla: Rapa Šuklje. Studio je napisala: Katarina Bogataj. Zbirka »Sto romanov« 34. Urednik: dr. Anton Ocirk. Oprema: Savo Sovre. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1968. I. knj.: 195 + (IV) str.; II. knj.: 236 + (I) str.

HOZIĆ, Advan: Vrabec s puško. Prevedla: Vida Brestova. Ilustriral: Albin Rogelj. Opremil: Ernest Krnaić. Kurirčkova knjižnica. Borec. Ljubljana 1968. 92 + (III) str. Ilustrirano.

JURČIĆ, Josip: Zbrano delo. 8. knjiga. 2. izdaja. Uredil in z opombami opremil: Mirko Rupel. Drugo izdajo je pripravil Janez Logar. Zbrana dela slovenskih pesnikov in pisateljev. Državna založba Slovenije. V Ljubljani 1968. 386 + (II) str.

KOVAČIĆ, Lojze: Deček in smrt. Roman. Opremil: Branko Simčič. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 370 + (II) str.

LOKAR, Danilo: Bela cesta. Opremila: Nadja Furlan. Državna založba Slovenije. V Ljubljani 1968. 202 + (II) str.

RITTLINGER, Herbert: Črna pustolovščina. Prevedel: Franc Vogelšek. Opremil: Uroš Vagaja. Svet v knjigi 55. Založba Obzorja. Maribor 1968. 312 + (II) str.

SHAKESPEARE, William: Zbrana dela. Poslovenil: Oton Župančič. Prevod pregledal in opombe napisal: Janko Moder. Urednik: Matej Bor. Opremil: Uroš Vagaja. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 282 + (II) str. Vsebina: Ukročena trmoglavka. — Romeo in Julija. — Sen kresne noči.

SHAKESPEARE, William: Zbrana dela. Poslovenila Matej Bor in Oton Župančič (zadnje delo). Prevod Otona Župančiča je pregledal in opombe napisal: Janko Moder. Urednik: Matej Bor. Opremil: Uroš Vagaja. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 264 + (III) str. Vsebina: Richard III. — Dva gospoda iz Verone. — Komedija zmešnjav.

SREČANJA. Lirika in grafika Koroška — Slovenija. Zbrala in uredila: Hans Jörg Hansley in Jože Smit. Spremna beseda: Jože Smit. Oprema: Werner Lössl. Izdalo društvo slovenskih pisateljev. Založba Obzorja. Maribor 1968. 148 + (III) str. + 16 graf. reprodukcij.

STERNE, Laurence: Tristram Shandy. 2 knjigi. Prevedel: Janez Gradišnik. Studio je napisala Katarina Bogataj. Zbirka »Sto romanov« 36. Ureja: dr. Anton Ocirk. Cankarjeva založba. V Ljubljani 1968. I. knj.: 338 + (II) str.; II. knj.: 263 + (I) str.

SVETINA, Tone: Ukana. I. in 2. knj. Opremila: Miligoj Dominko in Ernest Krnaić. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1968. I. knj.: 570 + (II) str.; II. knj.: 905 + (II) str.

TOMSIC, Marjan: Krog v krogu. Tokovi časa. Urednik: Kajetan Kovič. Opremil: Jože Brumen. Državna založba Slovenije. Ljubljana 1968. 161 + (III) str.

ZORMAN, Ivo: Gnezdo sršenov. 2 knjigi. Ilustriral in opremil: Jože Ciuha. Kurirčkova knjižnica. Zavod »Borec«. V Ljubljani 1968. I. knj.: 104 str.; II. knj.: 86 + (II) str. Ilustrirano.

DRUŽBENE IN POLITIČNE VEDE

AVRAMOVSKI, Živko: Balkanske zemlje i velike sile 1935—1937. Od italijanske agresije na Etiopiju do jugoslovensko-italijanskog pakta. Izdanje pripremio Institut društvenih nauka, Beograd. Tehnička redakcija: Dušan Janković. Prosveta. Beograd 1968. VII + 354 str.

PLEHANOV G. V.: Izabrana dela. I.: Anarhizam i socijalizam. Preveli: Zvonko Tkalec i Veljko Ribar. Urednik: Dušan Maletić. Kultura. Beograd 1968. 280 + (III) str.

PLEHANOV G. V.: Izabrana dela. II.: Protiv revizionizma. — Kritika naših kritičara. Preveo: Gajo Petrović. Kultura. Beograd 1967. 403 + (I) str.

PRIBIČEVIĆ dr. Branko - Ljubomir **PALIGORIĆ** - Milenko **M. MARKOVIĆ**: Autonomisti u radničkom pokretu. Studije i monografije. Glavni urednik: dr. Stanislav Stojanović. Institut za izučavanje radničkog pokreta. Beograd 1968. 488 + (IV) str.

SAVEZ komunista Jugoslavije u medjunarodnom radničkom pokretu 1948—1968. Dokumenti današnjice. Nova serija, god. VIII, br. 202—204. Urednik: Svetislav Ristić. Naslovna strana: Pavle Ristić. »Sedma sila«. Beograd 1968. 230 + (II) str.

ZGODOVINA

BUKLESKI, Tome: Putovanja do sva-nuća. Preveo sa makedonskog: Milorad Vukadinović. Ratna prošlost naših naroda 88. Naslovna strana: Miroslav Vajić. Vojnoizdavački zavod. Beograd 1968. 180 + (III) str.

CONTE, Arthur: Jalta ili podjela svijeta. Preveo s francuskog: Ivo Klarić. Svjetski uspjesi. Glavni urednik: Vladko Pavletić. Nacrt za korice: Boris Bušan. Matica hrvatska. Zagreb 1968. 290 + (I) str.

FERENC, Tone: Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji 1941—1945. Knjižnica NOV in POS 35. Ureja komisija za zgodovino pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Strokovna recenzenta: dr. Dušan Biber in Milan Zevart. Opremil: Vladimir Laković. Skice izdelal: Matjaž Vidic. Fotografije iz Muzeja ljudske revolucije Slovenije. Založba Obzorja. Maribor 1968. 857 + (VI) str. Med tekstem slike.

GRADJA za istoriju radničkog i socijalističkog pokreta u Vojvodini 1868—1890. Izbor i objašnjenja: dr. Josip Mirnič, Kalman Cehak, Danilo Kecić. Gradja za istoriju naroda Vojvodine 4. Urednik: Nikola Petrović. Tehnički urednik: Atanacković Lazar. Istorijski arhiv autonomne pokrajine Vojvodine. Sremski Karlovci 1968. 845 + (II) str.

LEVICNIK, Karel: Artiljeristi prekomorci. Knjižnica NOV in POS 25—V. Ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Strokovna recenzenta: Miroslav Luštek in Miroslav Štepančić. Opremil: Vladimir Laković. CZP »Soča«. Nova Gorica 1968. 262 + (II) str. Med tekstem slike.

MARKOVIĆ Dragan - Slobodan BOSILJ-CIĆ: Delegat Vrhovnog štaba. Zapisi i se-

ćanja. IP »Rad«. Beograd 1968. 308 + (III) str. + 19 sl.

PETELIN, Stanko: Prešernovci. Sedma slovenska narodnoosvobodilna udarna brigada »France Prešeren«. Zapiski o vojnih brigadah 5. Odgovorni urednik: Mensur Seferović. »Narodna armija«. Beograd 1968. 176 + (II) str.

PETELIN, Stanko: Vojkova brigada. Knjižnica NOV in POS 20. Ureja zgodovinska komisija sveta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Strokovni recenzenti: Jože Novak, Jože Čertalič in Anica Stucin. Opremil: Vladimir Laković. Skice izdelal: Vlado Stimac. CZP »Soča«. Nova Gorica 1968. 548 str. + 24 skic. Med tekstem slike.

PERHAUC, Rafael: Letalci prekomorci. Knjižnica NOV in POS 25—VI. Ureja komisija za zgodovino sveta za razvijanje tradicij NOB pri predsedstvu republiškega odbora ZZB NOV Slovenije. Strokovna recenzenta: Miroslav Luštek in Miroslav Štepančić. Opremil: Vladimir Laković. CZP »Soča«. Nova Gorica 1968. 358 + (II) str. Med tekstem slike.

SVET med Muro in Dravo. Ob stoletnici I. slovenskega tabora v Ljutomeru 1868—1968. Uredil: Viktor Vrbnjak. Opremil: Janez Vidic. Izdala skupščina občine Ljutomer. Založba Obzorja. Maribor 1968. 741 + (III) str. Med tekstem slike.

VOLČJAK, Viktor: Partizanska bolnišnica »Franja«. Uredil: Mile Smolinsky. Opremil: Ernest Krnaić. Turistično društvo Cerkno. Cerkno 1968. 32 str. Med tekstem slike.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom IV, knj. 29. Borbe u Bosni i Hercegovini 1944. godine. (Septembar) Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Vojnoistorijski institut. Beograd 1968. 834 + (II) str. + 1 pril.

ZBORNİK dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda. Tom V., knj. 36. Borbe u Hrvatskoj 1944. godine. (Decembar) Odgovorni urednik: Fabijan Trgo. Vojnoistorijski institut. Beograd 1968, 808 + (III) str. + 5 pril.

KNJIŽNICA ODBELKA ZA ZGODOVINU
FILLOLOGIJE FAKULTETE V LJUBLJANI

SGP »PIONIR« NOVO MESTO

s svojimi poslovnimi enotami gradi vse vrste objektov visoke in nizke gradnje: najsodobnejše stanovanjske stavbe, turistične, industrijske in kmetijske objekte, mostove, ceste, itd. Po sodobnih metodah s priznano kvaliteto in v dogovorjenih rokih. Z lastnimi obrtnimi obrati izvršuje gradbeno-obrtniške in avtomehanične usluge. Razpolaga tudi z lastnim tehničnim birojem.

Investitorji, poslužujte se naših uslug, ki jih priporočamo!

*Vsem poslovnim prijateljem
želimo srečno novo leto 1969*

Jugoreklam Ljubljana

**SKUPŠČINA OBČINE
CERKNICA**

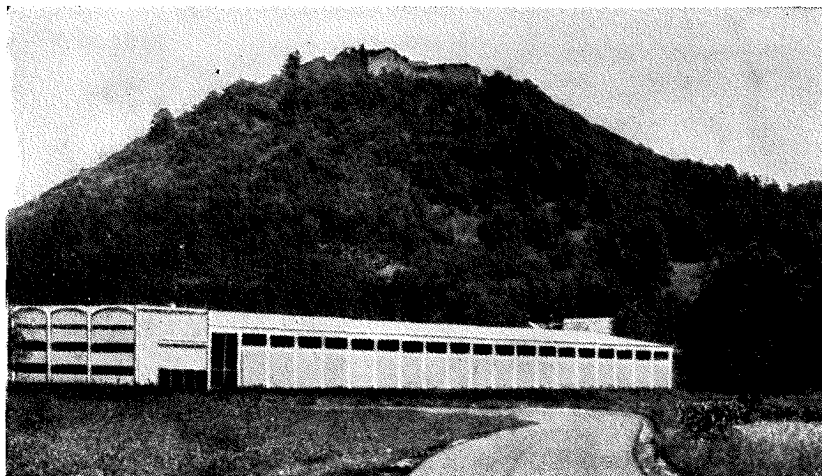
**ZZB NOV
ZKS
ZMS
SZDL**

*Vsem občanom želimo mnogo
poslovnih uspehov v letu* **1969**

KOVINOPLASTIKA LOŽ

želi srečno in uspešno poslovno leto 1969

Nanos

VELETRGOVSKO PODJETJE

EXPORT — IMPORT

POSTOJNA

s svojimi grosističnimi skladišči, maloprodajno mrežo in hladilnico v občinah Postojna, Koper, Piran, Izola, Ilirska Bistrica, Cerknica, Čabar, Delnice, Buje, Umag, Novigrad in Pula, nudi cenjenim potrošnikom izbiro vsakovrstnega blaga po dnevnih cenah in solidni postrežbi!

Želimo srečno in uspešno poslovno leto 1969

